

TARTALOM

- 3 Tábori László: M. S. mester hazatalál
(Drámai játék Márai Sándorról egy felvonásban – közjátékkal)
- 21 Filip Tamás: G-dúr Chaconne; Sötét és forró; [A világot, amelyben élünk];
Egész a tengerig; A nyár mesterei; Elemi ösztönök; Szeretett házam
- 25 Hámosi Péter: Miért pont Erdély?
- 39 Simek Valéria: A madarak énekelnek; Elérhetetlen; Öreg ősz; Akkor nem tudtam
- 41 Szabó Máté Mihály: Helga keze nem remeg
- 47 Báger Gusztáv: Az évek lázadása; Az ember mint falevél; Reggeli óda
- 49 Takáts Fábián: Látványból látomás
- 51 Szegedi Kovács György: Betöltetlen; Diagnózis; Vasalatlan; Óvoda
- 53 Andrejkovics Marcell: Tavasz; Harapás
- 60 Keresztes Csaba: Börtönfeljegyzések Bibó Istvánról
- 67 Mezei Balázs: A béke mint egyetemes érték
(Kertész István öröksége)
- 73 Pörös Géza: Életvégi (mozgóképes) színjátékok
(Krzysztof Kieślowski [1941–1996] Trilógiájáról, II.)
- 84 **Lőkös István**: Egy kroatista életpálya hozadékai
(Számadásféle, II.)
- 95 Iványi Márton: Közép-Kelet (Európa) és a Közel-Kelet (Európai nézőpontból)
– avagy a Habsburg-idők orientalizmusa
- 112 Mosonyi Kata: A hérakleitoszi enigma ellenében
(Krasznahorkai László: A magyar nemzet biztonsága. Vadászat pillangóra)
- 119 Csontos Márta: A „megkettőződés varázslatának” élménylírája
(Kégl Ildikó–Filip Tamás: Kétszemélyes ország)
- 122 Oláh András: „Mély és magas között...”
(Finta Éva: A teremtő szeme)
- 125 Illyés Mária: Igaz történetek
(Csóti György: Salamon bácsi, a redőnyárus)
- 129 Könyvajánló // Konsztyantyin Bondarenko: A Joker

Borító: János Nikolett. E lapszámunk mellékletében Gyarmathy Tihamér *Kozmosz a műteremben* című kiállításából (kurátor: Garami Gréta, Múcsarnok, 2026. március 20. – május 3.) nyújtunk válogatást, míg a belívből Urbán Ádám *A botanikus kert titkos élete. Fotók a vácrátóti Nemzeti Botanikus Kertből* című kiállításából (kurátor: Tulipán Zsuzsanna, Múcsarnok, 2026. március 13. – május 10.) láthatnak képeket.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Korrektúra:** Tornai Szabolcs; **Aszerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** János Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofigetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 11340 Ft, fél évre 5670 Ft. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaikner.hu; ISSN 0238–9908.

Tábori László

M. S. mester hazatalál

Drámai játék Márai Sándorról egy felvonásban – közjátékkal

Dramaturg: Kelecsényi László

SZEREPLŐK:

MS, azaz Márai Sándor

BETTI, takarítónő, negyvenes, akcentussal beszél

POSTÁS, litván menekült, kicsit tud magyarul

EMESE, húszas évei elején járó, magyar születésű egyetemista

LONDINER 1. ÉS 2.

HANGOK a telefonban

A színpad sötét.

A nézők Márai Sándor hangját hallják, amint szellemi végrendeletét mondja – magnó-bejátszás. Amikor kivilágosodik a színpad, egy szerény polgári otthont látunk. Egy ideig hallgatjuk a bejátszást, majd jobbról lassú léptekkel, botjára támaszkodva belép Márai Sándor. Egy ideig hallgatja a saját hangját, majd elzárja a magnót.

MS: Mindig ugyanaz. Hogy mennyire unom én ezt. A takarítónő hagyhatta bekapcsolva. Mindenre kíváncsi. Hiába, régi bútordarab. (*Hangosan.*) Betti! ... Betti! ... Elizabetta! ... Merre van? Bújjon már elő! ... Mióta Lola meghalt, kulcsa van a lakáshoz. Vigyáznak rám, nehogy bajom essék.

Telefoncsengés.

MS (*felveszi*): Halló! Márai Sándor vagyok. ... Megint Ön? Köszönöm a figyelmet. ... Már többször elmondtam, hogy nem megyek Los Angelesbe. Máshová sem. Megvagyok itt. ... Gondoskodnak rólam...

Közben belép Betti, hallgat.

TÁBORI LÁSZLÓ (1947) író, szerkesztő, Kelet-kutató. Legutóbbi könyve: *Túléljük a gépkorszakot!* (Melkizedek Könyvek, 2020).

MS: Köszönöm. Nincs szükségem semmire. ... Tudom, hogy Pesten milyen változások vannak. Egyik kommunista megye, a másik jön. A zsákmány a fontos, nem az eszme. ... És kérem, ne hívjon többet. Fölösleges. *(Leteszi.)*

BETTI *(tört magyarsággal)*: Jó reggelt, Sandor bácsi. Megint nem vette be este a tablettákat. Ott maradtak a fürdőszobapolcon.

MS: Semmit se használnak. Megvagyok nélkülük. Nem lesz rá szükségem.

BETTI: Azokra mindig szüksége lesz, amíg él. Azért írta fel az orvosa.

MS *(unottan)*: Az orvosom, igen.

BETTI: Reggelizett már? *(A hűtőszekrényhez megy. Kinyitja.)* Már megint üres. Hozok valamit a kínaitól. Mit enne szívesen? Ennie csak kell.

MS: Először is, már ettem. Azért üres a hűtő. Másodszor nem kértem magát semmire, csak takarításra. Mellesleg, ma nem is kellett volna jönnie. Ne anyáskodjon fölöttem. Mit akar tőlem?

BETTI: Sandor bácsi, rossz nézni, hogy milyen sovány. Mióta ide járok, mióta a felesége meghalt, legalább öt kilót fogyott

MS: Mit törődik az én súlyommal?

BETTI: Maga ápolásra szorul. Miért nem költözik be egy otthonba? Olyan hely is van, ahol magyarok élnek.

MS: Még csak az kellene!

BETTI: Ha az én apám lenne, régen ott lakna nálunk.

MS: Mit képzelsz? Mondtam, hogy ne anyáskodjon fölöttem. *(Elhallgat, majd komorabban folytatja.)* Már nem sokáig kell vesződnie velem.

BETTI: Ugyan! A nagyapám is ezt hajtogatta, aztán majdnem száz évig élt.

MS: Arra kérem, most menjen el. Fontos dolgom lesz.

BETTI: Megint írni fog? Az jó. Egyik rokonomnak megvan valamelyik könyve. Én nem olvasok magyarul, de mesélték, hogy miről szól. Arról a talján nőcsábászról.

MS *(sürgetve)*: Menjen, menjen.

BETTI: Jó, jó megyek már. *(Félrerakja a takarító eszközöket, elindul kifelé, visszaszól.)* Összeszedem a holmimat. Ha valami kellene, csak üzenjen. Tudja, hogyan talál meg. Viszlát, Maráj úr. *(Kimegy.)*

MS *(kiáltva)*: Má-ra-i! *(Lassan beleül a nagy füles fotelbe. Felvesz a dohányzóasztalról egy újságot, belenéz, majd a földre dobja. Rázza a fejét. Bekapcsolja a rádiót, amelyből egy Beethoven-vonósnégyes részlete szólal meg. Hátradől. Lehunyja a szemét. Hallgatja a zenét. Láthatóan élvezi, aztán elbóbiskol. Véget ér a tétel, megszólal egy bejátszás. Egy úr Velencéből című színdarabból hangzik el részlet [Márai a Szabad Európa Rádióból]).*

Csöngetnek. A bejátszás elhalkul, majd abbamarad.

MS *(Nehézkes léptekkel az ajtó felé megy.)*: Megyek. Megyek.

Újabb türelmetlen csöngetés.

MS: Türelem. *(Kinyitja az ajtót.)* Maga az, Mr. Postman? Kerüljön beljebb. Mi jót hozott?

A postás mögött nyitva marad az ajtó.

POSTÁS: Jó napot, Mr. Marai. Ajánlott levelet hoztam, alá kell írnia. Meg újságokat.

MS *(az íróasztalhoz megy, a szemüvegét keresi, aláír):* Már megint mit akarnak?

Közben a nyitott bejárati ajtón beoson egy nőalak, és eltűnik a fürdőszoba irányában. Nem veszik észre.

MS *(nézi a borítékot):* Budapestről...

POSTÁS: Ön ugye magyar, Mr. Marai?

MS: Hogyan találta ki?

POSTÁS: Jó ideje hordok ide leveleket. Gyerekkoromban bélyeget gyűjtöttem, felismerem a magyar bélyegeket.

MS: Maga ugye nem született amerikai?

POSTÁS: Litván vagyok. A szüleim az önök forradalma után menekültek el hazulról.

MS: Csakugyan? Akkor a nevemet is pontosabban ejthetné ki. A hangsúly az első magánhangzón van Má-rai.

POSTÁS: Értem, Máárai.

MS: Kedves fiatal barátom, mi sorstársak vagyunk. Én csak tudhatom, hogy magukat, a baltiakat is cserbenhagyta a Nyugat. Pedig még negyvenöt után is harcoltak, a partizánok nem tették le a fegyvert. A szovjet csapatok ellen.

POSTÁS: Hát ezt is tudja? Igen, erdei testvérek voltak, így hívták a partizánokat, apámat is. Ezek pusztultak el közülük. Persze én már itt születtem, a szüleimtől tudom ezeket.

MS: Rengeteg bűnt követtek el a kis nemzetekkel szemben. Közös ellenségünk volt. Európa nekünk a mostohánk.

POSTÁS: Egyszer talán mégis kimennek az oroszok. Szabad lesz a Baltikum.

MS: Talán maguknak könnyebb dolguk lesz, mint nekünk, magyaroknak. Ott talán nincs annyi csirkefogó. Ott végeztek az árulókkal, erősek a hagyományok, tisztelik a vallást. A mi értelmiségünk megvásárolható. Dagonyáznak a langyos pocsolójában.

POSTÁS: Ötvenhat után nálunk is abbamaradt az ellenállás.

MS: Európa csak egy illúzió. Csak a lelkekben létezik.

POSTÁS: A Nyugat talán most segít nekünk.

MS: Mindig ezt képzeljük. És mindig csalódunk. Amerika is egy nagy illúzió. Csak a saját érdekeivel törődik...

POSTÁS: Köszönöm, hogy így beszélget velem, Márai úr. Folytassuk majd. Sok a dolgom még. Megyek. *(Kimegy.)*

MS: Isten áldja, kedves fiatalember. (*Magának.*) Nem tartom valószínűnek, hogy találkozunk még. (*Nézi a postáját.*)

MS: Ezt a szerződést nem írom alá. Megmondtam, hogy milyen feltételekkel adhatják ki bármilyen könyvemet. ... Még hogy menjek haza! Nem tudok repülőre ülni. ... Különben is az oroszok még mindig ott vannak. (*Újabb borítékot tép föl.*)

MS (*keserűen felnevet*): A tulajdonos a jövő hónaptól felemeli a bérleti díjat. Hát ez engem hidegen hagy. Hol leszek már akkor. (*Telefonnoteszt vesz elő, tárcsáz.*) Halló, itt Márai Sándor ... What, I am sorry, this is a wrong number. (*Újra tárcsáz.*) Végre, te vagy. Köszönöm, persze. ... Figyelj rám, Ilus! El akarok köszönni tőletek. ... Dehogyan utazom. Ámbár ez is egy utazás, csak nem tudom, mi a cél. ... Hallgass ide! Amint leteszem a kagylót, főbe lövöm magam. Ne, ne szörnyülködj, kérlek. ... Hidd el nekem, menni fog. Megtanultam. Tanfolyamra is jártam. Képzeld, fegyverkezelési bizonyítványom is van. ... Neked, Ilus, csak egyetlen feladatod van, értesíteni, akiket kell.

Kivágódik a fürdő ajtaja, beront a rejtőzködő lány.

EMESE: Márai úr! Sándor bácsi! Az Isten szerelmére... Miket beszél?!

MS (*meglepődik, letakarja a kagylót*): Ki az ördög maga? Hogy került ide? (*A telefonba.*) Ilus, le kell tennem. Váratlan látogatóm jött.

EMESE: Bocsásson meg, Mester! A postás mögött surrantam be.

MS: Mit akar tőlem? Egyáltalán, ki maga?

EMESE: Emese vagyok. ... Tudtam, hogy itt lakik.

MS: És ez feljogosítja, hogy betörjön hozzám?

EMESE: Sokat tudok magáról. Mindig érdekelt az irodalom. Egyetemre járok Budapesten.

MS: Maga magyar? Persze, hogy az. Honnét tudna ilyen jól magyarul?

EMESE: Irodalom szakos vagyok.

MS: Akkor is! Micsoda barbár tempó ez. Ilyen nevelést kapott?

EMESE (*szabadkozik*): Bocsásson meg, kérem.

MÁRAI: Egyenesen otthonról jött? Ez a nevelés a diktatúrában?

EMESE: Leginkább anyám nevelt. Imádom a színházat, sok darabot olvastam.

MS: Akkor talán az én darabjaimat is ismeri? Valamikor nagy sikerrel játszották őket. A *Varázs* az egyik. Egy nagy magyar színésznő játszott benne. Tolnay Klári. Hallott róla?

EMESE: Igen, hallottam. De az régen volt.

MS: Régen. Ezt is tudja?

EMESE: A felszabadulás előtt.

MS: Mondjunk inkább ostromot. Lolával kimenekültünk Leányfalura, ott vészel-tük át az egészet. Amikor aztán bementünk a Mikó utcába, egy bombatöl-csért találtunk a lakásunk helyén, a könyveim megszenesedett, ázott halom-ban. Kivettem egy Aranyt, Petőfit, meg akiket épnek találtam. A cilinderemet

viszont érintetlenül fújdogálta a tavaszi szél. (*Keserű nevetéssel.*) Elhozta *A polgári kutya nevelése* című kötetet is. Volt, akinek ez felszabadulás, nekünk csak megszállás.

EMESE: Erről nem sokat tudok. Jóval később születtem.

MS: A szülei nem meséltek magának? Vagy csak hallgattak, mint legtöbben. Alattvalók. Félték a múlttól, ha egyáltalán ismerték.

EMESE: Egyik naplójában olvastam erről, Sándor bácsi. Apu hozta Londonból, mint tiltott irodalmat. Nem bírtam letenni. Aztán egy pesti antikváriumban megvettem a *Szindbád hazamegy* című regényét.

MS: Istenem, Krúdy... Zene, zene, mintha a távolban valaki gordonkán játszana.

EMESE: Tényleg olyan. Nekünk Krúdyt se nagyon tanították, Kerestem a könyveit, *A vörös postakocsi* került a kezembe, először azt hittem, valamilyen politikai téma.

MS: És Szindbád, mindenekelőtt a drága Szindbád, az ő maga.

EMESE: Aztán a Casanovát is elolvastam...

MS: Legyünk pontosak, annak *Vendégjáték Bolzanóban* a címe.

EMESE: Igen. A térképen is megkerestem, hol az a hely.

MS: Most már látom, hogy szereti az irodalmat, hellyel-közzel ismeri is. De még mindig nem tudom, mit akar tőlem?

EMESE: Nemrég elhatároztam, hogy megkeresem magát. Megtudtam a címét. De fiatalabbnak képzeltem.

MS: Idefigyeljen! Mondok magának valami fontosat. Ajándékba adom. Sose akarjon azzal találkozni, akinek szereti az írásait. Jobb az író nem ismerni. Nézzen rám! Tudja, hány éves vagyok? Egy vaksi aggastyánt lát a sír szélén, kedves Emese.

EMESE: Nem, ez nem így van, nem egészen így van. Milyen hülye voltam, többet kellett volna foglalkozni magával, többet olvasni. De itt belerángattak egy Drakuláról szóló produkcióba. Hagytam magam elcsábítani. Ő is magyar volt.

MS: Az. Lugosi Béla. Még nekem is emlegették a zöldségesnél, ahol vásároltam. Lolával megnéztük egy-két filmjét. Hát, nem lettem boldogabb tőle.

EMESE: Mégis világhírű.

MS: Jegyezze meg kislány, hogy a siker mindig félreértés. Engem itt senki sem ismer.

EMESE: De otthon igen.

MS: Mit tud erről?

EMESE: Nem sokat. Apám a követségen dolgozik. Kijöttem hozzá látogatóba.

MS: Mint micsoda? Mármint az apja?

EMESE: Kulturális attasé Washingtonban.

MS: Úgy! Lugosi forradalmárnak hitte magát, ezért menekült el Magyarországról. Én nem voltam forradalmár, mégis eljöttem '47 végén. Túl fiatal voltam, hogy értsem az összefüggéseket. ... És hajtott az utazási vágy. Á, minek is beszélek erről?! Kérem, most már menjen... elfáradtam.

EMESE: Azért válaszoljon néhány kérdésemre. Nagy utat tettem meg.

MS: Essünk túl rajta. Nem kér egy teát?

EMESE: Köszönöm, inkább kávét.

MS: Sajnálom, az nincs a házban.

EMESE: Nem baj. *(Elkezd mondani egy verset, végül MS is bekapcsolódik.)* Ülök a padon, nézem az eget / A Centrál park nem a Margitsziget / Milyen szép az élet / Kapok, amit kérek / Milyen furcsa íze van itt a kenyérnek / Micsoda házak, és micsoda utak / Vajon hogy hívják most a Károly körutat / *(Innen már ketten mondják.)* / Micsoda nap, az iramot bírják / Vajon ki ápolja szegény mama sírját / Izzik a levegő, a nap ragyog / Szent Isten, hol vagyok?

Rövid, szinte áhítatos csend.

MS: Kívülről tudja? Hol olvasta? Ajándék ez nekem, ajándék.

EMESE: Kutattam, a Kongresszusi könyvtárban olvastam, nagyon tetszett, és kimásoltam magamnak.

MS: És megtanulta. Ki maga?

EMESE: Csak egy lány, egy diáklány.

MS *(megrendüléssel)*: Nekem fiam volt, két fiam. ... Meghaltak. ... A feleségem is.

EMESE: Egyedül él itt. Miért nem jön haza? Már más világ van. otthon. Sokan várják.

MS: Az oroszok még mindig ott vannak. Szabad választás sem volt.

EMESE: Pedig kiadnák a műveit.

MS: Tudom. Folyton zaklatnak.

EMESE: Ön már nem disszidens, hanem híresség, idegenbe szakadt hazánkfia.

MS: Jaj, csak ezt ne mondta volna! ... Ezt is tudom, kapok ilyen leveleket. Szívből gyűlölöm ezt az idegenbe szakadt kifejezést. Nagy hazugság, tudja.

EMESE: Az Akadémia is kitüntetné.

MS: Ezt honnét veszi?

EMESE: Az apám itt a kulturális attasé. Sokat tud mindenkiről.

MS: És tudja, hogy maga most itt van?

EMESE: Nem tudja. Titokban jöttem.

MS: Magát jól el kellene fenekelni. Ha fiatalabb volnék, most meg is tenném.

EMESE *(zavartan)*: Ne mondjon ilyet!

MS: Annyit áruljon el, miket beszélnek rólam otthon?

EMESE: Az igazat megvallva, szinte semmit. Nincs a tananyagban. Egyszer két idősebb tanárom beszélgetett magáról a kari büfében. Én meg csak bámultam az Erzsébet hidat. Polgári csökevénynek mondta az egyik, aztán elhallgatott és kacsintott.

MS: Szép. Mászt nem mondtak?

EMESE: Aztán még arról is szó volt, hogy maga annak idején a kommünről is írt méltató cikket, utána meg Horthy Miklósról. Meg a kassai bevonulásról. Úgy beszéltek, mintha félnének magától.

MS: Tőlem? Kik?

EMESE: Hát mindenki, az egész rendszer. Mintha félnének, hogy valamilyen galibát okozhat.

MS: Galiba? Ilyen szavakat is tud?

EMESE: Most már mennem kell. Látom, hogy kifáradt. Majd eljövök még, ha megengedi.

MS: Maradjon, már nem vagyok fáradt.

EMESE: De vár a vőlegényem. Nem tudja, hol vagyok.

MS: Vőlegénye is van? Amerikai?

EMESE: Igen.

MS: Mivel foglalkozik?

EMESE: A számítógép-bizniszben van.

MS: Na, kislány. A maga jövője biztos. A férjének mindig lesz munkája. Egyik marha gép szüli a másikat. Maga pedig egy félművelt gépkezelőhöz megy feleségül. Ha ezt Kolumbusz láthatta volna. Ő talált rá véletlenül Amerikára.

EMESE: Hiszen magának is van komputere.

MS: De nem használom. A gyerekei pedig nemhogy olvasni, de írni sem tudnak majd. Elég, ha a nevüket ráfirkantják a csekkre. Nem fognak tudni magyarul sem. Nem olvasnak. Sérült emberek lesznek.

EMESE: Ezt hogy érti?

MS: Minden emigráns sérült. Távol az anyanyelvtől, a hazától. Ha olvasta a verseimet, tudhatja. Nevünkről lehull az ékezet.

EMESE: Nagyon szeretem a verseit. Majd magyarul tanítom őket.

MS: Európában nem talált udvarlót, ha már Pesten nem talált? Egyáltalán ismeri maga a hazáját. Járt Erdélyben? Vagy a Felvidéken? Látta a kassai dómot?

EMESE: Kolozsváron jártunk apuékka. Féltünk a vámosoktól. Voltunk Kassán is gyerekkoromban. Apu vett Hardtmuth ceruzát meg Elefánt radírt és egy aktatáskát. A kriptába nem lehetett lemenni.

MS: Hardtmuth ceruza... Istenem! Meg Elefánt radír. Hol a gótika? A kávéház, ahol élre vasalt nadrágban jelennek meg a vendégek. És kézfogáskor egymás szemébe néznek.

EMESE: De Sándor bácsi! Ez egy másik világ. Itt készítik a legjobb telefonokat és számítógépeket. Itt vannak a legjobb filmek is. New Yorkban remek a színház.

MS: Úgy látom hiába beszélek. Európa egy magatartás, egy szellemi állapot. Úgy látom, erre nem tanították meg Budapesten.

EMESE (*elővesz egy kis fényképezőgépet*): Pár képet csinállok...

MS: Na, ezt aztán nem, ez nem engedem. Elég volt. Menjen el.

EMESE (*kifelé megy, de közben azért kattint egy-két fotót*): Bocsásson meg! Nem fogom közzétenni, magamnak csinálom. (*Kimegy.*)

KÖZJÁTÉK (MS. álma)

A színpadon szállodai szobát látunk. Halkan szól a rádió. Nyílik az ajtó, bevánszorog a bottal járó M. S. mester, Mögötte két londiner hajókoffert cipel. Káromkodnak.

1. LONDINER: Mi a túró lehet ebben a kofferben?

2. LONDINER: Kérdezzük meg.

MS: Könyvek.

1. LONDINER: És mit csinál velük?

MS: Olvasom őket. A legtöbb Krúdy és Arany János, a többi ruhanemű.

1. LONDINER: Azt hallottuk a portástól, hogy ön híres író Kanadából.

MS: Az Államokból.

2. LONDINER: Az mindegy.

MS: Én itt is olvasni akarok. Inkább azt mondják meg, hogy laknak-e itt hazalátogató magyarok? Ezeket el akarom ugyanis kerülni.

1. LONDINER: Itt Pesten sok a magyar, Főleg a villamosokon, metróban.

2. LONDINER: Lakik itt egy magyar színésznő New Yorkból, aki énekelt is filmekben. Ő kapta a legnagyobb erkélyes szobát...

1. LONDINER: Ja. Láttam a Filmmúzeumban. „Halálos ősz” lehetett a film címe, és valamilyen Katalin volt a neve.

MS: Jézus Mária! Csak nem Karády Katalin? Vele New Yorkban sem találkoztam. Pedig rendes ember volt és jó énekes.

Közben a nyitva hagyott ajtón Emese surran be és eltűnik a fürdőszobában.

1. LONDINER: Nekünk mennünk kell. Szép szobát tetszett kapni, a hídra látni. Nézze, éppen most mászik fel valaki a Turulhoz!

Odamegy az ablakhoz. MS követi.

2. LONDINER: Sajnos mennünk kell. Az ujjával mutatja, hogy borralalóra vár. Sajnos, mi keveset keresünk a szocializmusban.

MS: Én is keveset keresek a kapitalizmusban. Itt minden kiadásomat fizetik. Ezt ígérték. Mondják meg a portán, hogy ne engedjenek föl senkit.

LONDINEREK (egyszerre, csalódottan): A viszontlátásra, megmondjuk.

MS (Odamegy a rádióhoz és elzárja.)

Emese előjön a fürdőből.

MS: Már megint itt van. Hogy kerül ide? Egyáltalán, mit akar tőlem?

EMESE: Szüksége lesz itt egy titkárnőre, aki vigyáz magára! Nem tudja elképzelni, hogy micsoda alakok fogják megkönyékezni! Maga után jöttem, mert kíváncsi vagyok, mi van az arca mögött? Nem hiszem el, hogy olyan konok

és komor, amilyennek a fényképein látszik. Képzelem, hogy fiatalabb korában mennyire hatott a színésznőkre.

MS: Meg aztán biztosan a kedves papa is bátoríthatta a követségről.

EMESE: Aztán meg egy verset is fel akartam olvasni.

MS: Nem tudna megkímélni tőle?

EMESE: Nagyon szeretném.

MS: Na, jó. Ne kíméljen. Essünk túl rajta.

EMESE: Egy ritka nap. Ez a címe. Szerelmes a nap a holdba, a hold meg a csillagokba. A csillagok meg a delnőbe, a delnő a tekenőbe, a tekenő a vakaróba, ütött már a csillagóra.

MS: Nem is rossz. Ki írta? Elárulná nekem.

EMESE: Egy barátnőm.

MS: Nem maga az a barátnő? Van magában valami. Nem lehet tudni, hogy tehetség, vagy...

Közben Karády Katalin dala szólal meg a szomszédból. Ez lett a vesztünk... Mindketten meglepődnek.

Megszólal a telefon.

MS: Akkor vegye fel maga. Mondja azt, hogy nem vagyok itt, vagy alszom, vagy éppen fürdöm.

A fürdőbe megy.

EMESE: Ne húzza le a vécét! Lehallgatják! *(Felveszi a kagylót.)* Tessék! Itt Márai Sándor titkársága!

MINISZTERIUMI EMBER: Nocsak, már titkársága is van. És milyen fiatal a hangja. A kulturális minisztériumból hívom. Beszélhetnék a mesterrel?

EMESE: Milyen ügyben?

MINISZTERIUMI EMBER: Az orvosi kezelés, szanatórium ügyében. Meg aztán lakást keresünk neki.

EMESE: Volt lakása a Zárda utcában. Most Rommel Flórisnak hívják.

MINISZTERIUMI EMBER: Nem Rommel, az egy tábornok volt Afrikában, hanem Rómer... Most éppen lakik ott valaki, de megoldjuk. Amikor Furceva szovjet miniszter asszony Pestre jött és találkozni akart Herczeg Ferenczel a villájában, de akkor is laktak már Herczeg villájában, de megoldottuk, az írot visszahoztuk a kitelepítéséből. Repültek a villájából a prolik.

Közben MS bejön, és a kezeit szárítgatja.

MS *(átveszi a kagylót)*: Halló, itt Márai Sándor!

MINISZTERIUMI EMBER: Jó napot, Márai Úr! Magyaráztam a titkárnőjének, hogy megoldjuk a gyógyítását és a lakhatását. Farkas Ferenc operáját is

bemutatjuk, tudja, a Casanova-dolgot. Az MTA visszaveszi a tagjai közé, magas kitüntetéset fog kapni.

MS: Azzal jó lesz sietni.

MINISZTERIUMI EMBER: Sokan fogják keresni, Írószövetség, PEN Club. Életműsorozatot indítunk magának. Ezt csináltuk Falusi György esetében, aki Kanadából tért vissza.

MS: Talán Faludy, nem?

MINISZTERIUMI EMBER: Persze, Faludy a költő, és aki a Gulág-ról tért vissza.

MS: Nem a Gulagról, a szovjetből, hanem a magyar Gulagról, Recskról. Tudnak erről itt az emberek? Hogy itthon is volt Gulag?

MINISZTERIUMI EMBER: Búcsúznom kell, sok a hazatérő hazánkfia. Például Lugosi Béla, aki Drakulát játszotta Amerikában.

MS: De hát ő meghalt 1956-ban.

MINISZTERIUMI EMBER: Jó, lehet, akkor az a fia lesz. Híres ügyvéd. Nagydarab ember.

MS: Fejezzük be, fáradt vagyok. *(Leteszi.)*

Azonnal szól a telefon. Emese felveszi a kagylót.

EMESE: Mester, egy könyvkiadó. *(Átadja a telefont.)*

MS: Tessék.

KIADÓ: Hát, Ön az mester! Mióta várunk erre a percre. Hát nem halt meg? A rádió pedig bementa.

MS: Nem kellene mindent elhinni, amit a rádiók mondanak. Azt is mondták, hogy kimennek az oroszok, és még itt vannak.

KIADÓ: Éppen mennek. Már csomagolnak. Tavaresi, konyec. Ezért gondoltuk, hogy kiadjuk a műveit. Kiemeljük az ismeretlenségből!

MS: Engem? Világhírű vagyok.

KIADÓ: Csak nem itthon.

MS: Mi az Önök neve?

KIADÓ: Remittenda. Kötnénk Önnel szerződést is, és esetleg tiszteletdíjat is fizetünk. Egy feltételünk lenne.

MS: Mi lenne az?

KIADÓ: Nevet kellene változtatnia. Mondjuk Mátraira. De ipszilonnal és bárói címmel is rendelkezhetne. A Nyugat úgysis hanyatlík. Dekadens világ a Nyugat.

MS: De hát én Márai néven írtam a könyveimet, cikkeimet, nekem ez megfelel. Egyébként, ami a hanyatlást illeti, a hanyatlás is hanyatlík. És maguknál felépült már a szocializmus?

KIADÓ: Épülfélben van. Magának új életet kell kezdenie, kedves mester. Örüljön, hogy mi pénzt adunk Önnel. Persze nem sokat tudunk adni. Itt sincs kolbászból a kerítés, és nem mind ezüst, ami fénylík.

MS: Arany.

KIADÓ: Arany, az más. Azt már megszokták. Neve van nálunk. De eljöhet az idő, amikor csak példányokat kaphat. És olyan is lehet, hogy majd Ön fog fizetni azért, hogy megjelenjen.

MS: Azt már én nem akarom megérni.

KIADÓ: Az is lehet, hogy az emberek már nem fognak olvasni papírból készült könyveket, hanem gépekről olvasnak.

MS: Na, ebből elég. Fejezzük be. *(Leteszi a kagylót.)*

Kopognak. Bejön az egyik londiner és egy csomó könyvet hoz.

LONDINER: A Minisztérium ajándéka, a Mányoki úrnak.

MS: Márai. Mik ezek?

LONDINER: Pupák Ferenc Makulatúra-díjas költő versei, aztán Cserevelháza-damonyai Etelka néni emlékiratai. Ebbe beleolvastam, állati jó. Van benne egy rész, amelyben egy pávián számítógépen verset ír...

MS: Ebből még lehet valóság. Ha ilyen mértékben terjed ez a kór, akkor a fiatalok majd a lábukkal is tudják kezelni a gépet, a kezükkel meg közben telefonálnak. Én töltőtollal írok.

LONDINER: Hát az régen volt.

MS: Amit tollal ír az ember, azt a szívével és a jellemével írja. Kérem, tegye csak le a könyveket.

A telefon cseng, Emese felveszi.

EMESE: Sándor bácsi, meghívták estére egy Művelődési Házba. Költészeti este. A 110 éves Dömötör Alfonz verseit olvassák fel. Nem sokat, ne ijedjen meg, csak 20-30 darabot. Közel van ide, de vigyázni kell, mert nálunk ilyenkor nem nyitnak ablakot, nem tudni miért. Magyar sajátosság...

MS: Akkor hogy jön be a prána a szobába?

EMESE: Prána? Az mi?

MS: Ez egy szanszkrit kifejezés. A levegőben lévő láthatatlan, de valóságos alkotórész. Kínaiul: csi. De a komcsi szóban nem ez van.

EMESE: Nálunk nem szoktak ablakot nyitni, olyan ez, mint az a jelenség, hogy a színházban az előadás végén mindig ütemes taps van.

MS: Erről én is tudok. Mindegy, hogy mit játszanak és hogyan, mindig ütemes taps van. Bukás nincs. Erről a jelenségről már a nemzetközi pszichiátria is tud.

EMESE: Budapesten a mikrofonok nem működnek, recsegnek. Ha működnek is az előadó nem abba beszél bele, hanem mellé beszél. Senki sem meri figyelmeztetni. De minden előadót megtapsolnak.

MS: Köszönöm, nem megyek sehová, fáradt vagyok.

LONDINER: Kedves Mándoki úr. Lenne egy kérésem. *(Könyvet vesz elő.)* Kérem, olvassa el a verseimet! Itt hagyom ajándékba!

EMESE (*az ablaknál*): Most már sokan állnak a hídon, a tűzoltók próbálják lehozni az embert... Micsoda Lipót-mező! Bolond vagyok, hogy ide jöttem... Igaz, nem jó szántamból. Apu kért meg rá...

MS: Egy erdélyi író szerint az a nő, amelyik nem bolond, az nem normális.

Szól a telefon.

EMESE (*felveszi a kagylót*): Itt Márai Sándor titkársága! ... Sándor bácsi! Az egyik pártból keresik.

MS: Melyikből?

EMESE: Valamelyik demokrata pártból...

MDF: Üdvözljük magyar földön, kedves Mester! Mi ismerjük a rádiós előadásait, olvastuk cikkeit az emigráns lapokban, járjuk az antikváriumokat a könyvei után!

MS: És találtak valamit tőlem?

MDF: Sajnos nagyon keveset. De ismerjük a Szindbád-könyvet. Abból filmet is lehetne csinálni.

MS: Na, ennek örülök. Ez az első jó hír.

MDF: Kérjük, hogy támogasson minket. Ön neves és kitűnő író. Nálunk is van több neves író és költő. Az egyik most búcsúztatja a házmestereket... Az Ön darabjait is játszani kellene. Kaland. Varázs.

MS: Az utóbbiban Tolnay Klári is játszott.

EMESE: Most jut eszembe, hogy amíg Sándor bácsi kezét mosott, Tolnay Klári kereste.

MS: És ezt csak most mondja? (*A telefonba beszél*). De hát kedves uram... Még itt vannak az oroszok. Addig semmit nem lehet tőlem játszani, vagy kinyomtatni!

MDF: Ne aggódjon. Menni fog. Egy kis türelmet kérünk... Tavariscsi, konyec! Már nyomtatják a plakátokat. Majd jelentkezünk. Isten áldja! Ön is részt vehetne a Tavasz nagytakarításban!

MS: Azt én már nem érem meg. (*Leteszi a kagylót*.) Tolnay Klári hagyott üzenetet?

EMESE: Majd újra hívja Sándor bácsit.

A telefon újra megszólal.

EMESE (*felveszi a kagylót*): Halló, tessék!

SZDSZ: Jó napot kívánunk! Én a liberális pártból beszélek. Ha megismer minket, kedves Mester, támogatni fog bennünket. Naplóiból, műveiből ismerjük az eszméit. Tudjuk, hogy milyen kritikusan ítélte meg a negyvenes évek magyar politikáját. Támogatnia kell minket, mert Ön ismert szerző külföldön, és élt az USA-ban is. Hiszen minket is szabadnak hívnak. Nekünk fontos a kultúra, a színház, a film és az irodalom. Ezen kívül van szemünk és fülünk...

MS: Nem ismerem magukat, és nincs már sok időm.

SZDSZ: Jól használja ki az időt, Sanyi bácsi. Amerikából Gyuri bácsi is minket támogat. Kérjük, vegyen fel egy németes hangzású nevet, mondjuk a Grosschmied-et. Fontos a szászok, burkusok támogatása. Aztán jöhetnek az angolszászok!

MS (*leteszi a kagylót*): Szamarak.

A telefon megint cseng.

EMESE: Valamilyen gazdák keresik.

MS: Remélem nem bacilusgazdák. Már csak ez hiányozna...

EMESE: Nem, inkább nagygazdák.

MS (*átveszi a kagylót*): Halló!

KISGAZDA: Mi a parasztságot képviseljük, a gazdákat. Illetve azokat, akiket a kommunisták nem vertek agyon, nem üldöztek el a lakótelepekre. Most visszaadjuk a földeket.

MS: Itt valami tévedés lesz gazduram. Az én családom polgárokból állt. Egy könyvet is írtam: *Egy polgár vallomásai* címmel.

KISGAZDA: Sok vallomást olvastunk. Ezeket az ÁVÓ veréssel csikarta ki az Andrassy út 60-ban. Önnek is voltak birtokai gróf úr, kedves Albert gróf úr.

MS: Mondtam, hogy tévedésben van. Összetéveszt Wass Alberttel. Ő Floridában él. Amerikába menekült.

KISGAZDA: Bocsánat, Málnai úr. Tévedett a titkárnóm. Keveset olvas szegény. De azért támogathatna bennünket. Önben is a magyar föld fia, nem?

MS: Na, elég volt a politikából. (*Leteszi a telefont.*)

EMESE: Még hátra vannak az egyházak. Apu valami olyasmit mondott, hogy fontos a buddhista, zen buddhista és taoista egyház támogatása. A portán láttam egy jógit is, amint a fején állt.

MS: Szóval, a kedves papa keze van a dologban...

EMESE: De hát mit képzelt, Sanyi bácsi!? A maga két szép szeméért volt ez az egész? Hát ki fizette a repülőutat? És ez a szálloda sem két fillér. Apuék szeretnének magára hivatkozni.

Kopognak. Bejön az egyik londiner.

LONDINER: A Karády művésznő kérdezteti, hogy mikor fáradna át hozzá a kedves Sanyi író úr?

MS: Sanyi? Az eszem megáll. Attól félek, hogy semmikor.

LONDINER: Szomorúak lesznek. A Zilahy Lajos úr is éppen ott van nála.

EMESE: Ő írta a *Halálos tavaszt*, ugye?

MS: Igen.

A telefon ismét cseng. Emese felveszi, hallgatja.

EMESE: Jött volna egy tévés stáb Sándor bácsihoz, hogy tudósítást készítsen hazánk híres fiáról, aki Budapestre érkezett. De hát nekik most a Szabadság hídhöz kellett menniük, mert lehozták azt az embert, aki a Turulhoz felmászott.

MS: Miért akarta magától eldobni az életét?

LONDINER: Nem akarják kiadni a verseit.

MS: Örülök, hogy nem jönnek. Nincs kedvem az egészhez. És már nem is fognak itt találni. Nekem San Diegóban lesz dolgom. Kérem, Emese, menjen le a portára, hogy szerezzenek nekem repülőjegyet.

EMESE: Én, oda is követem magát. Egészen megkedveltem, a korkülönbség dacára is. *(Kimegy.)*

Kopognak. Bejön egy kék köpenyes szerelő.

SZERELŐ: Bocsánat, Méray úr.

MS: Márai.

SZERELŐ: Jó, jó, mindegy. Elromlott a telefon meg a klozet.

MS: Szóval elromlott a lehallgató.

SZERELŐ: Igen, hogy a kutya éljen vele nemi életet. Nem hallanak semmit.

MS: Választékosan fejezi ki magát.

SZERELŐ: Hát, elvégeztem a történelem-magyar szakot vidéken. Aztán a műszakit.

MS: A rádiót is nézze meg, mindig ugyanaz szól belőle: Ez lett a vesztünk, mind a kettőnk veszte. Nadányi Zoltán írta.

SZERELŐ: Maga jól tud magyarul. Nekem azt mondják, hogy egy külföldi szivarról lesz szó. Nálunk mindig baj van az árammal. A mikrofonok recsegnek. Ha a kivégzés nálunk villamos székben történne, gyakran gyertyával csinálnák – amikor rövidzárlat van. *(Babrálni kezd a telefontal.)*

Emese jön be.

EMESE: A jegye rendben lesz, a reptérre elvisszük. Vár lent egy taxis, azt mondja, siessünk, lehet, hogy blokádnak lesz.

MS: Mondják, lehet itt pisztolyt szerezni?

SZERELŐ: Igen, ha forradalom van.

EMESE: Vagy ellenforradalom – ahogy apuék mondják.

Két londiner bejön, viszik kifelé a koffert.

SZERELŐ: Most már működik!

MS *(visszaszól az ajtóból)*: Ne búsuljatok elvtársak! Majd lesz új lakótok. Az irodalom hallhatatlan és halhatatlan. *(Kimegy.)*

A Közjátéknak itt vége szakad. A darab az USA-ban folytatódik.

MS lassan leveszi a házikabátját. Tablettákat vesz be. Le akar feküdni. Telefoncsengés.

MS (*lassú mozdulatokkal felveszi*): Márai speaking. ... Who is calling?
... Kicsoda? Ezt nem hiszem el.

HANG: Halló, Márai úr? ... Itt Márai Sándor beszél.

MS: Nem értem. Márai? Ki maga? Valami régi rokon? Nem volt még egy ilyen név a családukban.

HANG: Mondtam, Márai Sándor vagyok. Már régen fel akartam hívni magát.
Ugye, az idős Márai úrral beszélek?

MS: Igen, azzal.

HANG: Akkor jó.

MS: Dehogyan jó. Mi a jó magának abban, hogy éjnek évadján zavar?

HANG: Hol vagy most pontosan? És mikor? Milyen évben járunk?

MS: Miért tegez engem?

HANG: Én a te fiatalkori éned vagyok.

MS: Mi az? Karinthy játszunk?

HANG: Nem. Én tényleg a fiatalkori éned vagyok.

MS: És akkor mit kezdjek ezzel? Egyáltalán, miért zavar engem?!

Közben kiveszi a revolvert az asztalfiókból. Nézi, forgatja, játszik vele.

HANG: Kíváncsi vagyok, mi lesz belőlem, és hol leszek majd?

MS: USA, California.

HANG: Micsoda? Falikornyika?

MS: Mi az, fiam, ilyen művelt vagy? Ez meg Gárdonyi, ha jól emlékszem.

HANG: Igen, az.

MS: San Diegóban vagyok, 1989 februárjában. A napot nem tudom. Egyik olyan, mint a másik.

HANG: Tehát Amerikában vagy?

MS (*leteszi a fegyvert*): Ott. És te? Neked hogyan telnek a napjaid? Egyáltalán, mivel foglalkozol?

HANG Hát kérlek. Ha éppen kíváncsi vagy. Budán vagyok. Neked elmondhatom, hogy lassan fölkelek. Az első kávé után írok a dolgozósobámban. Aztán elmegyek teniszezni. Kimegyek a Szigetre. Mindjárt hozzák a garázsból a kocsit. Utána úszom egyet a Lukácsban. Ebéd egy jó étteremben. Otthon alszom egyet. Utána megint néhány óra munka.

MS: Magamra ismerek.

HANG: Na, látod.

MS: Mit írsz éppen?

HANG Mindegy. Megjelenik és máris siker lesz. Egy regényt, meg drámát éppen. A könyvhéten majd dedikálom. Jönnek a hírességek a sátorhoz. Bele-fárad a kezem.

MS: A siker mindig félreértés.

HANG: Népszerű vagyok. Híres vagyok. Valaki vagyok.

MS: A siker mindig félreértés. Nagy félreértés. ... Ki vagy tulajdonképpen?

HANG: Magyar író vagyok.

MS: De milyen ember?

HANG: Korrekt. Megbízható.

MS: Az kevés.

HANG: Hogyhogy kevés?

MS: Magyaroknak lenni és ugyanakkor embernek maradni nagy feladat. Hát még írónak?!

HANG *(nem vesz tudomást arról, amit MS mondott, folytatja)*: Aztán este vendég-ségbe megyünk. Talán Kosztolányiékhöz. Vagy megnézzük az éppen futó darabomat. Esetleg hozzánk jönnek vendégek. Fecsegés, koccintás, egy kis politika. Csak meg ne ártson.

MS: Mindig te beszélsz. Nem figyelsz másokra.

HANG: Ez nem igaz.

MS: Nincs benned részvét. Mit teszel másokért? Modoros vagy. Te szólalsz meg minden figurádból.

HANG: Ez nem igaz. Sok cikket írtam a szegényekről. A műveimmel nevelek.

Érdekel a haza sorsa. A polgárság sorsa. Úgy igyekszem élni, mint egy polgár.

MS: Te inkább a polgár karikatúrája vagy. Mint a pestiek mind. Te kassai vagy Pesten is. Ha találkozónék veled, átmennék a másik oldalra.

HANG: Te meg irigy vagy. Mert sikereim vannak. Különben budai vagyok. Te is tudod, hogy Budán élni világnézet. Hatok az emberekre. A szellem embere vagyok. Brahman.

MS: Jól menő íróság? Gutgehende Schriftstellerei... Szeretsz valakit? Egy ember-társadat? A feleséged hogyan tűri a kis nőket az életedben?

HANG: Na, álljunk csak meg! Lola? Ez magánügy.

MS: A színésznők?

HANG: Hát Istenem, voltak, vannak.

MS: Érezted valaha Isten jelenlétét?

HANG: Az ilyen élményekhez ráhangolódás kell. Valamilyen helyzet. Egy sokk. Forradalom. Földrengés. Megvilágosodás.

MS: Mi lenne az a néhány szó, amit magaddal vinnél a halálon túlra.

HANG: A misztikus dolgokhoz nincs érzékem.

MS: Hit?

HANG: Dogmákban nem hiszek.

MS: Szeretet?

HANG: Szekták nem érdekelnek.

MS: Irgalom?

HANG: Sajnálom rájuk az időt.

MS: És Isten? Szólítottad őt valaha?

A vonal itt megszakad. MS hallózik, aztán leteszi.

MS: Mi volt ez? Egyáltalán, ki volt ez? Mintha én lettem volna? Lehetséges? Semmit se tudok, semmit sem tudunk. Egy hang a múltból. De teljesen olyan volt... Hagyjuk. Nem érdekes. Már nem.

Felveszi a revolvert, megint nézi, forgatja, majd leteszi. Lassú léptekkel kimegy a fürdőszobába. Kinti zajok.

Újra megszólal a telefon. MS öregesen kisiet.

MS: Már megint. Újra ő? *(Felveszi.)* Halló, te vagy?

MÁRIA: Igen, én.

MS: Kicsoda? Az nem lehet. Megint játszik velem az ég.

MÁRIA: Nem Sándor, nem játszik. Az vagyok, akinek hiszel. Mária, a te Máriád, aki voltam.

MS: De te meghaltál. Éppen hat évvel ezelőtt haltál meg. El vagy temetve Buda-keszin.

MÁRIA: Nem, Sándor. Messze vagyok tőled, de vagyok.

MS: Jó, elhiszem. Ma már ért egy hasonló meglepetés.

MÁRIA: Drága Sándor, olyan messze vagy. Hiányzik a belőled áradó titokzatos sugárzás, hiányoznak a leveleid, a hangod, annyi mindenről kellene beszél-nünk. Például hiszel-e már Istenben?

MS: Isten, nem tudom. Most sem tudom. Kedves Mária, a kisugárzásom és a ha-tásom a múlté, búcsúzom az élettől.

MÁRIA: Emlékszel a szigeti sétákra és a szobáinkra a Grand Hotelben?

MS: El akarom felejteni.

MÁRIA: Éjszaka átlopódtál hozzám.

MS: Régen volt.

MÁRIA: Azt hittem, hogy örökre szól.

MS: Ugyan, mi tart örökké? Semmi sem.

MÁRIA: Van, amit nem lehet elfelejteni.

MS: Már nagyon öreg vagyok, elegendő volt mindenből.

MÁRIA: Hiányzik az érintésed, a szellemed.

MS *(hangot vált)*: Nekem a hangod hiányzik, az a csodálatos sejtelmes hang, pedig már hat éve itt hagytál minket. Olvastam a búcsúztatókat.

MÁRIA: Miket írtak össze? Hagyjuk ezt. Nekem is hiányzol, nemcsak te, hanem a színház, a közönség szeretete. Alexandra hercegnő. *(Idéz egy darabból.)* „Csodálatos dolog történt velem. Éreztem valamit valaki iránt, aki nem én vagyok. Ez azt jelenti, hogy a szívem még él, legalábbis egy darabja, hogy nem az egész halott. Hogy egy darabja még él...”

MS: Ezt nem ismerem.

MÁRIA: Egy amerikai író írta, nagy sikerem volt benne. Szinte magamat ját-szottam, egy színésznőt, aki ...

MS *(félbeszakítja)*: Nem ismerem. Késő van, Mária. Nagyon késő.

MÁRIA: A dalaimat csak ismered? (*Dúdol.*) Emlékszel? ... (*Énekelve.*) Ez az utolsó pohár.

MS (*elutasítóan*): Nem, nem ismerem.

MÁRIA: Kedves Sándor, a fény, amely mindig bennem volt, egyre erősödik. Ebben látlak, magas, elegáns alakod, jól szabott öltönyben, könyvek között, mindig csak könyvek között. Ebben a fényességben találkozunk. Isten veled.

MS (*hallóznai kezd, de a telefon néma*): Ez is megszakadt. Mindennek vége szakad. (*Hosszan és lassan kutat az íróasztalában. Végre elővesz egy kazettát, bedugja a lejátsszóba, felhangzik Mezei Mária hangja. Ugyanaz a dal a Bűnös vagyok című filmből. Hallgatja egy ideig, aztán lezárja. Valahonnét harangzúgás hallatszik.*)

MS: A kassai templomok téli reggeleken ... A Rozália kápolna harangja, jó reggelt, jó reggelt, a ferences templom harangja: mi újság, mi újság? Valahonnét egy templom harangja: gyerek született, gyerek született. A dóm harangja: Ki az apja, ki az apja? (*Zsibongás hallatszik.*) Kávéházi morajlás, halk zene. ... (*Valóban valami csendes muzsika.*) Találkozás Lolával a cukrászdában ... Lola beteg Párizsban ... Búcsú Itáliától ... a nemes szívű kedves olaszoktól. (*Tapsok.*) A Kaland előadása után ... háromszázszor ... Mi marad belőlem? ... A naplók? ... A polgár vallomásai? ... Lola fájó ürességet hagyott maga után. A hamvaink majd összekeverednek az óceánban ... Krúdy írásainak zenéje ... Életem és mindenem, te magyar nyelv ... a levert forradalom után, Michelangelo Piétája előtt ... Imádkoztam ... A Pieta női arca olyan volt, mint akkor Magyarországé. Akkor Istennel beszéltem ... Az egész olyan volt, mint amit kegyelemnek neveznek. Akkor azt mondtam, Istenem, segíts rajtuk ... Az idő ablaka a végtelenbe nyílik ... Csak az értelem és a szeretet segít ... Csak a szeretet ...

Hirtelen sötét, majd egy gongütés, amely úgy hangzik, mintha egy fegyvert elsütöttek volna.

BEMONDÓ HANGJA: Itt a Szabad Európa Rádió, a 25, 31, 41, 49 méteres rövidhullámhosszon. Híreket mondunk. Legfrissebb hírügynökségi jelentések szerint, tegnap, közép-európai idő szerint délután 4 órakor a Kalifornia állambeli San Diegóban elhunyt Márai Sándor magyar író, régi munkatársunk, a 20. századi egyetemes prózaírás nagy alakja. Búcsúztatására utolsó lakhelyén, az Egyesült Államokban kerül sor.

Gongütés.

Filip Tamás

G-dúr Chaconne

Menedékház, ahova nincs
mi elől menekülni, hacsak
az eltévedés elől nem. De az
eltévedés ott is veled marad.

Levelek hullanak, más levelek
viszont a fákon fennmaradnak,
egy róka és egy bagoly vadászni
indul, odakint rend van.

Az éjszaka bevilágít az ablakon,
elegendő fényt ad, hogy azt hidd,
Händel: G-dúr Chaconne-ját
játssza neked Murray Perahia.

Oly derűs és gazdag üzenet,
s talán még igaz is, legalább
annyira, mint a menedékház
meg az eltévedés maga.

Valahol messze fölötted
a hideg sziklafalhoz tapadva
holtfáradt hegymászó várja
a hajnalt, de nem tudsz róla.

Azt is csak sejtet, hogy a
világ túlfelén süt a nap,
és egy zsúfolt sztrádán a kocsik
utat adnak egy mentőautónak.

Sötét és forró

Magához kötöz az árbóc,
azt akarja, hogy halljalak.
És hallom a vihart,
hallom benne a szavaidat.
Eresszetek, hagyjátok,
hogya vízen járjak,
hullámok, tartsátok meg
a lábamat. Ha pedig
elsüllyednél, engedjétek,
hogya hozzád merüljek
gyönyörű asszony,
sötét és forró ágyadba.

[A világot, amelyben élünk]

A világot, amelyben élünk,
szerintem valahol gyártják,
nem lehet, hogy magától ilyen.
Ufókkal érkezik a sok hamisság,
a zombik éjszakánként kipakolják
a rettenetes rakományt, minden
darabjáról leszedik a zavarba ejtő
Made in Algol matricákat,
a hasznos hülyék Patyomkin-világot
építenek belőlük, ám azok még
hülyébbek, akik igaznak hiszik,
és óvatlanul nekitámaszkodnak
egy szilárdnak látszó ház falának.

Egész a tengerig

Festi a fényben remegő
szántóföldet, dűlőutakat,
a vándort, a földművest,
kopott bakancsot,
az asszonyt,
aki urának ebédet hoz,
a templomtornyot, az égre
íráshoz kihegyezett ceruzát,
örök erdőt, barlangja előtt
a remetét, aki behunyt szemmel
farigcsál egy darab fát.
És festi a földbe fúródó kutakat,
erők és bűnök mélyvilágát.
Játékból kicsinyíti a kavicsot
és nagyítja a sziklát,
madarak és békák szemével lát,
és végül nekigyürkőzik, hogy megfesse,
ahogy a forrás tolja maga előtt a folyót
egész a tengerig, amely üres még,
de egyszer megtelik vízzel
és vágyakozással.

A nyár mesterei

Szeptember-vonat érkezik
az egyetlen vágányra,
kérjük, ne vigyázzanak,
mert nincs miért,
hiszen még tart a nyár,
mesterei sárgára festik és
téglavörösre a házakat,
hogyha majd tél lesz,
jól essen nekidőlni
a meleg falaknak.

Elemi ösztönök

Vadászok. Te gyűjtögetsz.
Tüzet csinálok.
Még sütöd a húst.
Eszünk.
Még kívánlak.
Bartlangos testeim
vérrel telíti a vágy.
Ágyékkötőmet leveszem.
More bestiarum?
Ne. Legyünk ma
kéthátú állat, szívem.

Szeretett házam

A házban is folyton csak
bolyongok, nem keresem,
amit találok: fiókok, polcok,
szőnyegek tele a nyomaimmal,
morzsák, csikkek, mosatlan
poharak, és sok nem tudom, mi,
főleg papírok, rajtuk
számok és feljegyzések egy
besötétedett korszakomból.

Benyitok egy ismeretlen ajtón,
konyhája gőzében izzad
a babonák nagyanyja,
dúdol valamit, jobb, ha
magára hagyom.

Az ágyban levágott
lófej alszik, álmából hirtelen
felnyerít, fejvesztve iszonyodok
és rohanok tőle, miközben
kérdés szorítja torkomat:
ha az én szeretett
házam ilyen rettenetes,
milyen lehet a többi?

Miért pont Erdély?

Ez az írás körülbelül hat éve született meg a budapesti Kossuth Rádióban elhangzott beszélgetés írásban rögzített változatként, egy, alig pár lapszámot megért erdélyi folyóirat felkérésére. Helyenkénti logikai bakugrásai is nagyrészt ennek, vagyis az eredetileg ugyan nem élő, de vágtalan beszélgetésnek tulajdoníthatók.

Aztán, mivel a folyóirat megszűnt, kinyomtatott változata a fiók mélyére került – és valójában el is feledkeztem róla. Most, irataim már régóta nagyon aktuális rendezgetése során „úszott fel”, és mint kiderült, ott lapult a laptop memóriájában is.

Habár talán illet volna, nem írtam át. Nagyjából érvényes minden gondolata ma is.

Előszó helyett: miért pont Erdély?

Ezt kötelességem volt megírni. Tartozom vele a Kedvesnek, kollégáimnak és barátaimnak. Odaát és Ideát is. (Hogy a két szó mennyi fájdalmat szakít fel, azt most nem írhatom le, de aki írásaimat ismeri, vagy találkoztunk valaha, az tudja.)

Rövid írás lesz. Hosszabbat a betegségem most nem enged. De előszónak megteszi.

Történész vagyok, egy-két írásom megjelent Észak-Erdély „kicsiny magyar idejéről” (1940–1944); nem sok, és főleg: nem elég. Sok bírálatot kaptam értük, magyar és román kollégáktól is. Jól van ez így: a múltunk értelmezése fölöttébb nehéz. És jól van ez így, mert használ a történésznek, még ha néha rosszul esik is – de használ.

Minapában nekem szegezték a kérdést: miért pont Erdély? Kim vagy kijeim élnek ott? A kérdést feltették Odaát is.

HÁMORI PÉTER (1967) társadalomtörténész, szociográfus. Az ELTE Tanárképző Karán és Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum volt munkatársa.

Tudomásom és az anyakönyvek adatai szerint soha senki. Apai dédapám Nyitra mellől ballagott le Fejér megyébe, batyujában szerszámaival, Bicskére, pontosabban Alcsútra, még pontosabban Göböljárás-pusztára kovácsnak. A családi hagyomány szerint soha nem tanult meg rendesen magyarul, inkább csehül vagy németül „povedált” (a szót apámtól tanultam). De az első világháborúban önkéntes huszár volt, a 42-es Mária Terézia háziezredben, letagadva pár évet, hogy „bevegység”. Akárcsak a fia, aki pedig ugyanezért hozzáragasztott egynehányat.

Tehát nyolcadrészt cseh vagyok, vagy talán szlovák, de talán negyedrészt is. (Anyai nagyanyám szülőfaluja javarészt szlovák volt, de erre ma már csak a sírkövek emlékeznek.) De erdélyi felmenőim nem voltak.

Akkor miért Erdély? A válasz egyszerű és bonyolult. Az egyszerű: ha megállok a Feleki-tetőn, és lenézek a Városra – hazajöttem. Ha leülök a Házsongárdi temetőben, nézem a sírokat – otthon vagyok.

Ülök a házsongárdi padon, szemben a Dsida-család sírboltjával, és emlékezem. Emlékezem a tűnt szerelmekre: a lányra, aki sosem jött el velem Erdélybe, és a lányra, aki eljött, és enyém lett; a szálláson, ahol – inkább csak tréfából vagy még inkább az illem kedvéért – férj-feleségként jelentkeztünk be. Ültünk a hegyen, néztük a Szent Mihály-templomot, fagyaltot ettünk, és órákig néztük közös szerelmünket, a Várost. Aztán hűlni kezdett az idő, én átöleltem, és mondtam: menjünk haza! Haza? Hova? Ide, Kolozsvárra vagy Budapestre? Lehajtottam a fejem, és annyit motyogtam: magam es nem tudom. Nem értette – de értette...

A bonyolultabb válasz, amiért Erdélyről írok: mert végre ki kellene egyeznünk nekünk, magyar és román történészeknek. A hogyan nem ismerem, de legalább meg kell/kellene próbálni. Körülbelül huszonöt éve munkálkodom rajta, de mint a román alföldön elkiáltott magyar szóra, visszhang nem jön rá...

És a legbonyolultabb: amíg hagyták, megtanítani a budapesti hallgatóimnak: nem kötelező szeretni egymást, magyarnak és románnak – de ismerni igen! Egyébként: keresztényként szeretni is.

Sokan azt mondják: nincs közös nyelv. Sokan el is hiszik, egy darabig magam is hittem. Nem igaz: néhány éve egy budapesti diákcsoporthoz vittem Kijevbe, a Lavrába, lelkiigazgatóra. A szerzetesek románokkal szállásoltak el minket. Első nap teljes volt a bizalmatlanság, főleg az ő részükről. Aztán eljött az első Szent Liturgia. És a békecsókot felváltó háromszoros fejerintés. A román pópa gyanakodva nézett rám: nem értette, hogy magyarul beszélek, de a galléromon ott van a hármaskereszt. Aztán nagy merészen odatartottam a fejemet. Meglepődött, de elfogadta a köszöntést, aztán átölelt. „Kolozsvári vagyok”, dadogta, „nem beszél magyar”... Este már együtt boncolgattuk pidgin-angolul a közös történelmet. Apám a Feleki-tetőn volt katona 1944-ben. Az ő nagyapja is, csak a túloldalon, Torda felé. Elővett egy nyútt tárcát, benne fotókkal. Egyiken két parlamentert 1940-ben, valahol Máramarosban, egy patakhídon, nem tudni hol. Balról apám, két honvéddel a háta megett, jobbra Ciubota nagyapja, hatalmas

tányérsapkában, szakasznyi román királyi katonával. Kettőjük közt egy kislány. Kezében egy cipő, és tétován tekintett a kamerába. Talán azt kérdezte: ezt most kinek adjam? Magyar volt-e, román, vagy „csak” erdélyi?

Van és lehetne mit kibeszélni. És ha lehetne, kellene is. Közös és mégsem közös történelmünkről és fájdalmainkról. És írni. Mert élni talán nem muszáj, hajózni sem feltétlen, de írni – azt muszáj. Mert kötelesség. A történész kötelessége.

Keserédes történet

Van egy történet, amit ahányszor elmesélek, a hideg futkározik a hátamon. Manapság elég gyakran mesélem el, mert, hogy a végén kezdjem: a jövő vasárnap keresztapa leszek.

Jobbat is találhattak volna – de így alakult...

Majd húszöt éve Kolozsvárott tanítottam egy félévet. Érdekes kaland volt – főleg, hogy nem fizettek egy fillért sem, a díjazás állt ugyanis egy (szigorúan fütetlen) kollégiumi szobából, amely puritanizmusával alulmúlta a Magyar Néphadsereg pontonos-hidász ezredének Ercsi-beli közlegényi körleteit is. Tomka Miklós professzor úr korholt is eleget a vendégtanárségedség miatt – pedig nem volt Horger Antal-i jellem –, hogy szétforgácsolom időmet, kutatásaimat, eszemet. De hát bohó voltam és fiatal, és ki kutassa Észak-Erdély történetét, és tanítson ingyen, ha nem én... (Haló poraiban is áldom Tomka emlékét: rosszalta ugyan a dolgot – de elengedett...) És kaland volt másképp is: megismerhettem egyetemistákat, akiknek a jéghideg kolesz természetes volt, és akik nem értették, hogy a Pestről jött „tanár úr” miért használja ugyanazt a koszlott zuhanyt, mint ők, és miért jár ugyanabba a kocsmába, mint a diákjai, és akik csak számos műanyag flakonos Arctic vodka (arrafelé akkoriban a legolcsóbb) után merték elfogadni a pertut (a lányoknak fel sem mertem ajánlani), de akik – kevés kivétellel – valóban *hivatásnak* és nem időtöltésnek tartották az egyetemre járást (igaz, mindez vagy húszöt évvel ezelőtt volt...)

Pénzem persze nem volt: akkori munkahelyem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szerzetesi fizetést folyósított, ami a hideg vízre elég volt, a melegre már nem. Vonat? Könnyű kacagás: az akkor 14 ezer forintos jegy megfizethetetlen. Maradt a maxi-taxi, azaz a tíz-egynéhány személyes vízözön előtti kisbusz a Fradi-pálya mellől, egyenesen Kolozsvárra, a Sora elé, akkor tízezer forint – és majd’ nyolc óra...

A történet azonban nem oda-, hanem visszafelé esett meg. A kisbusz vezetője történetesen egy nő volt: Romániában a női buszvezető olyan ritka volt – nem, mint a fehér holló, mert abból hozzájuk képest rengeteg található arrafelé. De hát jogosítványa volt, a rendes sofőr meg influenzás... Indulás Kolozsvárról, este tizenegykor, a Piața Unirii-ről (gyengébbek kedvéért Fötér, rajta Mátyás szobrával). A vezetőnő kedves mosollyal: „Tanár úr! ön fog szórakoztatni! Tegnap

is megjártam magyart (ahogy arrafelé Budapestet nevezik) nem szeretnék elaludni!”

Hátamon hideg verítékkal ültem be az anyósülésre. Bánffyhunyadiig tartott a szó – aztán ott elfogyott. Se sztori, se mese – se semmise; egyszerűen megkukultam (tanítványaim a tanúk reá, mily ritka eset ez). A sofőr nő javasolta: üljek hátra a lányokhoz. Megtörtént.

Mögöttem négy leányka ült. Három nem túl szép kisleány – és egy virágszál: büszke tartású, okos és gyönyörű húszéves gyöngyszem. Hátraültem. Nem tagadom: amikor megláttam, házastársi hűség, fogadalom, egyszóval minden, ami körül addig forgott a világ, a csillagtalan éjben tűnt tova. Egyszóval szerelmes lettem. Nem hittem, hogy ilyen van, de van: első látásra.

A három lány minden mondata b betűs szóval kezdődött; azaz káromkodtak, mint a kocsis. De a Virágszál: minden szava maga volt a csoda. Illetve nem: annyira meg volt illetődve, hogy szinte meg sem szólalt. A beállt csendben a sofőr nő a válla felett szólta hátra: kérdezettek, itt van a tanár úr, remek alkalom tanulni – én meg kezdek bealudni...

A három kisleány reá sem hederített, de a Virágszál – szándékosan nem írom le a nevét – halkán megszólalt.

– Kik vagyunk mink csángók?

– Hát mit tudtok? Hol laktok?

– Klézse mellett...

– Aztán azt tudod-e, hogy kerültetek oda?

A kislány itt esett ki a szerepéből. Már nem budapesti szlengben, hanem tájszólásban válaszolt:

– Magam es nem tudom. A dédik válaszolták: a forradalom után.

– Milyen forradalom?!

– Háát, azt nem tudhatom... De így mesélik...

Elmondtam nekik az egyszerűbb történetet a császár- és királynőről, Mária Teréziáról, a székely vészről, a sorozásról, Madéfalváról, a menekülésről és a letelepülésről. Az igazság valószínűleg, de nem biztosan, másutt van: a klézseiek egyszerűen nem jöttek be a Kárpát-medencébe a honfoglaláskor. De az információ még így is sok volt, hiszen honnan tudhatott volna bármit is a honfoglalásról – igaz, Mária Terézia neve sem lehetett túl ismerős... Soroltam hát a történelmet, itt-ott kihúzva, egyszerűsítve, nem nagyon sokat törődve a Nemzeti Alaptantervvel... Végül megérkeztünk – még nem Budapestre, hanem a történettel, Klézsére, Csángóföldre.

S akkor nagy csend lett.

Hogy oldjam a csendet, javasoltam: játsszunk egyet!

A Virágszál egészen megrémült – alighanem félreértette az egészet.

– Játsszuk azt, hogy én mondom úgy, ahogy azt Budapesten szoktad hallani, mire te elmondod, otthon hogyan szoktátok ugyanazt.

Tétován bólintott, és én elkezdtem kérdezgetni:

– Aztán hogy mondjátok: vonat?

- *Tren!*
- És állomás?
- *Halta!*
- És a hivatal?
- *Primărie.*
- És város?
- *Oraş!*
- És tudod, miért mondjátok románul?
- Nem tudom magam es nem...
- Jártak nálatok nyelvjáráskutatók vagy néprajzosok?
- Még *picuka* (kisegér) gyerek voltam, valami magnóval jött két szakállas

bácsi...

És akkor elmeséltem neki a nyelvújítást, Kazinczyt és sok minden mást. Azt is, hogy az ő nyelvük az ősi magyar nyelv. Azt is, hogy azért látogatták meg őket, hogy tudják, milyen az eredeti magyarság.

A kislány megfordult, kinézett a busz ablakán, és elsírta magát. Nem sírt: zokogott; a válla rázkódott a felindulástól, és én rémülten gondolkodtam rajta: mivel bánthattam meg?

Nem szokásom idegen hölgyekhez közeledni, ő pedig (már majdnem) hölgy volt, de most átöleltem a vállát. Sírva borult rám:

- Mindig szégyelltem, hogy csángó vagyok... A székelyeknek *csángó* (elcsángált tehén, a legelőről elszökött tehén), a románoknak *bozgor* (csavargó, sehonnani), kint magyarban meg büdös román. Miért nem mondták apámék, nagyapámék hogy a *csángóra*, erre büszke is lehetnék? - zokogta.

És sok év távlatából is vele zokogok.

Lassan, lassan elmondta: négy testvére van, az apja meghalt egy balesetben néhány éve, és hogy éhen ne vesszenek, ő „kijött magyarba”, most egy „lengyel-piacon” (kb. ugyanaz volt akkoriban, mint ma a kínai) eladó. A líceumot is kénytelen volt abbahagyni – fél éve lett volna az érettségiig. Aztán nagy kapacitálásomra beiratkozott egy esti tagozatra, utána az ELTE néprajz szakára, diploma, szerelem egy igen rendes pesti sráccal, házasság, gyerek, és immár a harmadik. Engem kért meg: tartsam Zsuzsikát keresztvíz alá.

A jövő héten keresztapa leszek.

Öröm? Bánat?

Egy magyarral több. Itt Magyarországon. És eggyel kevesebb. Csángóföldön, Moldovában. Így fogyunk meg: lassan, de biztosan.

És hát az erdélyi lányok...

Évekig tűnődtem ezen a néhány bekezdésen. Hiszen férfinak alkotott a Teremtő – és alkotott „leányördögöket”, „némbereket” is (ha valaha rászánom magamat, hogy Grétsy tanár úr egykori biztatásának engedve a magyar szólások történeti

tárának új kiadásában részt vegyek – két témát vállalok: a csábító asszonyra és a szegényre vonatkozó szavakat; talán egyikben sem annyira gazdag a magyar nyelvünk, mint ezeknek a hasonzaiban. Bár nem ide illik, valaha volt tanítványaimmal a szegénységre 72 kifejezést gyűjtöttünk. Ami meg a cédát illeti...)

De maradjunk a székely lányoknál. Sokat, de bőven nem eleget járva e tájat, meg-megakadt a szemem. Keresztény hitvallásunk – a katolikus, ortodox, de tán a protestáns is – ismeri a tekintettel való vétkezést. Valamikor az 1930-as években született egy épületes erkölcsstankönyv „Viselkedéstan ker. kat. ifjak számára” (persze böki az oldalamat: miért csak ker. és kat., és miért tanított a szerző, Tower Vilmos a Ludovika Akadémián egyszerre hit- és erkölcsstankönyvet és illemtant is?) Épületes olvasmány: erkölcsös ker. kat. ifjú nem visel mást, csak barna vagy fekete félcipőt, zord időben magasszárút (tenniszhez [sic] kivételesen fehérét). De ami minket most érdekel: „templomban ne tekingess!” Azaz: ne stíróld a lányokat!

Hát én megszegttem ezt a szabályt. A Székelyföld városaiban járva, de még Vásárhelyen, meg a Babeş-Bolyain azt tapasztaltam: a karcsú, tüzes szemű, fekete hajú lányok, gyakran madonnaarccal – mind románok. Kicsit rossz érzés volt – nemcsak a nemzeti büszkeség miatt, hanem mert akkor még kerestem a páromat.

Aztán egy ferences szerzetes elhívott egy imakörbe. Akkor értettem meg az addig is csodált késő középkori ikonfestők tudását: a Madonnát. Mert ezeknek a székely leánykáknak a szépsége nem akkor látszott, amikor ilyen-olyan, nem épp párizsi mintára szabott ruhában (hát biz’ kevesen voltak tehetősök, gazdag meg tán’ egy sem) járkáltak az egyetem körül, hanem amikor a Szentmiskolc föltekintettek az Oltáriszentségre. Lehetetlen ezt nehézkes szavakkal visszaadni. Kikölcsönözhetném mindenféle okosabbnál okosabb, vallásosabbnál vallásosabb könyvekből, de hiába.

Akkor és ott az jutott az eszembe: a *Szentlélek kegyelme tündökölt az arcukon.*

Akkor megértettem valamit. Amit – nem lévén avatott költő – nem tudok hitelesen visszaadni. Maradjunk MS Mester csodálatánál: ezek a lányok voltak az ő kései modelljei. És velük együtt mondtam: Áldj meg minket Uram!

Ez nem valami erotikus vágyakozás volt: annál kevesebb és sokkal több. Annak a döbbségre felismerése, hogy a Teremtő örömeiben teremtette Évát és leányait (legalábbis a legtöbbet).

Kellett ehhez Erdély? Kellett ehhez az ottani imakör? Talán igen.

„Testvérek” a sorok között

E sorok írója 1988-ban járt először Torockón. Barátaimmal elhatároztuk, hogy megmásszuk a Székelykört, a Duna-parti Gellérthegegynek csak „alig” magasabb és meredekebb sziklaszirte. Sikerült: az ormon ott állt a kissé kopott piros-fehér-zöld betonoszlop, jelezve a csúcst.

Sok-sok éve, Románia és magyar színekben pompázó, hegycsúcsot mutató jel: hogy is van ez? Lefelé menet betértünk az első kocsmába, és megkérdeztük: mit szólnak ehhez az „együttlakó nemzetiségek” (anno Ceaușescu és a román párt gondosan válogatott szavaival: ez jelentette a magyarokat, szászokat, bolgárokat stb.) A kocsmáros válasza: „óh, a *testvérek* nem jutnak fel odáig...” „Testvérek?” „Hát igen, a románok.” Aztán kezünkbe került a helyi és országos magyar sajtó: és sem a magyar, sem a román elnevezés nem szerepelt egyikben sem, csak „testvérek”, románul „*frați*”... (Itt meg kell állnom ismét egy szóra: a *testvérekben* semmi gúny, irónia nem volt – látszólag, akkor félig-meddig még alig felnőttként csak utólag jöttem rá: ez az igazi cirkusz: a korbácsot Bukarestiben csattantják el – de a gúnymosoly, a *frați, se opreste aici*, itt áll meg: a Székelykő tövében, a „*collectiv*” kocsmájában...)

És mégis: ha valaki a „szocialista tömb” történetét végre átfogóan és „belülről” megírná, igen érdekes, de egyben tanulságos kötet születne. Akik a „tömb” történetére emlékeznek (de hányan tudnak és akarnak objektíven vagy legalábbis valamennyire objektíven emlékezni?), általában úgy gondolnak rá, hogy ott Vlagyivosztoktól Rostockig ugyanaz a rendszer, ugyanaz az értékrend és talán ugyanaz a közhangulat uralkodott. Persze ez alapvető tévedés: gondoljunk csak Ceaușescura, azaz Conducatorra, azaz Vezetőre vagy inkább Vezérre, a Kárpátok Géniuszára (utálta ezt a címet, amit állítólag gúnyból Nixon ragasztott rá), Románia Államtanácsának Örökös Elnökére – hogy az Államtanács, Románia vagy éppen Ceaușescu volt-e örök, a cím nyelvtani szerkezete homályban hagyja –, a Román Néphadsereg főparancsnokára stb.). Ez csak afrikai őrmester-diktátorokat és önjelölt császárokat idéző szertelen és esztelen kultuszára emlékeztetett.

Hogy Ceaușescu nem volt mindig ilyen, ma már kevesen, talán csak a legváltfűlűbb történészek tudják. Gheorghe Gheorghiu-Dej 1965-ös halálakor Románia népe azt hitte: most jobb lesz – vagy legalábbis ennél rosszabb már úgysem jöhet.

És alapvetően igazuk volt. Ceaușescu cipészsegédi „diplomájával” és a lúdtalpas Elena asszony – akkor még nem volt akadémikus – alig négy elemis végzettségével mégis valami pozitív jövőképet sugallt. Vessük össze mindezt „Kádár Apánk”, vagy „János Bácsi”, inkább népi, mint gerjesztett népszerűsítésére. Nem is beszélve például a magyarországi és romániai életszínvonalaról, a III/III aránylag szemérmes működéséről és a Securitate majdnem nyílt terrorjáról – hogy egyebet ne is említsünk...

Azonban 1965-ben, de még a hetvenes évek elején sem volt egészen így. Ne feledjük: 1968-ban a Varsói Szerződésen belül egyedül Bukarest tagadta meg, hogy bevonuljon Csehszlovákiába, hogy Dubček „emberarcú” kommunizmusát (?) eltipró „hadgyakorlat”-gőzhernek részese legyen. (Amúgy Mongólia, habár felmerült, hogy legalább valami jelképes alig századnyi köteléket mégis átdobnának, végül szintén nem csatlakozott – de ez, érthető módon, nem keltette fel a világ figyelmét.) És Románia népe, azaz népei egyszercsak meghököltek: hát lehet? Lehet így is? Moszkva, az amúgy gyűlölt Oroszország ellenében?

(Romániában a russzofóbia nem Besszarábia és Bukovina 1940-es elrablásával kezdődött, annál sokkal mélyebb gyökerei voltak.) Szóval: hát lehet így is?!

Hogy mikor változott meg mindez? Mikor fordult Ceaușescu aránylag elviselhető uralma, Kelet-Közép-Európája Közép-Kelet-Európába, Kelet-Európába vagy talán Nyugat-Ázsiába? Történeusként és európai (kelet-közép stb.) állampolgárként sokat töprengtem rajta. De a határpont alighanem egy nemzetközileg alig-alig jegyzett útja a Conducatornak. 1971-ben ellátogatott Phenjangba, a remetekirályságba, Észak-Koreába. Meglátni és megszeretni: alighanem percek kérdése volt. Az út a repülőtértől a fogadóközpontig diadalmámmor volt: népviseletbe öltözött nők százezrei (!) lengették a rózsaszín bokrétákat, miközben a nyitott ZIL (nem elírás, a szovjet gyár luxusautókat is gyártott-gyárt a teherautók mellett) gépkocsikban vagy húszban, száznyi motorosrendőrtől kísérve hajtottak végig a fővároson, egészen a központi stadionig, ahol... Ahol újabb kirendelt tízezrek várták tovarış Nicolae Ceaușescut, és a díszpáhollyal szembeni tribünön a jól betanított „lelkes tömeg” által tartott táblákon kirajzolva láthatta: „*Traiasca tovarășul Nicolae Ceaușescu Conducator iubit și știmat al Poporuli Român!*” És elrepült egy kétfedelű AN-2-es permetezőrepülőgép-hasonmás (a szovjet gépet licenben gyártotta Románia is) az „ünneplő sokaság” feje fölött, és kizöldült a lelátó alkotta román mező...

És a tovarış (vagy *tovarăș*? a Román Tudományos Akadémia épp ekkor vitakozott az elvtárs szó helyesírásán) Ceaușescu – vagy talán Elena? – észbe kapott: *hogy hát így is lehet...*

Lehet így is! Sőt: ha lehet, hát: csak így lehet!

Oboi szurjongnim: Atyai Vezér, Üdehan szurjong: Nagy Vezér, Jongvonhan csuszok: Örökös Elnök... Akkor miért ne? És miért ne lehetne Románia a nagy külön a Táboron belül, vagy félig-meddig belül? Kicsit, mint Phenjang, kicsit mint Belgrád: Tito amúgy is példakép volt, főleg Elenának, ugyanis Jovanka Tito az elnök-feleségek ritka szocialista mintaképe volt, csak hogy a szerb (egyesekek szerint félig-meddig bosnyák) partizánlány fiatalként csudaszép volt, amit ellenben Elena Ceaușescuról, a réges-régi fotókon a professzionális retusőrök által is legfeljebb bájossá varázsolt lánykáról, a későbbi csoszogó-kacsázó léptű, folyton orrát kézfejjével törölgető román „akadémikus-asszonyról” aligha lehetett elmondani.

És hogy mindez hogy jön Erdélyhez? Egyszerűen: Ceaușescu nemcsak Bukarest/București lerombolásában, valóban ősi román ortodox emlékek „veszélymentesítésében” járt elől, hanem az erdélyi településrombolásban is. Alighanem ezt is Phenjangban tanulta: metropolisz a mocsár helyén. Hogy a földművesek nem szeretnék blokkházban lakni, és hogy kicsit ferde látvány Szatmárnémetiben az ötödikről kinéző számár látványa a Mikro 14-es blokkházában – kit érdekel?

Visszatérve a sajtóhoz: volt egy pont, ahol a Tábor országai meglehetősen emlékeztettek egymásra, ez pedig a „sajtóirányítás” – sőt olvasásirányítás! – megoldásairól. A diktatúrák politikai propagandájának és sajtópolitikájának

alapeleme volt a „bezzegországok” és az „anti-bezzegországok” kijelölése: azaz azoké, akikre fel kell néznie a népnek, és azok, amiket kötelező volt csempülni. Az 1950-es évek elején a képlet egyszerű volt: bezzegország a Szovjetunió – és ellenpélda a gyűlölt láncos kutya, Tito Jugoszláviája.

Aztán meghalt Sztálin, és a helyzet a magyar sajtó számára egyszeriben bonyolulttá vált, majd még bonyolultabbá: lassan „bezzeg” lett az NDK (ipara okán), Csehszlovákia (nemzetiségi politikában mintország, persze nem a magyarok világháború utáni kitelepítése idején, de erről hallgatni „illet”). És persze Jugoszlávia, ahol nemcsak a tejpört és kakaót nem látott magyarországi tejszelet, a nugát és Trapper-farmer, hanem márkás csoki és *valódi* farmer volt (a sorok közt ígérve: mi is erre tartunk – és tartottunk is, legalábbis tartottam én a Duna gépészmatrózaként, hazafelé nyolc-tíz kvarcórával a karomon...)

Na de mi legyen az anti-bezzegországokkal? Főhetett az elvtársaknak a feje, de szerencséjükre jött a lengyel válság és Ceaușescu. A sajtóirányítás fellélegzett: Jaruzelski és a lengyelek esetét széles körben tárgyalta a budapesti sajtó. Ott tüntetnek, hóbörögnek és éheznek, a katonai diktatúra határán táncolnak, itt jólét van, balatoni nyaralás, Trabant, esetleg Zsiguli – és csönd, legalábbis 1956 óta (amit persze a sajtó nem tett hozzá).

Az üzenet egyértelmű és hatásos volt. Nagyobb bajban volt a magyar sajtó Románia kapcsán, hiszen testvéri ország – de közismertek voltak az ottani köz-„iszonyok”, az áruhiány, a sorban állások, az áramszünet és az este kilencig tartó tévéadás, a Conducatorral a képernyőn. Erről írni – lehetetlen: Moszkvában nem csak Brezsnyev elvtárs vonná össze felette dús szemöldökét, hanem a szocialista internacionalizmus szellemében a szerzőkre, szerkesztőkre is kellemetlen következmények várhatnának.

Az ám, de Magyarországon mégis terjedtek a hírek. Azt nem lehet állítani, hogy mindenkinek volt erdélyi rokona – de körülbelül mindenki ismert valakit, akinek volt. A hatalom reagálása ügyes volt: az egyre rettenetesebb viszonyokról való suttogópropaganda semmiféle retorziót nem vont maga után; ha valaki Csernyenkóról viccet mesélt az osztályban (ilyen, azt hiszem, egyébként nem volt, meg Csernyenkó nem is volt vicces figura), igen megjárhatta, Ceaușescu kigúnyolásával pedig még egy osztályfőnöki fülhúzást sem lehetett kiverelkedni – persze csak Magyarországon, nem odaát. Egyébként Románia a sajtóhírek alapján messzebb volt, mint Vietnam: betűre, szóra, sorra arról sokkal több említés esett, mint Erdélyről.

A romániai sajtó éppígy zavarban volt. Magyarország? Testvéri, testvéri – csak éppen ott lehet élni, errefelé meg? A megoldás a hallgatás volt és tiltás. A magyar Kossuth Rádiót néha zavarták: Bukarest „légköri zavarokra” hivatkozott, e sorok írójának ajándékba vitt biciklijé pedig csaknem diplomáciai ügyet kavart; a román vámos nem a vámköteles bringát kifogásolta, hanem a *Népszabadságot*, amibe bele volt tekerve...

Három ügyben Bukarest azonban mégis kivételt tett, érdekes módon mindig egyik esetben (majdnem) igazat mondván.

A választás meglepő, szinte hihetetlen volt.

Amikor a Duna-kör tiltakozott Bős-Nagymaros ellen, a romániai sajtó háborgott. Mi megépítettük a Vaskapu-erőművet! Igaz? Igaz! (Tényleg a román állam építette, aztán Tito „elfelezte” az áramot és a hasznot – nem sok dinárja bánta...) Ha lenne északi duzzasztó, mennyivel könnyebb lenne a hajók dolga! Igaz? Igaz! (Hogy milyen környezeti áron, az nem volt téma...) És ráadásul: nálunk Elena Ceaușescu elképzelései szerint (nem igaz...) megépült az erőmű, és az országunkban elképzelhetetlen, hogy néhány gyíkász természetvédő tűntessen. (Ez viszont igaz...)

A másik a falurombolás ügye volt: hiszen Bukarest racionalizálni akarja a településszerkezetet, felszámolni a falvakat (a maguk szempontjából igaz), és ez sokkal gazdaságosabb lenne (tulajdonképpen igaz, és utólag tegyük hozzá: mennyivel élethetlenebb...) És persze újra a rend országának képe: nálunk a racionalizmus országában ilyen tüntetések nem eshetnének meg (tökéletesen igaz...)

A legérdekesebb példa azonban a harmadik: Nagy Imre temetése. A hírre Közép- és Kelet Európa valamennyi pártja felkapta a fejét, a vezetők pedig nemcsak fogták a fejüket, hanem erősen reménykedtek, hogy az a helyén is marad. De nemcsak ők: aki közemberként ott állt június 16-án a katafalkoknál, tudta, hogy valami véget ért. Megoldásképpen a „tömb” országainak” politikussai hallgattak, a sajtóval együtt.

Kivéve Romániát. Az ottani újságok terjedelmesen számoltak be a Hősök téri eseményekről, ami a Ceaușescu-i logikát ismerve érthetetlen – hacsak nem nézzük a közvetített üzenetet. Először is: Romániában nem fordulhatna elő, hogy csak úgy, néhány jöttment akaratából ilyen megtörténhessen (azt, hogy kinek az akaratából történt, nem e cikk tisztje eldönteni – de az állítás ennek ellenére igaz). Másodsor: Nagy Imre moszkovita volt, később begyűjtési miniszter, tehát bűnös (Ceaușescu ekkor már perben-haragban volt a Szovjetunióval, de az állítás ettől függetlenül igaz: Nagy Imre 1945 előtt valóban a Szovjetunióban élt – Ceaușescu sosem). De a lényeg: Kádár János tulajdonképpen gyilkos! Ez is igaz, amire rájátszott, hogy Ceaușescu nem ítéltetett halálra politikai okokból senkit. Más kérdés volt, hogy valaki a huszonöt éves vagy életfogytiglani ítélet után „véletlenül” meghalt a börtönben vagy a Duna-deltában, azzal nem kellett elszámolni senkinek – de ez nem volt a „sajtónyilvánosság” ügye.

Csupa igazság – csak a lényeg volt torzkép.

Aztán határon innen jött a rendszerváltozás, túlnan a forradalom. És ma szabadon és őszintén szidhatjuk egymást. Mi, testvérek. Amúgy testvériesen...

Egy „forradalom” emlékezete

„Idén karácsonykor ünnepli Románia és a világ a romániai forradalom huszonkilencedik évfordulóját” – jelentette az AGERPRES (Agenția Națională de Presă, azaz a román MTI). A hírügynökséget 1926-ban hozta létre a román Parlament

a RADOR, Agenție de Informații Telegrafice helyébe, állami vállalként, szolgáltatva a hazai sajtónak a külföld híreit, és tájékoztatva, pontosabban kényesebb kérdésekben félretájékoztatva a külföldet a belföldi eseményekről, főképp, ha politikáról volt szó – de errefelé Kelet-Közép-Európában mi nem politika?

Úgyhogy pontosítsuk az AGERPRESS híret: „Idén karácsonykor »ünnepli« Románia és a világ a romániai »forradalom« harmincadik évfordulóját.” Idézőjelben az eredetiben mindkettő.

Idézőjelben a „forradalom”. Ha ugyanis Papp László püspök nem dönt úgy, hogy „Tőkés Lászlót Timișoaráról áthelyezi a mineui (Sălaj megye) parókiára” (azaz Temesvárról a Szilágy megyei Menyőre, ebbe a csodaszép, de enyhén szólva is kies szilágysági faluba (az 1977-es népszámlálás szerint a lakosok száma 621 volt, ebből magyar 345, református 191 fő, csecsemőtől a sírba készülő aggasztányig. De a falu helyzetét talán még jobban jellemzi, hogy 1941-ben még kis híján ezren lakták...), ki tudja, történik-e valami, és ha igen, mikor és főleg mi? Az áthelyezés indoka – Papp püspök 1989. december 21-i hivatalos nyilatkozata szerint – az volt, hogy a lelkész „magatartása összeegyeztethetetlen lelkészi státusával, sőt, lelkésszé avatása alkalmával letett esküjével, miszerint lojális lesz az országhoz és egyházához”, és ezért „az Oradeai Református Püspökség, hogy mint lelkészt megmentse” helyezte át, vagy inkább internálta vidékre s ítélte egyszersmind az egyházi és a politikai vezetés reményei szerint hallgatásra és elfeledtetésre.

Mindez lehetett és maradhatott volna egyházi belügy is. Hiszen Romániában és a többi „fejlett szocializmust építő” országban, köztük Magyarországon is teljesen hétköznapi esetnek számított, hogy a papot vagy lelkészt, aki komolyan vette hivatását, és nyájának pásztora akart lenni és egyházat, valódi gyülekezetet akart építeni, renegátnak, békebontónak (vö. a magyarországi békepapi „mozgalommal” is) bélyegezték, sürgősen áthelyezték (vö. Bulányi-ügy), amivel néha csakugyan „megmentette” a püspöke, és nemegyszer nemcsak „mint lelkészt”, hanem mint szabad (?) embert is, hiszen a politikai vezetés, Romániában a Kultusdepartement azt a választási lehetőséget hagyta az egyházak vezetőinek, hogy vagy teljesítik a parancsot, és annak elfogadására rákényszerítik alávetettjeiket is, vagy a kvázi kényszerlakhely helyett akár a börtönt is választhatja... Mindez tehát lehetett volna vihar is egy kanál vízben, hiszen hasonló eset számos történt már a közeli s a távolabbi múltban is, de akkor a pásztor és nyomában a nyáj engedelmesen fejet hajtott a megfellebbezhetetlen verdikt nyomán.

1989-ben azonban másképp alakultak a dolgok. Március 16-án a temesvári református egyházközség presbitériuma rendkívüli gyűlést tartott, és a napirenden egyetlen pont szerepelt: az az állítólagos hír, hogy lelkészüket el akarják mozditani. És megtörtént az, amit Ceaușescu Romániájában mindenki elképzelhetetlennek tartott: a tanács úgy döntött, hogy Tőkést végleges lelkipásztorrá választják, és megvonják a püspök áthelyezési jogát. Ennek ellenére a püspök április 1-jén felmentette állásából Tőkést, amit az állami Kultusdepartament

augusztus 28-án megerősített (elszólás volt a történetben, hogy utódját, Makay Botondot már huszadikán kinevezték...), majd október huszadikán a városi bíróság kimondja Tőkés László temesvári református lelkész kilakoltatását. Majd megtörténik az újabb, addig elképzelhetetlen: a magyar kormány diplomáciai úton tiltakozott a Tőkés László temesvári lelkész ellen elkövetett atrocitások miatt. Előzmény: december 6-án Szűrös Mátyás, ideiglenes köztársasági elnök levélben fordult Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárhoz és államelnökhöz ugyanebben az ügyben, de a budapesti román nagykövet nem volt hajlandó átvenni a diplomáciai levelet.) Egy (még) szocialista ország beleavatkozott egy másik szocialista ország belügyeibe – így Bukarest. Arról, hogy június 17-én egy nappal Nagy Imre és társai újratemetése, valójában első tisztességes temetése, hisz’ a kivégzés utáni még elföldelésnek sem igazán volt nevezhető, másnap tömegek tiltakoznak szerte Romániában, elítélve a budapesti tömegrendezvényt a Hősök terén, azt „szocializmus-ellenesnek” (ez különben, akárhogy is vesszük, igaz volt) és „románellenesnek” bélyegezve (ez utóbbit kiagyalói nem magyarázták el különösebben, de Romániában ilyen magyarázatokra nem is volt szükség – eddig...). Az utóbbit már megszokhatta a magyar közönség még az előző évből, amikor is a romániai falurombolás, „településszisztematizálás” („*planul de sistematizare a satelor*”) ellen tüntető budapesti tömeget a román sajtó „felheccelt csöcseléknak”, „irredenta bandának” és hasonlóknak bélyegezte. Mindez persze nem volt a magyar belügyekbe beavatkozás (megjegyzem: a független, ez esteben a valóságtól független nyugat-európai sajtó szemében sem!). S közben a bukaresti vezetés hihette, és hitte is, mert kétségbeesetten és görcsösen akarta hinni azt, hogy Románia intakt marad a magyarországi és környékbeli politikai földcsuszamlások közepette; hitte, hihette és hitethette a néppel, az alattvalókkal is, hiszen Ceaușescu még csak tegnap, a tavasszal, napra pontosan április 12-én jelentette be, hogy az ország – egyedül a szocialista tengerben – az utolsó baniig-centig-pfennig visszafizette külföldi adósságát. Hogy milyen áron, azt saját bőrükön tapasztalhatta meg az ország éhező, de a bejelentés nyomán „spontán” (azaz el- és megrendelten) hejehujázó népe. (Ide kívánczik az apró történet: amikor Románia megvette a BAC-111-es angol utasszállító repülőgép licenzét, akkor a román küldöttség vezetője – utasításához híven – megkérdezte a brit tárgyalófelet: nem fizethetnének-e barteralapon, azaz árut az áruért – repülőgéptervekért és egy mintapéldányért áruval, mondjuk, fagyasztott csirkével? A válasz fagyos csönd és döbrent csend volt, vö. angol hidegvér... Az angolok nem tudhatták, hogy az átlag romániai polgár nagyon is értékelte volna azt a fagyasztott csirkét, még ha a nekik jutatott csomag csupa farhátból, lábból és fejből is állt volna.)

Hogy mit tudtak szerte Romániában Tőkés lelkész ügyéről? Tulajdonképpen semmit vagy alig valamit. Azt a keveset is a magyar rádióból, nagy nehezen átcsempészett budapesti újságokból. Budapesten ugyanis kitört a sajtószabadság – legalábbis mi, a határon innen szerettük volna így hinni és látni. Ez pedig vonatkozott a romániai hírekre is, habár – ahogy már írtunk róla – tulajdon-

képpen enélkül is viszonylag hiteles képe lehetett a magyarországi „média-fogyasztónak” az ottani állapotokról.

Mégis: Magyarország népének fogalma sem volt, hogy valami készül odaát. De ebben kivételesen nem a magyar tájékoztatáspolitikai volt a ludas: az elkövetkezendőket odaát sem sejtette senki. Ami Temesváron történt, nemigen érte volna el még akkor sem az ortodox vagy ateista román lakosság ingerküszöbét, ha tudott volna róla (amúgy nem tudott), hiszen nyugodtan hajthatták álmokra a fejüket: nálunk – értsd a román vidékeken, illetve az ortodox egyházban – *ilyen arrafelé soha, de soha nem történhet meg. És ez (sajnos) igaz is volt...*

Aztán december 16-án a DPA nyugatnémet hírügynökség jelentette: Temesváron legalább ötezer ember tüntet Tőkés Lászlóért – és a tömeg a „*Deșteapte-te române!*”-t éneklő („Ébredj fel, román!”; a dal máig Románia nemzeti himnusza).

És akkor átszakadt valami. Romániában is – de Budapesten is. Ott a véren vett szabadság katarzisa (vagy illúziója) – itt az összetartozás, a sorsközösség élménye magyar és magyar közt. És megindultak Budapestről a segélyszállítmányok, alig szervezeten, és persze olykor rettegve. Volt ok a félelemre: a Secu még kitartott, és persze ott voltak az állítólagos zsoldosok és terroristák is. De mentünk, és vittük a lisztet, kenyeret, krumplit, amit csak össze tudtunk szedni otthon, az ismerősöktől, barátoktól. E sorok íróját Temesváron lőtték hasba az ösöreg ZIL teherautó volánja mögött. Hósködés, a túlélrett kamasz kalandkeresése? Vagy hazafiság, kötelesség-tudás és -keresés? Annyian, de annyian írtak már erről – többnyire olyanok, akik nem voltak ott.

És valóban katarzisz volt. A kórházban kaptam egy román ápolólánytól életem első igazi felnőtt csókját. És letett a takarómra egy szál vörös rózsát, kéksárga-piros és piros-fehér-zöld szalaggal átkötve (az utóbbi nem tudom, honnan szerezhette, de azok a napok a csodák napjai voltak, és nem csodálkoztunk semmin.)

Aztán jött az ébredés: a határsorompó fizikailag talán felemelkedett, de a lelkekben, ha lehet, még mélyebbre szállott le. Nemcsak a marosvásárhelyi pogrom miatt (ami nem „bányászjárás” volt, hanem egy jól szervezett, előkészített és kiagyalt pogrom). Nem: a csalódás pár hét lábadozás után, már Budapesten ért. Betértem egy budai borozóba (ne szépítsük: talponállóba – de Tandori Dezső is épp oda, a Fő utcába járt...) És néhány helyi korhely habzó szájjal szidta a „románokat”: idejönnek és elveszik a munkánkat. Nem akartam botrányt, nem szóltam rájuk, hogy amióta eltörölték a közveszélyes munkakerülést, gyaníthatóan egy percet sem dolgoztatok...

A jelenet meglepett és elbizonytalanított: érdemes volt? A választ nem sokkal később kaptam meg, a *hazaárulás népszavazásakor*. Éppen Kolozsváron voltam, szokás szerint tanítás után a Bulgakov névre hallgató egyetemista kocsmában múltattam az időt. Akkor még nem tudtam az eredményt, de voltaképpen tudtam. Az a „hazai” propaganda, ami áradt minden médiából, meggyőzőtt a végeredményről. Aztán valaki, talán a csapos srác, letette elém a *Krónikát*, a kolozsvári napilapot és akkor már nem lehetett hazudni. A diákjaim ott ültek a szomszéd

asztalnál, nem mertem rájuk nézni. A szégyen, a harag és – mi tagadás – a félelem tombolt bennem. El szerettem volna futni, menekülni, föl a Klinikai Negyed ősfái közé vagy a Házsongárdra, a temetőbe, leroskadni a Dsida Jenő sírja előtti padra vagy a Szamos-partra – bárhová, mindegy, csak el a szégyen elől, hogy magyar vagyok – *odaáti magyar*.

És akkor odajött egy diáklányom. Ősztönből az arcom elé tartottam a kezemet, mert vártam a pofont. Ehelyett lehajolt, sírva átölelt, és csak annyit mondott: azért mi akkor is, így is szeretünk benneteket – *ottani magyarokat...*

*

És akkor értettem meg valamit. Az *ottani* és *itteni* fájdalmát.

Azóta, ha írok, ezt a két szót félve írom le. És az Erdélyt is.

Talán várom még a pofonokat...

Simek Valéria

A madarak énekelnek

Megálltam az erdő lélegző
lombjai alatt, az ős-gyalogút
keményre tiport tenyerén.
Lecsukott szemmel hallgattam a
madarak énekét. Időtlenül,
árnyék simogatta arcom.
A nyár kigombolt ruhájában
zsongott ezernyi bogár.
De jó, de jó volt ott állni,
ahol magához ölelt a
természet. Az ifjúság
játszott lelkemben,
erőt, hitet adott, ahogyan a
mindenség, a nyugalom
átölelt.

Elérhetetlen

Amikor már bízni,
reménykedni kezdtem
egy ígéretben, akkor
mondtam le róla.
Az adott szó erejében
kételkedve lenni egy
körben, messze a céltól,
a megvalósulástól.

Öreg ős

A szőlőtőkék tarka,
tenyéryi levél ruháikat
vetkőzik a nyirkos, cseppenő
elmúlásban. Pinceszagú,
öreg ős van a présházban.
Vérző venyige az alkonyi táj.
Érzed az eltűnt idők világát.
Visszahozhatatlanul
elporladt múltat.
Az öreg pincék beomlottak, a
titokzatosan susogó fák
kipusztultak, források
elapadtak. Megemésztette
az idő. Elfojtott emlékezet,
már beszélni sem lehet
róla.

Akkor nem tudtam

Akkor nem tudtam,
milyen boldog vagyok,
a természet szabadságában.
Hagytaál gyerekeknek lenni,
olyannak, amilyen voltam.
Kiültem melléd a kisszékre, a
jázminbokor alá, és együtt
hallgattunk nagymamám.
Pihentünk az árnyékban,
csendben, a virágos kertben.
Időtlen valóság volt,
megfoghatatlan.
A veled töltött idő,
elveszíthetetlen örömként
száll utánam.

Helga keze nem remeg

I.

Kérdezhetek valamit? Helga vagyok. Szeretek kérdezni. Gyermekkoromban mindig arról álmodtam, hogy olyan szakmám lesz, amelyben kérdéseket teszek fel az embereknek, például újságíróként vagy pszichológusként fogok dolgozni, de sajnos nem sikerült. Szeretném megkérdezni, hogy csodálkozott-e már ma? Azt olvastam valahol, hogy napi egy csodálkozás kifejezetten jót tesz az egészségnek, mert számtalan mirigy, hormon és ilyesmi termelődését segíti vagy gátolja – erre már nem emlékszem, de biztosan jót csinál, ha egészséges. Úgy emlékszem, hogy jót tesz az emésztésnek, és még valami másnak is, amiről már nem tudom, micsoda, de biztosan nem a hajhullás vagy a körömágyi gyulladás volt. Bocsánat, nem akartam feleslegesen viccelődni a témán. Csodálkozott ma már? Ha még nem, itt az idő, és megmondom, mi miatt csodálkozhat: néhány perccel elmúlt öt óra, és én még mindig nem vagyok ideges, ami egyrészt ritkaság, másrészt reménykedésre ad okot, hogy ma az átlagosnál nyugodtabb napom lesz.

II.

Nincs kiszáradva a torkom, nem fáj a fejem, és nem remeg a kezem. Nézze, kinyújtom a karomat, ideteszem az asztal fölé, és nem mozog még egy kicsit sem. Nagyon boldog vagyok. Villogni kezdett a piros lámpa a monitorom jobb, alsó sarkában, ami azt jelenti, hogy valaki telefonál.

– Ön az Állami Gázművek telefonos ügyfélszolgálatát hívta. Jó napot kívánok. Helga vagyok, miben segíthetek?

– Haló. Jó napot. A Gázművekkel beszélek?

– Igen, üdvözlöm, Helga vagyok. Miben segíthetek?

- A férjem intézte eddig ezeket a dolgokat negyvenkét éven keresztül, de ő sajnos meghalt, és én csak most látom, hogy micsoda összevisszaság van itt a maguk számláján, és egyáltalán nem hiszem el, hogy nekem ilyen magas összeget kellene fizetnem nyugdíjasként, főleg nem most tavasszal, amikor nem is kell minden nap fűteni. Nem is tudom, hogy az én drága férjem hogyan igazodott ki ezen a sok számon és jelen, amit maguk leírnak ebben a levélben. Nem tudnák egy sorban összefoglalni a lényegét?

- Mire gondol, hölgyem?

- Nekem akkor segítene a legtöbbet, ha elmondaná, miért lett ilyen magas a számlám, mert én ezt az egészet nem értem, és nem akarom kifizetni. Mindenféle értékeket és számokat írnak a számlára, de ebből nekem egyáltalán nem derül ki, hogy valójában mennyit fogyasztottam. Én nagyon takarékosan használom a gázt, ez mindig így volt. Ha nincs rá szükség, azonnal elzárom. A maguk papírján pedig olyan nagy számokat látok, mintha egész nap főztem volna. Szeretek főzni. Megboldogult férjem szerint nagyon jól csinálom a töltött káposztát és a rakott krumplit, mert teszek bele egy kis koriandert, egész pontosan nem bele, hanem a tetejére, de csak egy csipetnyit. Szerintem a gáz egyáltalán nem lehet ennyire drága, ez egész egyszerűen felháborító. Én nem tudom, mit csinálnak ott egész nap, de ha a drága férjem élne, akkor biztosan elmagyarázná maguknak, hogyan kell rendesen kiállítani egy számlát, hogy a lakosok elégedettek legyenek.

- Mi a fogyasztási hely azonosítója, hölgyem?

- Kérem, hogy ne szakítson félbe, mert a férjem egy nagyon rendes és nagyon derék ember volt, aki majdnem ötven éven keresztül dolgozott a hivatalban, ahol építési engedélyeket adnak ki. Amikor nyugdíjba ment, a főigazgató meglátogatta az irodájában, leült az asztalához, és azt mondta neki, hogy maga egy egészen kivételes ember, magából nincs még egy. Ezt mondta neki a főigazgató, és a férjem nagyon büszke volt, mert ilyesmit ott még sohasem mondtak senkinek. Tudja maga, mik azok az építési engedélyek? Szerintem egyáltalán nincs fogalma róla, hiszen az egy nagyon bonyolult, és nagyon sok szakértelmet igénylő dolog. Tudja? A férjem pedig évtizedeken keresztül ott dolgozott, és ezeket bírálta el, azt hiszem, vagy csak kiállította az engedélyeket, már nem tudom pontosan. Mindenesetre nagyon fontos, felelősségteljes munkája volt, és most maguk ideküldik nekem ezt a számlát.

- Mi a fogyasztási hely azonosítója, hölgyem? Szükségem van erre az adatra, hogy segíteni tudjak. A számla jobb felső sorában találja.

- Maga nem figyel? Beszélni fogok a főnökével hamarosan, ebben teljesen biztos lehet. Felelőtlenség és arcátlanság az, ami itt történik, és én ezt nem hagyom szó nélkül. Azért, mert valaki megözvegyült még fog minden számlát kifizetni, csak azért, mert maguk kiküldik. Viszonthallásra!

Beszéltem eddig két, középkorúnak tűnő férfival, akik szerint az alacsony értelmi képességeim miatt nem vagyok megfelelő a munkára, egy idősebb nővel, aki azzal vádolt, hogy ellopom a gázt a lakásából, és egy bácsival, aki szerint

a hangom teljesen olyan, mint a lányáé, aki tavaly autóbalesetben meghalt, és azt kérdezte, lenne-e kedvem találkozni vele. A lányaként szeretne.

Nézzen ki az ablakon, az egész város olyan, mintha egy lassított filmben szerepelnének az emberek. Érdekes látvány, nem? Talán a nyári meleg megérkezése miatt kevesebben telefonálnak. A derekam és a hátam fáj, ma is, ahogy sajnos már minden nap. Régebben csak a nehéz napokon éreztem azt, hogy betonkeménységűre merevednek az izmaim, de mára ez mindennapos. Hívás érkezik.

- János, mégsem, Pál vagyok, igen, Pál.

- Értem, én Helga vagyok, és az Állami Gázművek ügyfélszolgálatát hívta.

Miben segíthetek?

- Helga?

- Igen.

- Nem tudok főzni.

- Értem. Ön a Gázművek ügyfélszolgálatát hívta. Én tudok segíteni valamiben?

- Az a baj, hogy nincs gáz, nem tudunk főzni.

- Mi a fogyasztási hely azonosítója?

- Honnan tudjam? Azt hittem, ha telefonálok, kijönnek gyorsan és megcsinálják.

- Milyen problémát észlelt?

- Nem tudunk főzni, mondtam már, és itt gáztűzhely van. Ez gáztűzhely, ugye?

- Sajnos telefonon keresztül nem tudom megállapítani.

- Biztosan tud mondani valami, amit keressek meg rajta. Nem így szokták csinálni?

- A fogyasztási hely azonosítóját meg tudja mondani?

- Az itt van a tűzhelyen?

- Kié a fogyasztási hely?

- A barátnőmé, illetve az apjáé. Elváltak a szülei. Fontos ez? Itt vagyunk a lakásában, és bulit rendeztünk, és ezért szeretnénk főzni. Csak valami könnyen elkészíthető ételre gondoltunk, de nincs gáz. Nem tudom, mennyi tapasztalata van a bulizásról, de ha az ember eszik előtte, akkor jobban bírja az alkoholt.

- Valaki nem tudja esetleg megmondani ott, hogy mi a fogyasztási hely azonosítója?

- Helga, maga nem értett meg? Helga, ugye? Helga vagy Hedvig?

- Helga.

- Mindegy, csak jöjjenek gyorsan, és csinálják meg.

- Megmondaná a címet?

- A Mályva utca 22/B hatodik emelet negyven kettős lakás. Iker. Mármint a barátnőm apjának ez a neve: Iker László.

- Milyen településen?

- Maga szerint?

- Az eddigi adatokból nem derül ki.

- Budapest.

- Értem. Köszönöm. Azonnal rákeresek az adatbázisunkban.
- Siessen, mert nagyon éhes vagyok.
- Ilyen néven nincs fogyasztói szerződés.
- Azt mondja, hogy a barátnőm apja lopja a gázt? Ez nagy hír! Elmondom neki. Anikó, figyelj már, a nő a telefonba azt mondja, hogy az apád lopja a gázt.
- Ő nem is az apám, csak az anyám pasija, vagy csak az volt, nem tudom.
- Az más, akkor bármit csinálhat, nem érdekel.
- Segíthetek még valamiben?
- Akkor nem jönnek ki?
- Nincs elég adatuk arra vonatkozóan, hogy mi a probléma és ki a bejelentő, így nem tudjuk felvenni a hibabejelentést.
- Értem, de akkor én most mit csináljak? Anikó, azt mondják, hogy nem jönnek ki. Most mit csinálunk? Elmegyünk valahova?
- Köszönjük, hogy az Állami Gázműveket hívta. Ha bármilyen kérdése adódna a későbbiekben, kérem, keressen minket bizalommal.
- Helga?
- Igen?
- Szokott bulizni?
- Köszönjük hívását. Viszonthallásra.

Nagyon régen nem voltam szórakozni, de most nem kesereghetek, mert már itt is van a következő hívás. Háttha nem romlik el a mai nap.

- Üdvözlöm, Helga vagyok, az Állami Gázművek ügyfélszolgálati munkatársa. Miben segíthetek?
- Helga? Ez egy skandináv-germán eredetű név, tudta?
- Üdvözlöm a Gázművek telefonos ügyfélszolgálatán. Miben segíthetek?
- Ha jól emlékszem, bár már legalább öt éve nem volt a kezemben az utónévtár, hogy a neve azt jelenti: egészséges, boldog. Ön egészséges és boldog, Helga?
- Én az Állami Gázművek ügyfélszolgálati munkatársa vagyok. Miben segíthetek?
- Hány éves Ön, Helga?
- Kérem, hogy a gázfogyasztással kapcsolatban tegyen fel kérdéseket.
- Csak azért jutott ez eszembe, mert én már betöltöttem a hetvenet, és még mindig aktívnak és fiatalosnak érzem magam. Önnek igazán remek hangja van, Helga.
- Kérem, uram.
- Tudja, én úgy élem az életemet, és ezt csak azért mondom el, hogy jobban megismerjük egymást, szóval én úgy élem az életemet, hogy másoknak segítségére és hasznára legyek. Ezért hívtam most fel. Segíteni akarok magának, maguknak egy nagyon jelentős probléma megoldásában. Engedje meg, hogy bemutatkozzam. A nevem dr. Kovács László. A dr. előtag nem jogászt, hanem tudományos fokozatot jelent, rendkívül magasat.

- A fogyasztási hely azonosítóját meg tudná mondani?
- Miért lenne rá szükség?
- Hogy be tudjam azonosítani a probléma helyét.
- Általános problémával keresem Önt, Helga, amely minden fogyasztási helyet érint. Volna egy javaslatom. Nem egy bonyolult javaslat, mégis nagyon fontos, és biztos vagyok benne, hogy nagyon hálásak lesznek érte, nem csak a felettesei, hanem minden fogyasztójuk is. Hány fogyasztójuk van, Helga? Ez egy gázfogyasztással kapcsolatos kérdés, nem?
- Ügyfélszolgálatunk a gázfogyasztással kapcsolatos egyéni problémák megoldásában tud segíteni. Adatokat, kimutatásokat, piaci információkat a központunktól kérhet levélben vagy e-mail-en.
- Hosszú pályafutásom alatt, amit számtalan egyetemen töltöttem el, azt tapasztaltam, hogy az átlagemberek fejében nagyon sok téves információ van.
- Ha nincs a fogyasztóhelyével kapcsolatos kérdése, akkor, kérem, forduljon észrevételével, javaslatával levélben vagy e-mailben a központunkhoz. Az elérhetőségeket megtalálja a honlapunk alján a Kapcsolat menüpontban.
- Ön nem ért engem, Helga. Itt nagyon nagy probléma van.
- Kérem, uram, ha nincs a fogyasztási hellyel kapcsolatos kérdése, akkor forduljon észrevételével, javaslatával levélben vagy e-mailben a központunkhoz.
- Hagyjon ezzel engem békén, Helga. Az emberek nem ismerik azt az anyagot, amit használnak, nem ismerik azt az anyagot, ami a lakásukba egy csövön bemegy, és ebből hatalmas baj származhat még, akár emberéletek is múlhatnak rajta, és én, dr. Kovács László meg akarom menteni ezeket az embereket a veszélytől, fel akarom világosítani őket, és maga csak annyit tud mondani, hogy írjak levelet? Tisztába van azzal, hogy mit csinál? Tisztába van azzal, hogy én nem szoktam jelentéktelen ügyekhez adni a nevemet? Tisztába van azzal, hány ember életét menthetné meg, ha nem lenne ennyire közönyös?
- Kérem, uram, ha nincs fogyasztóhellyel kapcsolatos kérdése, akkor forduljon észrevételével, javaslatával levélben vagy e-mailben a központunkhoz. Nekem az Ügyfélszolgálati Tájékoztató 3.1/B pontja alapján hamarosan bontanom kell a vonalat.
- Helga, ha nem hallgat meg, én beperelem magát a felelőtlensége miatt. Megértette? Helga, ne merészelje letenni. Feljelentem! Kirúgatom! Érti? Ne tegye le, Helga! Helga! Hall engem, Helga? Miért tette le?
- Nem tettem le. Viszonthallásra.

III.

Nem tartottam be az előírásokat. Le kellett volna tennem már akkor, amikor fenyegetőzött. Nyugodtan bonthattam volna a vonalat akkor, amikor azt mondta, hogy ne tegyem le, de attól tartottam, azt gondolja majd, megijedtem tőle, pedig erről szó sincs, és ezt a tudtára akartam adni. Most egy kicsit ideges lettem, de

nem rá, hanem magamra, mert nem kezeltem jól a helyzetet. Nézze a kezemet, még mindig nem remeg. Nem múlik el nap, hogy valaki ne gondolná azt, a feljelentéssel, kirúgatással vagy bármi mással való fenyegetőzésben ő az első, és mert előtte még senkitől sem hallottam ilyet, meg fogok hökkenni, visszako-
zom, és eléri nálam azt, amit szeretne. Az igazság az, hogy két év munkatapasztalattal a hátam mögött olyan sok sértést és fenyegetést hallottam már, hogy ha veszekedni kezdek valakivel, akkor nincs esélye ellenem, és három mondattal porrá tudom zúzni az önbecsülését, szétcincálom az érveit, és elfelejt mindent, amit a fejemhez akart vágni. Bárkit meg tudok úgy alázni pillanatok alatt, hogy sírni kezdjen, pedig nem akartam ilyen lenni.

Báger Gusztáv

Az évek lázadása

Alexa Károlyoknak

Felfelé húztak izmos évek –
ma nyomnak lélektelenségek.

Mellettünk oszlopként állt barát.
Elvesztette hamar két lábát.

Illatunk vad orrán terjedt tova,
létezését titkolta szoba.

Szemeink karikát futottak,
sose lett vége görcs utaknak.

Fülben óriás dobot vertek –
suttogásra tértek át csendben.

Torlódtak az idegen szavak,
külhonban magyarul szólaltak.

Kínlódást tovább nem tűrnek –
szikráznak pozitív közügyek.

Az ember mint falevél

A levelek belepik, zizegnek a fák,
mint embertest körül az infó csatornák.
A fénylő zöldek tavasz-nyáron virulnak,
színtelen hírek éjjel-nappal zúdulnak.

Amikor kinyílik illata a földnek,
a zöldek örökké csodákkal özönlének.
A színtelen szívtelenek döfnek folyton –
az ember rongálja magát horizonton.

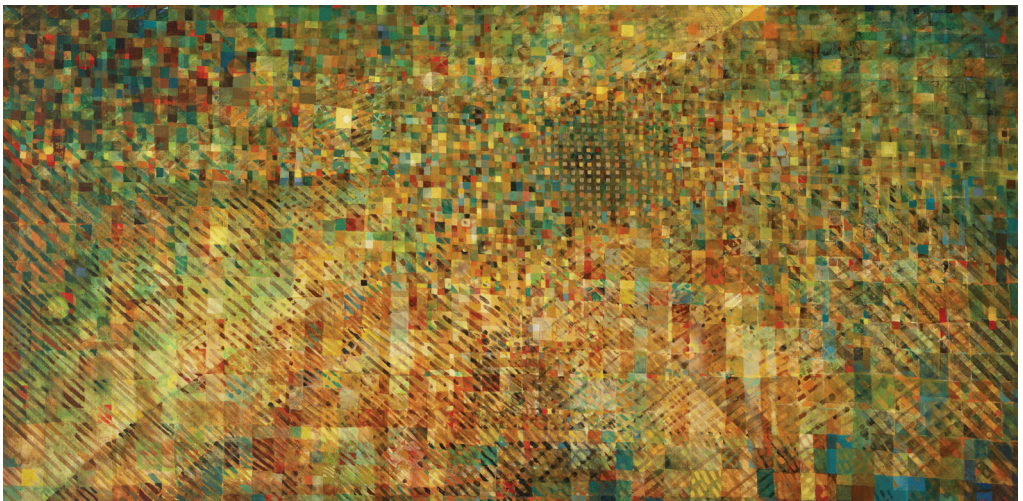
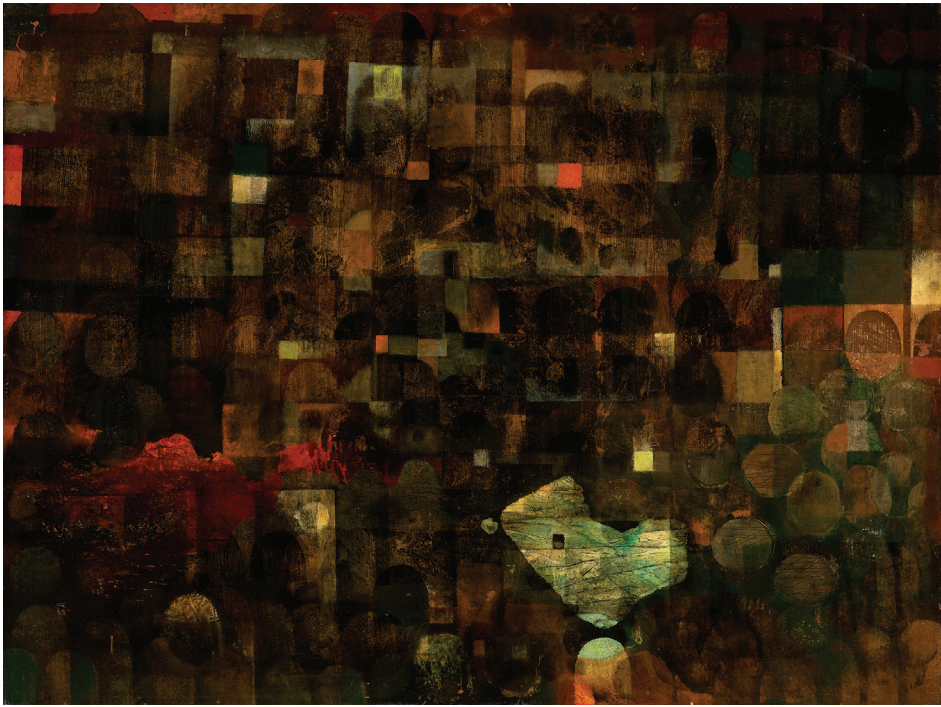
Ember! Tanuld újra a természet színét,
biztosabb az együttlét, mint a kinti tél.
Ne háborúzz állandóan és örökké –
újulj meg a zöldben, de hosszabb időnként.

Reggeli óda

Amikor fölúszik a sárga ömlés,
átfesti a családi hajlékokat,
ahogy ébredő szemem rajtuk pihen,
a lét csodálata tölti el szívem.

A kibontakozást vele figyelem,
minden kitör örökké kezdő létbe:
anyák, apák, iskolások és szinglik,
közülük néhány siető biciklin.

Majdan a tengerek vízében úsznak.
Kinek nincsen már tartó szilárd váza,
hullámmal csavarodik ide-oda –
pihenni örök mozgásban van joga.

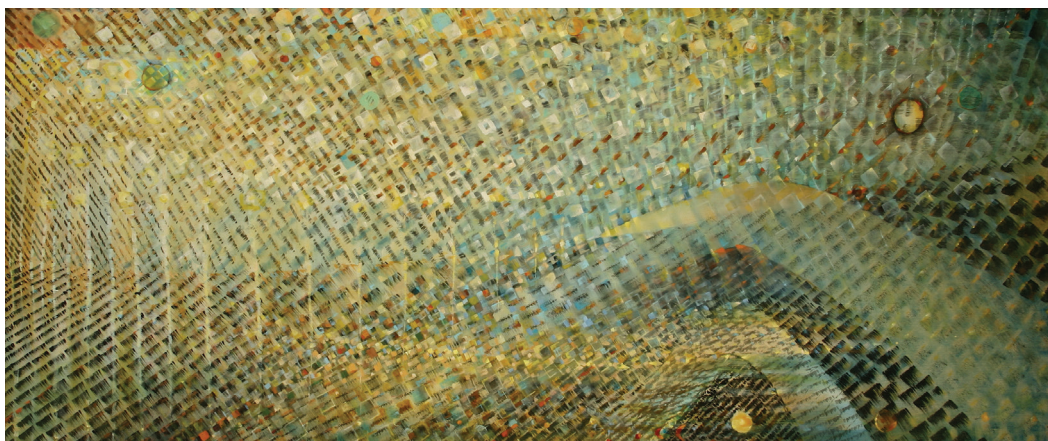
Gyarmathy Tihamér:

Régi objektumok és építmények, 1964

(60×80 cm, olaj, farost, magántulajdon, a Kieselbach Galéria közreműködésével)

Téridő a világképben, 1967

(100×200 cm, olaj, vászon, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

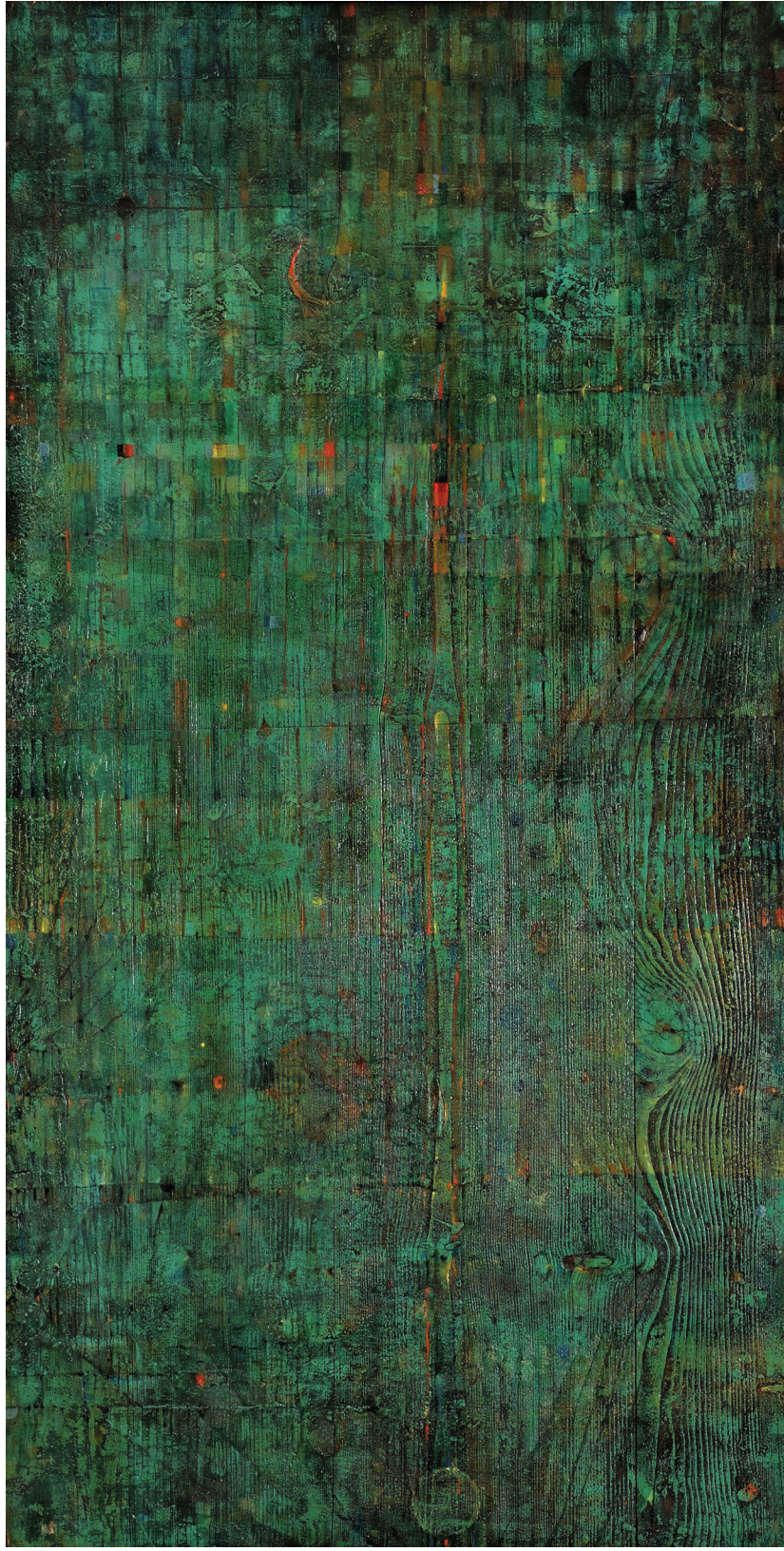
Cyarmathy Tihamér:

Kompozíció (Két koordináció), 1947

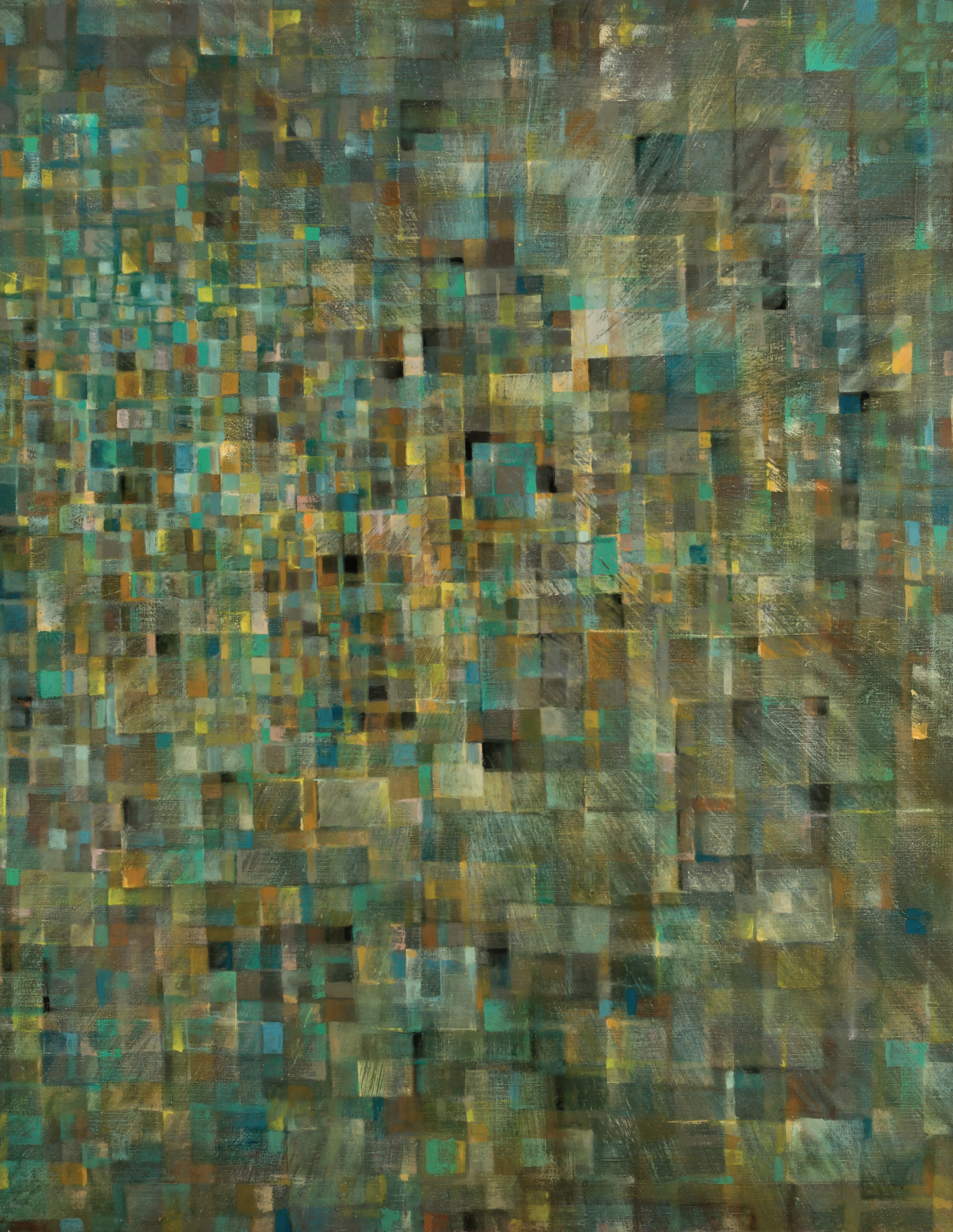
(79,5×100 cm, olaj, vászon, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

Relatív tér és anyaga, 1984

(120×280 cm, olaj, vászon, Janus Pannonius Múzeum)

Gyarmathy Tihamér: Növényi élettér, 1967 (135×68 cm, olaj, farost, Budapesti Történeli Múzeum Kiscelli Múzeuma – Fővárosi Képtár)

Gyarmathy Tihamér: Konszonancia, 1969 (90×122 cm, olaj, farost, a Janus Pannonius Múzeum jóvoltából)

Látványból látomás

A Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtárában a pécsiek számára bizonyára ismerős Munkácsy-díjas festőművész, Simon Béla *Vörös és kék* című kiállítása volt látható.¹ Egy kis kaptató után fel is bukkan a múzeumhoz tartozó művészeti osztály, ahol a 19-20. századi magyar képzőművészet legjobbjainak műveivel találkozhatunk. Néhány az impozáns névsorból: Berény Róbert, Czigány Dezső, Tihanyi Lajos (a Nyolcak tagjai), Bortnyik Sándor, Nemes Lampért-József (az Aktivisták köre), Bálint Endre, Korniss Dezső, Gyarmathy Tihamér (az Európai Iskola tagjai).

Az erdélyi Fogarason született Simon Béla neve kevésbé ismert. Alkotói pályájának egy része szülőföldjéhez, életének második szakasza magyarországi letelepüléséhez köthető. Ám Pécssett azért jól ismerik, számos családnál találkoznánk képeivel.

Rajztehetsége korán megmutatkozott. Tanulmányait előbb a kolozsvári Szépművészeti Iskolában kezdte, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta, ahol mestere Szőnyi István volt. 1936-ig első felesége birtokán, Kapylonban festett, gazdálkodott. Az 1940-es évek első felében Selyemsilován tanított. A háború után a Pécs melletti Alsószentmártonban, majd Pécssett alkotott, 1960-tól a pécsi Művészeti Gimnáziumban oktatott.

Munkajeleneteket, portrékat, tájképeket ábrázoló kompozíciói kezdetben mesterének hatásását tükrözték. Majd rátalált a számára meghatározó vörös színre és expresszív alkotói hangjára. Életéről, munkásságáról jó néhány kiadványban olvashatunk. Aknai Tamás ír róla *Simon Béla képei előtt* (*Művészet*, 1975/5, 32–33) címmel. Hárs Éva *Simon Béla* (Kismonográfia, Budapest, 1976) címmel jelentetett meg kötetet, de korábban Pogány Ö. Gábor is cikkezett róla *Simon Béla pécsi kiállítása* (*Műterem*, 1958/10). Halála után húsz évvel a *Simon Béla Munkácsy-díjas*

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

1 *Vörös és kék*. Pécs, 2025. március 27. – 2025. június 1., Janus Pannonius Múzeum. Modern Magyar Képtár. A kiállítást rendezte: Nagy András.

festőművész emlékkiállítás katalógusában (Művészetek Háza, Pécs 2000. október 16. – november 4.) az alábbiakat olvashatjuk róla: „A baranyai szőlődombok és a mediterrán hangulatú Pécs vörösben vibráló képeinek festője elfoglalta méltó helyét huszadik századi képzőművészetünk élvonalában. [...] A sokat festett szőlődombok városában utcát neveztek el róla, s válogatott műveiből állandó kamarakiállítást rendeztek”. Itt olvashatjuk Simon Béla ars poétikáját: „Az én festézetem a látvány gyönyörűségéből táplálkozik. A látványból aztán látomás lesz. A látvány jelenség, a látomás tulajdonképpen maga a lényeg.”

Érdemes Aknai Tamás: *Umbra – Feljegyzések Pécs képzőművészeti életéből* (Pécs, 2021, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány) című kötetébe is belelapozni. A *Gyalog-ösvényeken. Simon Béla* című fejezetben arról a *Szülőföldem virágai* című képciklusról olvashatunk, ami jelen kiállítás tárgyát képezte. „A hatvanas évektől húsz éven keresztül foglalkoztatták a virágokban megjeleníthető temperamentumok, mintázatok, kapcsolatok, viszonylatok. [...] Életének minden helyszínén a természet közelségét kereste. [...] A virágokat jól ismerte, és nem azért nyúlt az elvontságig fejlesztett képszerkesztéshez, hogy modern dogmákat szolgáljon, hanem mert igénye volt a természet feldolgozhatatlanul gazdag forma-repertoirejában néhány végső princípiumot megtalálni.”

A Modern Magyar Képtár terében több „csokornyira valót” kapunk ezekből a virágokból. A kéikkel, vörössel (imitt-amott sárgával, zölddel) megfestett növények csak úgy kavarnak a vásznon. A hagyományos virágcsendéletekhez szokott szemnek szokatlannak tűnhetnek. Hiányzik az asztal, a váza, helyette dinamikus ecsetvonásokkal festett foltok örvénylenek, lebegnek. Ezekből a folt-halmazakból épülnek fel a tárlat absztrakt kompozíciói, melyek csupán szirmaikban, leveleikben emlékeztetnek eredeti mivoltukra. A kiinduló látvány az emlékezés révén látomássá válik, amelyben a tárgytól való teljes elvonatkoztatás mellett mégis feltűnnek stilizált, népi motívumok. „A kép kétrétegű étmódjának modernsége: a festmény absztrakt önábrázolásának és ezzel egyidejűleg tárgyábrázolásának kettőssége” – fogalmazta meg a sorozatról Anghy András.

A *Szülőföldem virágai XI.* (1973), *Szülőföldem virágai / Ágas* (1975), *Szülőföldem virágai / Páfrányos* (1978) triumvirátusán is nagyszerűen keveredik a vörös a kéikkel. A sűrűn „szótt” formák káoszában levelek, bimbózdó virágok „virítanak”. A *Szülőföldem virágai VII.* (1970-es évek) és a *Szülőföldem virágai / Ünneplőben* (1977) növényei mintegy szárba szökkennek, kompozíciójuk szimmetrikus. Az *Önarckép a Szülőföldem virágai ciklus egyik festményével* című alkotáson Simon Béla is látható egy gyerek társaságában. Körülöttük a természet, domb, sudár fa, növény.

A virágmotívumok gyakoriak a népművészetben, a szépséget, nőiességet, termékenységét szimbolizálják. Hogy Simon Béla alkotásain milyen többletjelentést hordoznak? Természetszereteten, harmóniára törekvésén kívül – melyről a visszaemlékezések mesélnek –, az alkotó szülőhazája iránt érzett honvágyát is. A visszavágyódás – nemcsak egy helyre, hanem talán a múltba is – kiolvasható képeiből, amelyek az emlékezés gesztusával jöttek létre.

Szegedi Kovács György

Betöltetlen

Olyan különös a remény.
Mindig szakadozott.
Sarkai olykor
homályba tűnő talányok.
Ki számol az Örökkévalóval?
Meddő várakozás a lét,
levegő sem rezdül.
Fojtogatja valami betöltetlen
szükség, míg ki nem mondod:
„Feletted való jóm nincsen.”

Diagnózis

A rendelő várótermében gubbasztok.
Könyököm a térdemen.
Nézem a járólap
kesze-kusza mintázatát,
keresve az isteni arcot,
de csak az emberit találok;
sárkány szemeket,
emberek hangtalan sikolyát.

Bensőm GPS-e,
az a szelíd, halk,
újra tervezést suttog.

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY (1959) lelkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket. Legutóbbi kötete: *Fehér* (Vörösmarty Társaság, 2020).

Vasalatlan

Imára kulcsolt kezek
árva-magánya
a poros belső szobában;
vasalatlan ráncok
gyűrődései közé szorult
lélek
mustármagnyi hitért
esdekel.

Óvoda

Tán egy óra is eltelt,
mire rám talált
három kerekű ideg-roncs dömperem,
majd szakadni kezdett agyamban
a két órányi
kifeszített játékidő.

Tavaszi

Tavaszi felé járt az idő, asszem, mikor még fuvaroztam ilyen alkatrészeket megrendelésre egy BT-nek. Mozgalmas meló volt. Állandóan le vidékre, vissza fel Budapestre. Néha éjszaka is kellett menni. Akkor szinte csak én vállaltam, hogy megyek. Nem volt sokkal több pénz, aztán csak ez akadt. A sok családos ember inkább otthon akart lenni. A főnököm egy seggfej volt. Dehát csak telefonon kellett vele tartani a kapcsolatot. Úgyhogy leszartam. Valami Gyuri vagy Misi, vagy Husi... Nem emlékszem már. Az utolsó napomon is pont egy ilyen, már estébe hajló fuvart vállaltam a kis egyetűjű céges kocsimmal. Félúton hív a diszpécser, hogy elkéstem, és ezért panaszt tett a megrendelőjük, ezért megkér, hogy jövő héten vigyem be a cuccaimat, meg adjam le a kocsi kulcsot a munkaügyön. Na, elmész te a picsába, mondtam neki. Félúton vagyok, mondtam. Nem tudok mit csinálni. Már régen oda kellett volna érned, azt mondta. De nem autópályán megyek, hogy érjek oda ennyi idő alatt? Erre azt válaszolta a fasz, hogy autópályán kellett volna menni. Na, rábasztam a telefont. Megy a tököm autópályán. Legutóbb sem fizették vissza a pályamatrix árát. Velem nem szórakozhatnak, mondtam magam elé. Utána lehúztam az ablakot, és kikiáltottam a pusztába: velem nem szórakoztok, ti szarházi köcsögök! Kihajítottam a telefont is. Ott voltam Gyöngyös után valamivel. Munkám már nem volt. A Nap narancssárgán sütött. Egy helyen, ahol kanyarodott az út, láttam, hogy valami kerek fülbevalós csaj sétál át a négysávos úton, az én sávomon keresztül. Az út túloldalán állt egy kocsi, biztos az jött érte. Rám nézett, aztán közönyösen ment tovább a kocsihoz, én meg integettem és elhajtottam mellette. Néhány száz méterre láttam egy jó formát sétálni megint. Na, mondom, itt a barátnője is. Biztos összevesztek. Megfordult, és kitette a kezét, de túl gyorsan mentem. Magyarországon a kötelező sebességhatárra még rá kell számolni kb. 20 km/órát. Úgyhogy mire lelassítottam, a kocsi már több tíz méterrel arrébb volt. Megálltam, ő meg szaladt a kocsihoz, ahogy bírt. Hova mész? – kérdeztem, mikor odaért. Füzesberénybe, mondta. Szép vékony kis cigány csaj volt. Elviszel? – kérdezte.

Mondtam, aha, szállj be. Arrébb basztam a táskámat, meg azt a pár flakont az ülésről. Jó meleg van, mondta. Kérdeztem tőle, az ott lentebb az ő barátnője volt, azt mondta igen, de ne is kérdezzek semmit inkább arról a ribancról. Mondtam, jó, akkor nem kérdezek. Füzesberény az kicsit messze van, odáig sétálni akartál? Azt mondta, sétált már el odáig máskor is. Te egy igazi kószáló vagy akkor. Copfba volt kötve a haja, azt igazítgatta, csinosítgatta. Egy újabb dolog, amit a lányok csak azért csinálnak, hogy felhívják magukra a figyelmet. Megszagoltam a hónaljamat. Nem volt vészes. Néha oldalra néztem, miközben beszélt, mert olyan szép húsos szája volt. Főleg, hogy elég vékony volt egyébként. Észrevettem, hogy van egy szemölcs az arcán, de nem volt zavaró, sőt. Mikor Kerecsendre értünk, egyszer a combomra tette a kezét, mikor mondtam egy jó zsidós viccet. Igazából mindegy is, mit mondok, úgyis eljön velem, gondoltam. A nők mindig nevetnek, ha tetszik nekik valaki, akkor is, ha a legszarabb viccet mondod el neki vagy beismersz egy kamugyilkosságot. Vagy így mondta egy haverom, aki ért hozzá... Nagy szemei voltak, mint egy halnak, és hosszú, színes körmei. Ez utóbbit már csak akkor vettem észre, mikor megsimogatta az arcomat. Füzesberénytől nem messze a temető mellett lehajtottam egy földútra. Megálltunk. Ott aztán már fordult is oda, meg én is, csókolózni. Még arra sem volt időm, hogy a motort leállítsam. Vette le a mellénykékjét, én meg a hosszú ujjút. Mondtam, menjünk hátra, ott több a hely, mint a vezetőülésen. Ott aztán arrébb löttem a tárcsákat a picsába, és beültem. Ő pedig már fordult is az ölembe a combjaival. Levette a felsőjét. Én meg a mellei közé dugtam a fejemet. Kicsi, puha mellei voltak. Azt gondoltam, ez a legmegnyugtatóbb dolog a világon. Csókolóztunk percekig. A legtöbb, ameddig életemben csókolóztam egy lánnyal, az másfél óra volt, de akkor is én mondtam, hogy most már ezt hagyjuk abba. Ez a lány annyira nem akart csókolózni, inkább leszállt rólam, és elkezdte levenni a farmerjét. Közben egy kicsit megdidergett. Ahogy a húsos ajkaival kényeztetett, olyan érzés volt, mintha egy fekete lyuk akarna beszívni. „Black hole sun, won't you come...” Nagyjából így írnám le... Bele is markoltam a hajába. Észrevettem, milyen vékony nyaka van. Tíz-tizenöt percig csinálta, bár egyesek szerint a fekete lyuk meghajlítja az időt is, szóval ki tudja ezt. Ezután hagyta magát leteperni, én közben levettem a nadrágomat. Egy kicsit remegett a mellkasom. Csak harmadjára találtam meg a vagináját. Heveseket kezdett lélegezni, közben pár-szor megszorította a felkaromat. Ósztönösen mozgott az egész teste. Tele volt élettal. Csókolóztunk megint. Jó? – kérdeztem. Igen, mondta. Kérte, hogy még csináljam. Úgyhogy csináltam is, ahogy bírtam. Amikor sok volt, akkor lassítottam, aztán hirtelen megtorpant az egész teste, kicsit remegett, aztán vége lett. Édesem, kedvesem, mondta. Imádlak, mondtam neki. Ittam egy kis vizet, aztán visszaültem előre. Ő is visszaült. Visszamentünk az útra a kocsival. Sötétedett. Füzesberényben aztán megálltunk, mert ott lakott. Azt mondta, mennie kell, de találkozhatunk még. Mondtam neki, bébi, ha erre járok, mindenképpen benézek. Édes pofa vagy, mondta, aztán leírta egy cetlire a telefonszámát, és elköszönt. Egy megsüllyedt parasztházban lakott, az udvar gázos volt, és

szemetes. Ezután még két óra út volt a raktárig, ahol leadtam a tárcsákat, meg a többi alkatrészt, amit még kellett. Azt mondták, hiányzik néhány darab. Megvontam a vállamat. Mondtam, hogy hívják a főnökömet, engem nem érdekel. Elszívtam egy cigit, aztán jöttem vissza Budapestre. Már éjszaka volt.

Harapás

Megegyeztem a cigányokkal. Elviszünk a raktárból egy platónyi kukoricát, néhány kisebb gépet, vasakat, mert az kell nekik valamiért. Adnak érte ötvenezret, azt mondta az egyik. Egy kukoricatárolóba terveztek betörni. Azt mondták, ha jövök, fizetnek érte. Elvállaltam. Egyiküknél, Márkónál vártunk, egy faluszéli házban, amíg teljesen be nem sötétedett. Ez az Alföldön volt, a Tisza-tótól délre. Az élettársa a másik szobában szoptatta a gyereket, amíg mi a nagyszobában vártunk. Csöndben ültünk, mintha templomban volnánk. Hatan voltunk összesen. Na, mikor indulunk, kérdeztem, már besötétedett. Márkó bólintott, hogy menjünk akkor. Kimentünk a házból, a kutya ugatni kezdett, mikor meglátott minket. Márkó, odament, hogy elküldje, amíg kimegyünk a kapun. A környék csöndes volt és kopár. Miközben kimentünk, hallatszott, ahogy Márkó veri a kutyát és üvöltözik vele, a kutya meg nyüszített. Beültünk a platós kocsiba, ketten a platón ültünk egyikükkel, akinek nem tudtam a nevét. Még másik három ember jött egy régi Ladával, Jócó és a haverja, akit, asszem, Lacinak hívtak. A hatodik pedig az ő öccse volt. Na, mindegy. A település fényeit elhagyva teljes sötétség borított el bennünket. Csak az autó lámpái világították meg az utat. Tök sötét volt, messze látszott néha egy-egy fasor, de amúgy a semmi közepén voltunk. Mikor odaértünk a lerakathoz, elővették a láncvágót, és levágták a zárat. Nyikorogva kinyílt a lemezkapu az udvarra. Traktorok, egy kombájn, őrlőgépek és óriási tárolóhordók tárultak elénk. Gyertek, intett az egyikük, aki ismerte a járást. Valószínűleg ott dolgozott vagy ilyesmi. Az őrlőgép mögött volt kiöntve a kukorica egy halomban. Zsákokba szedtük, aztán ment fel a kisteherautóra. Közben bementek egy lemezzel fedett kis épületbe mellöttünk, hogy ott is körülnézzenek, van-e valami értékes. Engem nem érdekelt, de gyanakodtam, mit akarnak csinálni. Volt valami gyanús a viselkedésükben. Kihoztak fűrészeket, szerszámosládát, fúrót, flexet. Amit csak találtak, bedobálták a Ladába. A platóra csak a kukorica ment. Mikor sokadszori körre jöttünk visszafelé, felkapcsolt egy mozgásérzékelő lámpa valamitől. Ez mi? – kérdezte Lacika. Mindenki riadtan nézett körbe. Ez csak lámpa, mondta Márkó, hagyjad. Felraktunk még egy pár vasdarabot a platóra. A lámpa még mindig égett. Oké, ti maradjatok itt, mi körbenézünk, mondta Márkó és a másik, akinek

nem tudtam a nevét. Bólintottunk, hogy oké. Pár perc múlva Jocó mondta Lacikának, hogy szólni kéne nekik, hogy jöjjenek vissza, mert nem jó, ha sokat időzünk. Emiatt én is kicsit nyugtalan lettem. Nem ment semmi a terv szerint, mert tulajdonképpen nem is volt terv, ahogy utóbb rájöttem. Visítozás hallatszott hamarosan. Márkóék egy kisebb malacot próbáltak a platós kocsik felé terelni. Fogták oldalról, miközben irányították, hogy menjen előre. A malac vinnyogott összevissza. Dikk, hallgattasd el, kussoltasd be gyorsan, szólott Jocó. Mindannyian megálltunk, és néztük, hogy mit csinálnak. Mikor próbálták felrakni a platóra, a malac kiszabadult a fogásukból, és nekirohant a lemezkerítésnek, amitől az hangosat koppant. Beindult egy riasztó. Sípolt, mint állat. Fél szemmel figyeltem, nem akarnak-e lelépni. A maradék négy zsák kukoricát még gyorsan fel akartuk dobni a platóra. Tíz perc múlva a lemezkerítés fölött, az úton, ahol bekanyarodtunk, reflektorfény világított be. Valaki idetartott. A többiek pánikba estek. Mindenki beszaladt a kis szalmatetős épületbe, a tároló mellett. Én a közeli traktor mögé húzódtam. Ekkor már bántam, hogy igent mondtam erre a faszszágra. Így bízzál meg cigányokban. Egy zöld furgon kanyarodott be a nyitott kapun. A vadászok járnak ilyenekkel. Kiugrott belőle egy megtermett fickó farmerban. Valamit tartott a kezében. Valamilyen bot lehetett, a tompa hangból ítélve. Megállt az udvar közepén, és harsányan elkiáltotta magát. Tudom, hogy itt vagytok, kiabálta. Gyertek elő. Senki nem jött elő. A kis vályogház felé indult, a tároló mellett. Kinyitotta az ajtót, majd mikor felkapcsolta a lámpát, meglátta a többieket. Azok nekirontottak. Tisztán láttam az ablakon át, ahogy zúgolódnak bent. Ütötték verték egymást. A villanykörte ide-oda lengett bent. Üvöltöttek, mint a sakálok. Nem bírtak könnyen a fickóval, de hát ők ötven voltak, az meg csak egyedül... Végül valahogy kirohant a fickó a házból. Az oldalát fogta, mint akit megszúrtak. Odasántított a furgonjához. Kivett a hátsó ülésről egy nagycsővű vadászpuskát, és egy mozdulattal felhúzta. Mikor kirohantak a cigányok, közékük lőtt. Ketten hanyatt estek. Márkó és Lacika. A többiek nekirohantak a fickónak, mielőtt az újra löni tudott volna. Leteperték, ütötték, rúgták, ahogy bírták. Kiabáltak, hogy jöjjenek segíteni. Ekkor kirohantam a kisteherautóhoz, de nem volt benne a kulcsa. A Ladában benne volt. Beindítottam, és kikanyarodtam az udvarból. Hamarosan láttam a visszapillantóból, hogy futnak utánam. Mintha ott sem lettem volna, eltűnök, gondoltam. Szóval csak mentem az éjszakába. Örültem, hogy kikeveredtem ebből az örületből. Néhány kilométer múlva fényszórók tűntek fel. Követtek a platóson meg a furgonnal, amivel jött a tulaj vagy ki. Nem akartam, hogy utolérjenek. Ekkor már minden elbaszódott, ki tudja, mit csinálnak velem is, ha utolérnek, gondoltam. El akartam tűnni onnan minél gyorsabban. Lehajtottam egy földúton, ők meg jöttek utánam egyre kisebb lemaradással. Hátranéztem, a hátsó ülésen volt egy rakás kis gép, szerszámok meg egy kis széf. A piczába, gondoltam, akkor ez kell nekik. Nálam volt a pénzük. A széf miatt jönnek. Lepakcsoltam a lámpát, hogy eltűnjek előlük. Csak a felmelegedett dízelmotor bűgása és a négy kerék ugrálásának a zaja a földúton törte meg a pusztaság közönyös csendjét. Száraz fű

borított mindent, néhol volt egy-egy bokor, fa fél kilométerenként egy. A pusztában közepén voltunk. A visszapillantóban még láttam a lámpákat. Néhány kilométer múlva szalmabálák, kis dombok közé értem. Itt volt egy gát is. Azon átmentem. Elkanyarodtam, hátha nem látnak már. Egy keskeny úton haladva, néhány perc múlva megláttam egy csúrt vagy valami olyasmit. Egy tanyát. Az állatok be voltak terelve, de szalmabálák voltak egymásra téve, mint valami piramis. A drótkerítés mögött, ami a tanyát övezte egy traktor, és mindenféle utánfutók voltak letéve. Ahogy közel értem, láttam, hogy szerszámok vannak egy halomba hányva belül, a kerítés mellett. Arra gondoltam, ez talán jó rejtékhely lehet. A csúr, és a mögötte lévő elkerített legelő mögött volt egy kapu. A kapu mögött nagy üres terület, azon túl fák. Odagurultam. Kiszálltam, hogy megnézzem, ki tudom-e nyitni. Egy nagy lakattal volt lezárva a kapu. Bassza meg, mondtam magamban. Előkaptam a láncvágót a hátsó ülésről. Nekiálltam levágni a lakatot. Régi rozsdás lakat volt, alig bírtam átvágni. Lassan elvitte, de félttem, hogy meglátnak a cigányok, ha ideérnek. Mikor levágtam, könnyen kinyílt a kapu, és be tudtam gurulni a kocsival az épület takarásába. Aztán hirtelen kiszaladt egy kutya az autóhoz, és ugatott, mint az őrült. A kurva anyád, mondtam neki, fogd be a szád. Először végig akartam gondolni, mit csináljak, mielőtt kiszállok a kocsiból. Beletúrtem a táskámba, valamit hátha találok, amivel megölhetem vagy valami. Találtam egy vastag láncot meg egy bicskát. Gondoltam, a bicska jó lesz. Azzal agyonszúrom a dögöt. Valami dobermann vagy roti volt egyébként, nem láttam a sötétben. Ugrált neki az ablaknak, alig tudtam kiszállni. Kirúgtam az ajtót erőből. Akkor ellökődött egy métert. Kiugrottam a láncsal. Gyere, te dög, mondtam neki. A kutya iszonyú sebességgel rám vetette magát, úgyhogy felborultam vele együtt. Próbáltam lefogni a lábait, de a szája ott csattogott húsz-harminc centire a fejemtől. Lelőktem magamról, és villámgyorsan a láncért kaptam, de akkor már megint ott volt, tépte a nadrágomat. Összefogtam a láncot, és csapkodni kezdtem a fekete ördögöt. Ettől csak még idegesebb lett. Elengedte a lábamat, bizonytalanul kapta ide-oda a fejét, hogy hol támadjon újra. A vállam fölött tartottam a láncot, bárhol jön is, lecsapjam. Megindult, jobbról, de ahogy legyintettem a láncsal, nem érte a találat. A kezembe harapott. Felvisítottam. Te rohadt dög. És húzott, tépett, akárhogy húztam el magamat. Egész a csontig harapott a sarházi kutya. Közelebb léptem inkább, toltam neki magamat, a földre terítettem nagy nehezen. Kurvára fáj a kezem. Toltam bele a szájába, egyre mélyebbre, és mélyebbre, le a torkán. Öklendezett, majd nyüszített a kutya. A szája mellett folyt le a vérem. Mozgott összevissza a fejével, de akárhogy forgatta, az ujjaim ott voltak a torkában. Aztán kiszabadult a fejével, többé nem harapta a kezemet. Elővettem a bicskát, közben a kutya talpra állt egy pillanat alatt, és hiába suhogtattam azt a kis szart, kitért előle. A fejébe akartam szúrni a rohadéknak, de nem bírta a jobb kezem, kilökte belőle a földre. Elugrottam a láncért, ő rögtön rám vetette magát újra. A láncot a szája felé tartottam, és mikor láttam, hogy nyitja, hirtelen belenyomtam, és összefogtam a feje mögött. Utána krokodil módjára megfordultam vele, még mindig a földön

birkózva. Csak már én voltam fölül. Karmolászott, de harapni nem tudott. Véresek voltak a fogai. A fejénél fogva megfordítottam a kutyát a nagy testével együtt. Hátról megragadtam az alsó állkapcsát és a feje tetejét. Próbáltam feszegetni, de mozgatta a fejét folyamatosan. Magamhoz szorítottam teljes erőből, fogtam a fejét mindkét kezemmel. Végül sikerült kitörnöm a nyakát. Összerogyott a földre. Volt egy nagy ponyva a szalma mellett, azzal letakartam a kocsit. A kutyát meg arrébb húztam az udvarról. Alig kaptam levegőt. Gyertek csak, mondtam a pusztába meredve, együtt megyünk a pokolba. Bementem a csűrbe. Tehenek voltak benn. Gondoltam kinézek a túloldalt, hogy látok-e lámpákat vagy hallok-e valakit, aki követett. Csöpögött a vér a kezemből. A tehenek aludtak. Kifújtam magam. Kimentem a csűr körül a kerítés mellé. Ott megláttam messze a közeledő autók lámpáit. A cigányok rájöttek, hogy erre jöttem, gondoltam. Átszaladtam az udvaron, ki a kapun, hátha el tudok bújni a fák mögött, amik pár száz méterre voltak. Porzott körülöttem a talaj, ahogy futottam. Kikerültem az udvarról, a faszorhoz. Ott megálltam egy fa mögött, és néztem visszafelé, ahol a csűr volt. Szédülni kezdtem. Egy huzal volt kifeszítve mellettem, megjelölve a területet, ameddig a tehenek elmehetnek. Megláttam egy kocsit két lámpáját a csúrtól messze, a gáton. Közben folyt rólam a víz. Megtámaszkodtam egy pillanatra a kötélben, de aztán az retteneteset csapott rajtam, végig az egész testemen. Hanyatt estem, és csak néztem ki a fejből, aztán elsötétült minden. Mikor felébredtem, még mindig sötét volt. Felnéztem, nem volt sehol senki. Embernek nyoma sem volt. Csak a kezem fájt, meg nagyon izzadt voltam. Felültem, felnéztem a kötéltre, amire rátámaszkodtam. Hallottam a feszültséget, ami szakaszokban ment benne. Egy villanypásztor volt. Ó, bazmeg, mondtam, hát persze. Hát ezért nem mennek tovább a tehenek sem, mert megbassza őket az áram... Felálltam, lassan visszasétáltam a csűrhez. Ott találtam egy szövetinget a széken, amin szerintem akkor ülnek, mikor fejk a teheneket. Betekertem vele a kézfejemet. Úgy tűnt, a cigányoknak nyoma sincs. A félnyereggető alatt leheveredtem a szalmára, és elaludtam. A felkelő Nappal keltem. Baromi szomjas voltam. Nyújtózkodtam egyet, pisáltam. Felhúztam a vödröt a kútból, ittam, lemostam az alvadt vért a kezemről, eldobtam a ruhát, amit a kezemre kötöttem korábban, aztán kitakartam a kocsit a ponyva alól. Beültem, iszonyú bűdös volt benne. Próbáltam indítani, de nem indult. Elkáromkodtam magam, de az sem segített. Hogy basznád meg az anyádat, te bűdös ócska szardarab. Megnéztem a kesztyűtartót. Volt benne két gyűrött ezerforintos. Kivettem. Ennyi pénz volt nálam összesen. A széfet meg a többi kis gépet nem akartam vinni. Kinyitni nem tudtam, mivel tegnap este loptuk el. Kellenek a francnak, gondoltam. Azt se tudom, hol vagyok, inkább keveredjek el onnan valahogy. Szóval elindultam tovább a földúton, hátha kikötök valahol. Étlen-szomjan gyalogoltam úgy öt kilométert a pusztában, mikor végre ott találtam magam a 34-es főúton. Stopoltam. Senki nem vett fel. Nem is nagyon járt arra senki igazából. Sétáltam az út mentén. Reméltem, hogy nem találkozom rendőrrel. Szomjas nem voltam, de korgott a gyomrom, mint állat, és fáradt voltam már a sok sétától. Húsz perc

múlva lovak patakopogását hallottam a hátam mögül. Egy kackiás bajszerű idős ember jött két lóval meg egy szekérrel. Megvártam, hogy odaérjen. Agyj Isten, köszöntem. Szevasz, bólított, és megállt. Kedves, kövér öregember volt. Merre mégy, kérdezte. Ez a köszöntés egészen frissítően hatott rám. Arrafelé, mondtam. Én is, mondta. Elvisz valameddig? – kérdeztem. El, azt mondta. Felugrottam mellé. A lovakra csapott, és már mentünk is. Láttam, hogy szakadt és véres a pólóm meg a nadrágom is, de nem kérdezett semmit végig. Vitt egy pár kilométert a Madarasi úton, majd beértünk egy Karcag nevű településre. Kedves kertészházak voltak mindkét irányban. Kérdeztem tőle, hogy mi jár erre, busz vagy csak kocsi? Azt mondta, van vonat is. Na, mondom, megcsíptem a főnyereményt. Itt kiraklak, mondta kelletlenül. Szerintem nem bízott bennem. Leszálltam, de már tovább is indult. A vonatállomás hol van, kiáltottam utána. Nem felelt, csak kinyújtotta a jobb kezét elmenőben. Elnéztem abba az irányba, és megindultam. Kis szocialista házak álltak sorban, némelyik előtt öregasszonyok kapáltak meg locsoltak. Pár perc múlva megpillantottam egy magas sárga épületet meg az állomás rozsdás kerítését. Ez az, mondtam magamban. Ott még várnom kellett egy órát, az első vonatig. Volt ott egy büfé. Megvártam, amíg kinyitott. Vettem két hot-dogot. Benyomtam a számba két perc alatt, maximum. A büfés csaj röhögött rajtam. Azt mondta, van még egy kicsi a szádon. Letöröltem. Nem tudod, hol kell jegyet venni, kérdeztem. Azt mondta, itt a mellettük lévő épületben. Kérdezte, mi történt a pólómmal. Mondtam neki, hogy rácsöpögött a ketchup. Tudta, hogy hazudok. Odamentem a váróhoz, de akkor már csak száznyolcvan forint volt nálam abból, amit a kocsiból elhoztam. Mennyibe kerül egy jegy Budapestre, kérdeztem a pénztárnál. Háromezer-ötszáz a másodosztályra a teljes jegyár helyjeggyel. És a diák, kérdeztem. Az pedig kétezernégyszázötven forint, mondta, és végignézett rajtam. Ön diák? – kérdezte. Mondtam neki, hogy persze... Azzal folytatta, hogy akkor szeretne kérni egy igazolványt. Mondtam neki, hogy az nincs, de akkor már rájöttem, hogy ha lenne, sem jönne ki az összeg. Úgyhogy jegy nélkül szálltam fel. Lassan elindultunk. Örültem, hogy még messzebb kerülhetek arról a helyről. Mikor megláttam a jegyellenőrt a következő állomásnál, gyorsan felálltam a poshadt ülésről, és bezárkóztam a vécéfülkébe. Ott úgy tűnt, sikerült elbújniom észrevétlenül. Így robogtunk végig Budapestig.

Börtönfeljegyzések Bibó Istvánról

Bevezető

Levéltárosként a 2010-es évek második felében olyan pozícióban dolgoztam, ahol szoros kapcsolatot kellett tartanom szinte mindegyik központi államigazgatási szervvel. Ezek egyike volt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága. Úgy látszik, jó benyomást tehettem rájuk, mert egyszer váratlanul megkerestek: átadnának néhány olyan személyi jellegű belső iratanyagot, amelyek az 1956-os perekhez kapcsolódnak. A büntetés-végrehajtási intézetekben, vagyis a börtönökben az elítéltekről vezetett hivatalos nyilvántartásról volt szó. Ezeket alapesetben nem adják át a levéltárnak, de most kivételt tennének. Természetesen igent mondtam, és ezzel létrejött az „1956-os elítéltek személyi anyagai (1956-1963)” megnevezésű levéltári állag (érdeklődők számára a törzsszáma: HU-MNL-OL-XIX-E-5-b).

Bibó István személyi dokumentációja

Bibó István jogász, politikus, könyvtáros életútját, valamint jogi, tudományos és politikaelméleti munkásságát ismertnek tekintem, bemutatására nem térek ki.

Életfogytiglani büntetését Vácott kezdte meg 1958-ban. Egy éhségsztrájk kitervelésére hivatkozva 1960-ban a márianosztrai fegyházba szállították. A következő évben újra Budapestre, a Gyűjtőfogházba került. Itt már nyugalmasabb körülmények között, hozzá illőbb munkát is folytathatott: fordításokat végzett. Végül az 1963. évi közkegyelemmel, márciusban szabadult.

A közel öt évig tartó börtönéletét fogvatartói is dokumentálták.

A büntetés-végrehajtás korabeli személyi nyilvántartása egyfajta kartoék, az ilyenkor szokásos adatoknak úrlapszerűen elrendezett rovataival. A név, a családi és a foglalkozási adatokon kívül felvitték a letartóztatás idejét,

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

büntársainak nevét, a raboskodás helyeit és idejét, az egészségi és fegyelmi adatokat stb. (Természetesen a személyi leírás is helyet kapott. Bibó esetében: magassága 185 cm, szeme barna, álla hegyes, szemöldöke barna, bajusza borotvált, homloka alacsony, fogazata hiányos, hajszíne barna, szája rendes, arcformája hosszúkás, orra rendes, szakálla borotvált. Esetleges álneve nem volt.)

Feljegyezték a bűncselekményért kiszabott ítélet rövid indokolását is, azonban a legnagyobb helyet a „Feljegyzések: a letartóztatott magatartásáról, fejlődéséről” megnevezésű rész tette ki. Ezen belül „A nevelő értékelései” rovatban átfogó jellegűnek szánt jellemzéseket állítottak össze. Ez számunkra a leginkább érdekes.

Nem készült sok, azonban a röviden leírtak nemcsak (vagy talán egyáltalán nem) az elítéltet minősítik és jellemzik, hanem az adott kort. Az adott kor emberét. A börtönök nevelőtisztjei – úgy tűnik – komolyan vették hivatásukat, és figyelemmel kísérték elítélteik közösségi magatartását, politikai haladását. Legalábbis az elvárásaik erre irányultak.

Bibó esetében tisztában voltak a vádakkal, valamint az ítélet tartalmával. A börtönben töltött évek során azt fürkészték: változott-e az elítélt véleménye. Ha nem, csalódottak lettek. Eközben nem örkényi ötperceseket alkottak – inkább Rejtő Jenőit, és ezért néha olyan érzése van az embernek, mintha Török Szultán valamelyik levelét olvasná.

Nyilvánvalóan nem elvárható, hogy egy „bv” intézet munkatársai tudósi ismeretekkel rendelkezzenek, azonban mégis megdöbbenő, hogy egy körülbelül négyelemis tudásszinten szerették volna átnevelni a fogvatartottakat.

A közlés jellege

A „Feljegyzések” rövidebb-hosszabb bejegyzéseit szinte betűhíven közlöm. Semmin se változtattam, még az egyértelmű elgépeléseken, vagy egybeírásokon sem. A szövegek egy része kézzel íródott, ezeket *dőlt* betűvel közlöm. A másik részük írógépen készült, amely esetben nem lehet tudni, hogy eredetileg tartalmazott-e „í”, „ú” vagy „ű” betűt. Az „ő” betű biztosan megvolt, ugyanis ezt – következetlenül bár, de – alkalmazták. Több esetben látszik, hogy a félregépelte betűre utólag ráverték a helyeset, ez esetben ez utóbbit szerepeltettem. Viszont minden más esetben meghagytam az eredeti betűket, elgépeléseket, értelmetlen szavakat, betű- vagy központozási hiányokat. A rövidítéseket sem oldottam fel, kitalálhatóak.

A bv-tisztek, nevelők neveit csak kezdőbetűkkel jelzem.

Szövegek

Az ítélet indokolása:

1956-11-4-én a Nagy Imre korm, tagjaként nyilatkozatot adott ki, és az Antant hívta segítségül a Szú, csapatok ellen, 11-6-án Kibontakozási tervet készített amelyben [lap-hajtás miatt olvashatatlan sor]. Ezeket az írásokat eljuttatta a Nyugati nagyhatalmak követségeire, USA, Angol, India amiből a többi újság illetve a Világ sajtó részére akik ezzel bőven foglalkoztak.

1958-8-2-án a Legfelsőbb Bíróság Borbé tanácsa ítélte el.

A nevelő értékelései:

1960- 2-1. OB. Vác

1959 – 9-hótól van az osztályon, műfordító dolgozik az osztályon való magatartása eddig kifogástalan.

Az utóbbi időbe a munkáját is szorgalmasan végzi amiért jutalom keretbe [olvashatatlan szó] kapott.

A cselekményét ő mint egy természetes tüneményt veszi még most is, ő még most is forradalmat emleget, mint Nagy Imre Kormány állam minisztere volt, ő tartott ki nov-4-én egyedül a parlamentbe és csak ő képviselte egyedül az akkori magyar kormányt, és vállalt érte felelőséget (olvashatatlan szó)

Csak az Usa követsége költözött nyilatkozatáról beszélt amit a Szú korm nak is eljuttattak, ez a 2-ik nyilatkozata volt, ez pedig maradni a Varsói Szerződésbe, de a Szú, csapatokat vonják ki. Viszont az első nyilatkozata a Varsói szerződés felbontását, és az Antan csapatok segítségét kérte.

Azt állítja ő Nagy Imrével csak 946-ba beszélt utóljára azóta sem.

Még most is várákózó állásponton van, ingadozik, és nem őszinte.

H.

60- 4, 7-9- között

Sztrájk hangadója volt.

1960. 6. 23.

Ha alkalma nyílik vagy fondorlatos módon is ígylekzik a társaival beszélni és híreket tovább adni.

lezárva 1960. XI. 2-án

Magatartására vonatkozó adatokat a mellékelt jellemzés tartalmazza

Nevezett elitelt viselkedése ellen nincsen kifogás csendes emberként viselkedik a zárka társaival szemben is ígylekzik megértő lenni.

Politikai nézete nemjo azonban tartoztassa magát annak nyilvánításától.

Cselekményét Foradalmnak tünteti fel.

Lezárva 1961 márc. 10. én

1962 április 15.

Nevezett elítélt értelmiségi származású és egyetemi könyvtáros foglalkozású, nős kettő gyermeke va. A bűncselekményének oka, hogy nem szimpátiával a fennálló társadalmi rendszerünkkel. Amiáncs arra alkalom adódott eszt a megnyilvánulását kiis fejtette.

A börtönben tanusított magatartása nem megfelelő eszt legjobban az bizonyítja hogy már több esetben volt fegyelmileg fenytítve ami nem sokat változtatott nála.

A bűncselekménye iránt a megbánás jelei nem tapasztalható nála, esz az bizonyítja, hogy itt belül a börtönön is számtalanszor szemben kerül azzal, hogy a börtön szabályokat megszegi. Nem igyekszik a jó magatartásával vagy a munkájával azon, hogy jóvátegye valami uton módon aszt a hibáját amit elkövetett a társadalmunkal szemben. A váci eseményekben is az első volt aki kinyilvánította a nemtetszését sőt annak is az egyyik értelmi szervezője volt. A biroi ítéletett nem tartja igazságosnak nem érzi magát olyan bűnösnek mint ahogy a büntetést kiszabták vele szemben. Bizonyos foku ravaszság is van benne ez abból tapasztalható, hogy van amikor valami nem tetszik neki akkor szereti ha előbb aszt mások kérik vagy követeli pedig ezeket csendben bisztatja.

A börtönrendjének a kialakításában sem volt jó a viszony eszt a sok fegyelmezetlenség igazolja.

Személyi állománynak a tiszteletett megadja de ez nem ő önmagából ered hanem fél a börtön szigorától és eszt csak azért csinálja. Felmerult problémával még itt kevéssel jött a nevelőjéhez ez neki lealázó, hogy esetleg alacsonyabb műveltségű emberektől kell kérni valamit.

Munkához való viszonya nem jó eszt az bizonyítja, hogy ha általában meghalják a munkairányítók a nevét már akkor mellőzik is. Az elítélt társaival megvan bár azokat az elítéltrkrkt szereti akikk hasonló mint ő, még itt sem szereti ha egyszerű munkás ember kerül vele egyhelyre.

A politikai nézete nem eggyeztetthető össze a társadalmi rendszerünkkel, bár az utobbi időben nem nyilvánítja ki eszt nyiltan, mert számol azzal, hogy ez csak a hátrányát fogja szolgálni. Én a magam részéről a munkára való kiadását csak akkor javaslom, ha már nem lesz más munkás.

Lezárva 1962 április 15-én.

M. A. bv ftörm, nevelő

1962 november 1-én

A bélyegüzem megszűnésével került zázkára. Mig nevezett a csoportomhoz tartozott ugy lényeges változást a magatartásában nem tapasztaltam. A fenti véleményel eggyet értek, mert azok a hibák és hiányosságok megvannak részéről, amit az összefoglaló lezárás akkalmával megállapítottak.

Á. D. bv. szds., nevelő

Bpest. Orsz. Bört.

A nevezett elítélt magatartása a befogadás után igeg rossz volt. Ezt az bizonyítja hogy 1960.ba több esetben kellett fegyelmi fenytést kiszani vele szembe

De az a fenytés ugy látszik hogy nevelő hatásu volt mert 1960. óta nem kellett fegyelmileg felelősegre vonni. A kőrlétét rendbe és tisztán tartja. A társait megbecsülésben tartja. De kevésbé kilátszik az hogy az őnála alacsonyabb műveltségű elítélt társait lenézi. Jelenleg a fordító irodában dolgozik. A munkáját mindég elvégzi rendesen

A foglalkozás alkalmával el mondja hogy ezt a munkakőrt tetszik neki.

Felügyelettel szembe a tiszteletet megadja. A kapott utasításokat ellent-mondás nélkül végrehajtja.

Erkölcsei és politikai nézete nem kielégítő. Mert a politikai vitákban nem bocsájtkozik bele de burkoltan igyelszik a gyengébb jellemű elítélteket magaköré tömöríteni és azokat hejtelen irányban terelni. Ez meg mutatkozik abban hogy a Heti Hiradóban megjelent politikai cikkeket csak maszlagnak és képmutatónak tartja.

A bűncselekményével kapcsolatban nem őszinte és nem ismeri magát bűnösnek. Hejteleníti az itéletét.

További nevelések arra kell irányulni hogy a büntudatot felébrszteni benne és a nézetét hejes irányba terelni

Budapest. 1962 december, 27.-én.

B. S. tőrm, nevelő

963.3.26 án szabadult közkegyelemmel

[olvashatatlan aláírás]

Jellemzés

Bibó István 476-037. tisz elítélt az alábbi fegyelmi fenytésben részesült, az edig eltöltött börtönbüntetése idejealatt.

1960 április 31-én 1 év összkedvezményelvonást kapot, Váci eseményekből kifolyólag, 1960 április 28-án 5 nap sötétzárkát, fegyelmeztetlen magatartása miatt (a sétán beszélgetett). 1960 július 28-án 3 nap sötétzárkát kapot, mert a motozáskor cigarettát találtak nálla. 1960 augusztus 13-án 10-nap sötétzárka fogság, mert a zárkaajtón dörömbölt és az osztály nyugalmát zavarta. 1962 szeptember 6-án megrovásban részesült, mert több kosztot vettek be mint ami járt nekik.

A munkáhozvaló viszonya a büntetéstöltéseidejealatt nem volt kielégítő, a munkafegyelmet nem tartotta be, mindig azon igyekezett, hogy a munkának a könnyebik oldalát végezze el, a nehezebb munkák végzését igyekezett más elítéltekre háritani, a munkavégzése helyett csak a közvetítő szerepét töltötte be.

Egyéni magatartása fölényes. Azokat az elítélteket akik nem az értelmiséghez tartoznak lenézi, sokesetben még emberszámban sem veszi őket, az egyszerű

paraszt és munkás származású elítélteket nem szereti, szükséges rosznak tartja őket, a munkájukban semiféle segítséget nem ad amivel a képzésüket előre segítené. A kapcsolata csak azokkal az elítéltekkel jó, akik úgy a szabadéletben mint a börtönben, a bomlasztó tevékenységre alkalmasak. Az őrséghez és a parancsnokaihoz a kapcsolata nem jó. A börtön személyiálmányában és az ellenséget látja, mert az előirt börtön szabályokat betartatják vele. A tiszteletet csak akkor adja meg ha állandóan figyelemmel kísérik, de ezt is csak azért teszi mert tudja azt, hogy a kötelező tiszteletadás elmulasztásáért fegyelmivelelőségrevonás következik.

Politikai állásfoglalása nem, egyeztethető össze a társadalmi rendszerünk politikai irányvonalával. Erősen azoknak az elítélteknek a befolyása alatt áll akik a börtönön belül is akadályozzák és gátolják a normális politikai légkör kialakulását. Az utóbbi időben azomban ezt nyíltan nem folytassa, de az elítélt társai között burkoltan igyekeznek kifejtetni az ijenirányú tevékenységét.

Budapest 1962 szeptember 19-én.

V. Gy. Bv fhdgy.

Országos Börtön, Márianosztra

Jellemzés

Bibó István 476-037 tisz. elítéltről, aki Bpsten 1911. III. 7-én született. Anyja: Graul Irén. Szervezkedés, hűtlenség btt-je miatt életfogytig tartó börtönre van elítélve, mely büntetését jelenleg a márianosztrai Országos Börtönben tölti.

Nevezett elítélt 1960. IV. 21-én lett átszállítva a váci O. B.-ből, a márianosztrai Országos Börtönbe.

Bűncselekményével kapcsolatban a megbánás jelei nála nem észlelhetők. Zárkatársaival való viszonya jó. Az őrségnek a tiszteletet megadja, mivel a börtön szabályok által arra kényszerítve van. Nevezett elítélt részéről a börtönön belül is voltak ellenséges megnyilvánulások. Átszállítás után azt a kijelentést tette a házimunkásnak, hogy Ti nem tudtok dolgozni, majd nézzétek meg, hogyha mi neki kezdünk dolgozni megmutatjuk, hogy itt is lehet eredményt elérni. Olyan kijelentést is tett zárkatársai előtt, hogy a parasztokat egyszakaszos törvénnyel ki kellene irtani. A váci elítéltek torlaszolásakor első volt az ajtó rugdosásánál. Illegális uton üzenetet akart a börtönből kiküldeni.

Nevezett elítélt a márianosztrai Országos Börtönnél három esetben volt fenytve: 1.) 1960. IV. 28.-án 5 nap sötétzárka elzárás, mivel a pokrócrazás alkalmával beszélgetett egy másik elítélt társával. 2.) 1960. VII. 28.-én 3 nap sötétzárka elzárás, mivel cigaretta-csikket akart a zárkájába becsempészni. 3.) 1960. IX. 13.-án 10 nap sötétzárka elzárás, mivel a váci elítéltek torlaszolásakor az ajtót rugdosta.

Nevezett elítélt vácon a nevelői feljegyzés szerint (melyet H. törm. irt alá) 1960. IV. 7 és 9 között a sztrájk hangadója volt. Együtt érzett a többi elítélt követelésével és ezért vállalt szolidaritást.

Nevezett elítélt IV. 8-án az ebédet nem vette fel, ezen cselekményéért 1 év összkedvezmény elvonásban lett részesítve.

Márianosztra, 1960. október hó 24.-én.

P. I. bv. törm., nevelő

A TVR a. felülvizsgálva

1960. MÁJ 27

Polgári Képzés Közgazdász Fiaalkotó Osztály *Értelmiség*

Kategória **Be I.**

Bibó Ystrán
név
476-037
törzsszám, szül. év
1911.08.07.

Bűncselekménye <i>menekedés va</i>	Szakképzettsége <i>Magyár</i>
Büntetési idő összesen <i>15 év</i>	Iskolai végzettsége <i>jogi doktorátus</i>
Büntetésének fele lejár	Családi állapota <i>nős</i>
kétharmada lejár <i>67 5 23</i>	Vagyoni helyzete <i>nincs</i>
háromnegyede lejár <i>968 8 23</i>	Utolsó munkahelye
Szabadulás napja <i>71.5.23. fel. szabhat</i>	Eü. vizsgálat szerint milyen munkára alkalmas

D

Megjegyzés: ✓

Bizottságilag felülvizsgálva, Bp, 1962; IX; 10

2 5 106 42

§

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

17486/8 Zrínyi Nyomda, Budapest (54) 2222

A béke mint egyetemes érték

Kertész István öröksége

Kertész István (Kertész István Dénes; Stephen D. Kertesz, 1904–1986) nevét kevesen ismerik idehaza, noha kulcsszerepet játszott a magyar és a nemzetközi diplomáciában az 1940-es évektől kezdve haláláig. 1942-ben, Partiumnak és Észak-Erdélynek a Magyar Királysághoz történő visszacsatolását követően a bukaresti magyar követség első titkáráként dolgozott, majd egy évvel később jelentős szerepet játszott a háborúból kilépni készülő magyar kormány diplomáciai tájékozódásában. Ennek oka nemcsak személyes elkötelezettsége volt a magyar haza iránt, hanem széleskörű nemzetközi tapasztalata is. Kertész katolikus konvertita apa (Kohn Lajos) és német anyanyelvű anya (Stolcz Mária) gyermekeként született Putnokon, polgári jómódban nevelkedett, s keresztény hitét élete végéig megélte és gyakorolta. Jogi diplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett, majd a budapesti Kereskedelmi Akadémián tanult. 1926-ban a bécsi Konzuli Akadémiát látogatta, ahol a családiról adott német nyelvismeretét tökéletesítette; majd a Genfi Egyetemen folytatott posztgraduális tanulmányokat, ahol francia nyelven vett részt a képzésekben. 1935–1937 között ösztöndíjas volt az USA-ban, majd Nagy-Britanniában, ahol kitűnően megtanult angolul. 1938-ban a Hágai Nemzetközi Bíróságon dolgozott hivatalos megbízottként. A Horthy Miklós kormányzó sikertelen kiugrási kísérletet követő nyilas hatalomátvétel után letartóztatták mint olyan személyt, aki rendszeres kapcsolatban állt az angolszász nagykövetségekkel. Ám a fogságból sikerült megszöknie, s a szovjet hadsereg budapesti bevonulásáig bujkált. A háború után a Pázmány Péter Tudományegyetemen *Az államok nemzetközi jogi felelőssége idegen magánosok kárára elkövetett jogsértéseikért tárgykörből* magántanári képesítést (habilitációt) szerzett. Ugyanebben az évben az Ideiglenes Nemzeti Kormány kinevezte a Külügyminisztérium Politikai Osztályának élére.

Kertész ettől kezdve vált jelentős szereplővé a magyar kül- és belpolitikában. 1946-ban kulcsszerepet játszott a párizsi béketárgyalásokon mint a Magyar Békeküldöttség főtitkára és jogi tanácsadója. Részt vett a békeszerződés szövegeinek

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

megírásában, amely a II. világháború utáni Magyarország határait és szuverenitását rendezte. Ezt követően, 1947. március 17. és augusztus 26. között a római magyar nagykövetséget vezette követi rangban. Mindeközben fenntartotta nemzetközi kapcsolatait, s tisztában volt azzal a szervezett folyamattal, amelynek keretében a Szovjetunió fokozatosan előkészítette, majd érvényesítette a totalitárius hatalomgyakorlás módszereit Magyarországon éppúgy, mint a többi megszállt kelet-közép-európai országban. Pontos információi voltak arról, hogy ezt a folyamatot a szövetséges hatalmak nem kívánták megakadályozni. Ezért Kertész 1947 augusztusában, gondos előkészítést követően lemondott diplomata állásáról, és 1948 februárjában feleségével és gyermekeivel együtt az USA-ba költözött.

Ezen a ponton kezdődött egyetemi-tudományos karrierje, amely csak oly emigráns személyekéhez mérhető, mint Lukács János (John Lukacs) vagy Molnár Tamás (Thomas Molnar). Az utóbbiakhoz képest azonban Kertész nagyobb hangsúlyt helyezett az intézményszervezésre, valamint a belső politikai tanácsadó munkára. 1950-ben csatlakozott az Indiana állambeli University of Notre Dame oktatói karához, ezen belül is a Waldemar Gurian (1902–1954) vezette Committee on International Relations keretében, amelynek irányítását 1955-ben átvette. Gurian orosz zsidó születésű, katolikus hitre tért személy volt, aki kiemelkedő munkát végzett a Szovjetunió történetének, kulturális és politikai hátterének alapos megismertetésében az USA akadémiai és politikai köreiből; Gurian és Kertész szoros baráti kapcsolatot ápoltak egészen az előbbi korai haláláig. Szinte természetes volt, hogy a Committee vezetését Gurian halála után Kertész vette át, noha – egykori beszámolók szerint – a személyiségbeli különbségek jelentősek voltak. Gurian impulzív alkat volt, népszerű könyvek szerzője (*The Rise and Decline of Marxism*, 1938; *Russia and the Peace*, 1945; *The Catholic Church in World Affairs*, 1954). Vele ellentétben Kertész, miként egykori munkatársai annak idején fogalmaztak, elegáns, visszafogott úriember volt, kevés szavú, megértő, lelkiismeretes, szinte munkamániás: reggeltől estig az intézet ügyeivel munkálkodott, sokat utazott Washington és South Bend (a Notre Dame Egyetem székhelye) között. Mint a Committee vezetője Kertész fokozatosan elérte, hogy alapítója lehessen az egyetem új intézetének, az 1968-ban létrehozott Institute for International Studies-nak, amelyet 1974-ben bekövetkező nyugdíjba vonulásáig vezetett. Az intézet az egyetem egyik kiemelten fontos egysége volt, amely úttörő munkát végzett a politika- és diplomáciatudomány létrehozásában az USA területén. Maga Kertész szorosban együttműködött a hatalmas egyetemi könyvtár alapítójával, a pécsi születésű premontrei atyával, Gábrriel Asztrikkal (1907–2005), aki gondoskodott arról, hogy az egyetem magyar nyelvű állománya kiugróan jelentőssé válhatott. Ebben Kertésznek is szerepe volt, aki soknyelvű műveltsége és kapcsolatai révén folyamatosan dolgozott a könyvtár gazdagításán úgy a saját tudományos, mint az egyetemi hallgatóság tanulmányi céljainak érdekében.

Kertész munkássága mindvégig a nemzetközi diplomácia kérdései, ezen belül is a béke jogi és filozófiai fogalma körül forgott. Korai munkái a nemzetközi

szerződések és a jog kérdéseire specializálódtak, így *A konzulátus joga* (1932); *Általános békerevizio vagy a trianoni szerződés külön revíziója?* (1933); *A nemzetközi közigazgatási bíráskodás és Magyarország* (1936); *Az állam nemzetközi felelőssége* (1938). 1947-es *La Hongrie et la Conférence de Paris* című négykötetes kiadványa (a 2. és 4. kötet Baranyai Zoltánnal [1888–1948] közösen) közreadta a II. világháborút lezáró béketárgyalások anyagát. Első USA-beli írása a Gurian szerkesztette *The Soviet Union: Background, Ideology, Reality* című kötetben jelent meg *Methods of Soviet penetration in Eastern Europe* címen. 1953-ban németül adta közre *Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn; eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie* című áttekintését. Ezt követően egyre hangsúlyosabban a nemzetközi diplomáciára összepontosított számos kötetében, így például *What America stands for* (1959, szerkesztő és szerző); *East Central Europe and the World* (1962), a *Nuclear Non-Proliferation in a World of Nuclear Powers* (1968, szerkesztő és szerző); és a *The Task of Universities in a Changing World* (1972) lapjain. Visszatérően hangsúlyozta, hogy a kis nemzetek, mint Magyarország, különösen tisztában kell legyenek a nemzetközi hatalmak mozgásaival, mivel sorsukat ezek döntései határozzák meg. Részletesen elemezte, hogyan szabták meg a párizsi békeszerződések a háború utáni európai rendet, különös tekintettel a kelet-közép-európai államokra (*Diplomacy in a Whirlpool: Hungary Between Nazi Germany and Soviet Russia*, 1953). Hasonló témáról íródott a tágabb kitekintésű *The Fate of East Central Europe: Hopes and Failures of American Foreign Policy* (1956) című, általa szerkesztett kötet. A hidegháborús diplomácia körében vizsgálta, hogyan változtatta meg a totalitárius ideológia és a nukleáris fenyegetés a hagyományos diplomáciai gyakorlatot. Felfogásában az ideológiai alapú rendszerek nem képesek a nemzetközi kapcsolatokat a hagyományos, pragmatikus módon kezelni.

Mesterműve a *Diplomacy in a Changing World* (1959), amelyben azt vizsgálta, hogyan változott meg a diplomácia szerepe és módszere a 20. század közepén, különösen az atomfegyverek megjelenése és az ideológiai megosztottság miatt. Feltárta, hogy a hagyományos, titkos, professzionális diplomácia (a „régdi diplomácia”) hogyan szorult háttérbe a multilaterális és a nyilvános diplomácia javára (például olyan testületekben, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete). Kihangsúlyozta, hogy a háború mint a külpolitika végső eszköze *egyszer s mindenkorra* korlátozottá vált a nukleáris elrettentés korában, így a diplomácia lett a békefenntartás első és végeredményben egyetlen esélyévé. Ez egyben hitvallása is volt: háború helyett minden konfliktusban lehetséges a tárgyalásos-diplomáciai megoldás. *The Quest for Peace Through Diplomacy* (1967) című könyvében a hidegháború korának diplomáciai kihívásait és módszereit elemezte történetileg bemutatva a modern diplomácia kialakulását az ókori kezdetektől a jelenkorig. Ez a munka nemcsak a problémákat, hanem a lehetséges megoldásokat is bemutatta, hangsúlyozva különösen az USA külpolitikájának globális felelősségét. Kiemelte a nemzeti érdekek és a közös célok összehangolásának szükségességét, kitért az információs diplomáciára és a propaganda szerepére az ideológiai harcban. Visszatérően aláhúzta, hogy a demokratikus alapértékeket,

a szólásszabadságot, a tisztességes tájékoztatást, az eltérő vélemények és felfogások tiszteletben tartását, a helyi és a nemzetközi jogszerűséget hatásosan kell képviselni. Ez a munka, mely Kertész főművének tekinthető, a hivatásos diplomata és egyetemi professzor szemszögéből mutatta be, hogy a modern, nukleáris fegyverekkel és ideológiákkal terhelt világban a diplomácia nem csupán opció, hanem a túlélés elengedhetetlen feltétele a békés rendezésért folytatott civilizációs küzdelemben. E küldetés alapja, mint egy munkatársa és személyes barátja fogalmazott, Kertész személyiségének a keresztény hitben gyökerező „sziklaszilárd integritása” volt, amely nagy műveltségén túl a köznapokban is kifejeződött szerénységében, segítőkészségében, humánus ítéletalkotásában (vö. John

C. Campbell: *Diplomacy and Great Power Politics* = Kenneth W. Thompson [ed.]: *Diplomacy and Values: The Life and Works of Stephen Kertész in Europe and America* [1984], 54).

Kertész István nemcsak kutató, hanem aktív közéleti cselekvő is volt. Hídszerepet töltött be az egyetemi-akadémiai világ és az USA külpolitikai döntéshozói között. Intenzív levelezést folytatott magas rangú amerikai politikusokkal és hírszerzési vezetőkkel, pl. Allen W. Dulles-szel (1893–1969) az USA-beli Central Intelligence Agency (CIA) igazgatójával, ismételten kifejtve a szovjet ideológiai és katonai terjeszkedés veszélyeit és módszereit. E téren két tényezőt hangsúlyozott: egyfelől a szovjet bolsevizmus ideológiájának szélsőséges és romboló jellegét, amelynek célja az európai civilizáció felszámolása totalitárius-erősza- kos eszközökkel; másfelől azt, hogy ezzel szemben minden békés eszközzel fel kell lépni, de semmiképpen sem szabad megkockáztatni a háborút, mivel az elkerülhetetlenül nukleáris összecsapássá válik, amely végeredményben éppen a megmentendő civilizáció pusztulását okozhatja. Szakmai publikációiban rendszeresen tájékoztatta az USA-beli akadémiai közvéleményt és a politikai elitet a kelet-közép-európai helyzetről, ennek világpolitikai összefüggéseiről, kulturális és ideológiai összetevőiről. Külön foglalkozott az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc jelentőségével, a katolikus egyház magyarországi helyzetével, a Kádár-rendszer belpolitikai erőszakrendszerével és külpolitikai törekvéseivel.

Kertész életműve, kiterjedt levelezése, feljegyzései megtalálhatók az Online Archive of California *Kertész Stephen D. Papers* gyűjteményében, amelynek tartalma 182 kéziratos doboz, valamint több, fényképeket is tartalmazó dosszié. Ez a gyűjtemény jelentős adatmennyiséget tartalmaz Kertész életéről, nemzetközi és magyar kapcsolatairól, így az 1943-tól kezdődő magyar békekeresés dokumentumait (Material prepared for peace negotiations 1943–1944, Bundle IV, Box 3, Folder 1); a Mindszenty Józseffel való levelezését (Mindszenty levelezése és beszédanyaga, Bundle XXVII, Box XV), Szegedy-Maszák Aladárral (1903–1988) fenntartott kapcsolatának dokumentumait (Bundle LXX, Box 40), valamint, egyebek mellett, az 1956-os magyar forradalom dokumentumait (A magyar forradalom és szabadságharc, Bundle C-XXXXXIV, Box 120).

Kertész István elsősorban diplomata és történész volt, de felfogását mélyen meghatározta a keresztény-katolikus alapon álló hite, amelynek középpontjában a béke vallási, filozófiai, erkölcsi és politikai fogalma állt. A békét történelmi összefüggésben elemezte, oly szisztematikussággal, amely szellemtörténeti felkészültségét is mutatta. Nemcsak a fogalmi és történeti kontextusokkal volt tisztában, hanem mindennek kortárs jelentőségével is. Miként fogalmazott: „Az emberi méltóság, a jótékonyág és a kölcsönös megértés a legfontosabbak az emberiség egységének megteremtéséhez. A nemzeteknek inkább a jövőbeli világról szóló álomra van szükségük, semmint az ipari korszak kényelmi szolgáltatásaira. Az ember céljainak és az élet fontos problémáinak megértése a politikai és gazdasági együttműködés előfeltétele. A történelem fő áramlatát az emberi méltóság és szabadság eszméi, valamint a görög-római és zsidó-keresztény civilizációban virágzó szellemi áramlatai fogják meghatározni. Ezek az eszmék tették lehetővé a modern tudomány, az ipari forradalom, a nukleáris energia hasznosítása és az űrkutatás kialakulását. Manapság nagy változások küszöbén vagyunk. A nyugati világ már elindult ezen az úton, s ehhez az emberiség más csoportjai is csatlakoznak. Talán egy új aranykor küszöbén állunk! Minden személynek és népnek, minden vallásnak és politikai irányzatnak össze kell fognia, mert miközben világunk a technikának köszönhetően egyre jobban beszűkül, kudarcaink azzal fenyegetnek, hogy közös és egyéni életünk a megoldatlan konfliktusok következtében ellehetetlenül” (*The Quest for Peace Through Diplomacy*, i. m., 171.).

Mi a mai jelentősége Kertész István életművének? Nemcsak kiemelkedő diplomata, nemcsak széles kitekintésű szakember, hanem hívő keresztény is volt, aki mindenkor szem előtt tartotta a Zsoltáros szavait: „A mi Istenünk valóban a békét hirdeti. Békét népének és minden szentjének, mindenkinek, aki szívből megtér hozzá” (Zsoltárok, 85, 9); s ugyanígy Jézus mondását: „Békességet hagyok rátok. Az én békémet adom nekte.” (János evangéliuma, 14, 27). Kertész a bibliai béke alapján tartotta szem előtt a békét mint társadalmi, politikai s különösen mint nemzetközi-politikai értéket. Politikai realista volt, azaz tisztán látta, hogy a békevággy nem elég, hanem eléréséhez és megtartásához kellő politikai erő is szükséges. Ezért támogatta az USA béketörekvéseit a hidegháború időszakában,

amelyek szerves része volt a háborús veszély elkerülése. Úgy látta, s ezt gyakran kiemelte, hogy ahol e veszély nem elkerülhető, minél gyorsabban el kell érni a békés rendezést, miként történt ez a kubai válság, a koreai vagy vietnami háború idején.

Mindez kiemelten jelentős napjainkban. Kertész István és sokak érvrendszere, amely szerint a katonai nagyhatalmak közötti háború elkerülhetetlenül nukleáris Armageddonhoz vezet, ezért minden eszközzel elkerülendő, ma sem vesztett érvényéből. Kertész ma még inkább, mint korábban, óvna a fegyveres konfliktusok elmérgesítésétől és szorgalmazná békemegállapodások létrehozását, fenntartását, elmélyítését és kiszélesítését minden lehetséges eszközzel. Kertész István sírköve ma a South Bend-i Highland Cemetery parcelláján található – számos más magyar sír mellett. S noha emléke mára elhomályosult, belátható, hogy örökségének vállalása ma is a politikai, diplomáciai és nemkülönben szellemi észszerűség megkerülhetetlen imperatívusza.

TOVÁBBI IRODALOM

Thompson, Kenneth W.: Memorial to Stephen d. Kertesz. *The Review of Politics*, 48, 2, 1986, 163–165.

Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Ford. Gyarmati Angéla, utószó, jegyz., levéltári dokumentumgyűjt. Gyarmati György. Budapest, 1995, Európa.

Gantner Péter: *Magyar diplomaták küzdelme a párizsi békekonferencián. 1946–47*. Pécs, 2015, Publikon.

Pörös Géza

Életvégi (mozgóképes) színjátékok

Krzysztof Kieślowski (1941–1996) Trilógiájáról¹⁵

II.

Három szín: Fehér (Trzy kolory: Bialy Trois couleurs: Blanc, 1993)

„Amikor azt mondom, hogy szeretlek, nem érted. És amikor azt mondom, hogy utállak, azt sem érted. Nem érted, hogy akarlak, hogy szükségem van rád.”

(Dominique szavai a filmben)

„A Fehér leckéje világos: az egyének vagy országok között sohasem lehet egyenlőség, ha hiányzik köztük az erőviszonyok egyensúlya vagy legalábbis az erők összevethetősége...”

(Olivier Bert)

A *Három szín* sorozat középső darabja, a *Fehér* gondolati középpontjában az egyenlőség, a hatalom, valamint ez utóbbitól el nem választhatóan a kiszolgáltatottság összefüggésrendszere áll. Kieślowski rendkívül tisztán beszélt erről. „A Fehér az ellentmondásként értelmezett egyenlőségről szól. Az egyenlőség eszméjét úgy szoktuk érteni, hogy mi mindannyian egyenlők szeretnénk lenni. De úgy gondolom, ez egyáltalán nem igaz. Nem hiszem, hogy valójában bárki is egyenlő akar lenni a többiekkel. Mindenki még egyenlőbb akar lenni. Van egy lengyel mondás: vannak egyenlők, és vannak még egyenlőbbek. Ez a mondás járta a kommunisták alatt, és szerintem még ma is járja.”¹⁶ Amikor az emberek egyenlőségről beszélnek, akkor jogi és politikai egyenlőséget értenek ez alatt, ami pedig a hétköznapi élet valóságát illeti, ott az emberek közötti viszonyt a könyörtelen dominanciaharc szabályozza. Ebben a harcban az emberek nem egyenlők, hanem sikeresek, és nyertesek akarnak lenni. A film forgatókönyvét ezúttal is Krzysztof Kieślowski és Krzysztof Piesiewicz írták, de társíróként,

PÖRÖS GÉZA (1949) filmszakíró, szerkesztő, a Duna Televízió volt alelnöke. Legutóbbi kötete a Nap Kiadó gondozásában 2023-ban megjelent *Hamvak és gyémántok*, amely Andrzej Wajda munkásságáról nyújt átfogó képet.

15 Részlet egy hosszabb tanulmányból.

16 Krzysztof Kieślowski: Önéletrajz Danusia Stock gondozásában Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 201.

valamint konzultánsként szerepet vállalt benne Agnieszka Holland, Edward Żebrowski és az operatőr Edward Kłosiński is.

A cselekmény Párizsban kezdődik, majd Varsóban folytatódik. A főcím alatt egy hatalmas bőröndöt látunk a repülőtér csomagszállító szalagján. A bőrönd régi, masszív, ormóttan és szokatlanul nagy, olyannyira nagy, hogy egy férfi is elfér benne. Ráadásul módfelett nehéz is, a szalagnál levő rakodómunkás alig bírja átemelni a targoncára. A nyitány számos vonatkozásban jelzi a mű építkezésmódját és stílusát. A kezdő képsor bőröndjének reális ideje a jövőben lesz. Ehhez hasonlóan Kieślowski a továbbiakban is él majd a cselekmény egy későbbi fázisának előre vetítésében rejülő feszültségteremtés lehetőségével (flash-forward). A bőrönd tulajdonosával, az egyik főhőssel, Karol Karollal (Zbigniew Zamachowski) a következő beállításban ismerkedünk meg közelebbről. Egy harmincas éveiben járó, átlagos termetű, jellegtelen arcú lengyel férfit látunk, amint a párizsi Igazságügyi Palotába igyekszik. Letaposott cipő, viseltes pantalló, gyűrött inggallér, hanyagul megkötött nyakkendő. Karol Karol félközelen mutatott kacsázó lábait a kritikusok nyomban Charlie Chaplinéhez hasonlították, mivelhogy ez idő szerint ő is éppolyan vesztes kisember, mint nagyhírű elődje. A film abban is rokonságot mutat a némafilm legendás klasszikusával, hogy a *Három szín: Fehér* a rendező korábbi műveitől eltérően a mondanivaló komolyságát a szatírajáték, az ironia és a komikum narrációs eszközkészletével társítja. Stanisław Zawisliński, a rendező egyik monográfusa például „komédia-grotesznek” nevezte a filmet.¹⁷ A komédia fogalmával Tadeusz Sobolewski is egyet értett, azzal a megszorítással, hogy „olyan komédia ez, melynek során gombóc kerül a torkunkba”.¹⁸ Joseph G. Kickasola úgy fogalmaz, hogy a *Fehér* valójában „...nem mimetikus realista elbeszélésként, hanem a jelenlegi materializmus és a veszendőben levő hagyományos értékek karikatúrájaként érthető igazán”.¹⁹ A humorral telített ábrázolásmód, a távolságtartó anyagkezelés arra ad lehetőséget a rendezőnek, hogy hőseinek próbatételein keresztül – lengyel szemszögből – megfogalmazza a kelet-európai rendszerváltozások, az átmeneti idők néhány fontos ismérvét. Ez utóbbihoz kapcsolódik Janina Falkowska észrevétele, aki szerint a rendező itt visszatért ahhoz a társadalmi problémakörhöz, amelyet a *Véletlenben* és az *Amatőrben* oly sikeresen ábrázolt.²⁰

A férfi felmutatja az idézést az örnek, majd felfelé igyekszik a lépcsőn, amikor egy fehér galamb váratlanul rápiszkít a felöltőjére. Szegény embert az ág is húzza. A balszerencsés napkezdet nem sok jót ígér, pláne hogy most lesz a válóperének a tárgyalása. Nem elég, hogy Karolnak a pocskék francia tudása miatt

17 Zawisliński, Stanisław: *Kieślowski*. Warszawa, 2005, Skorpion, 350.

18 Sobolewski, Tadeusz: *Trzy kolory: Bialy*. Kino, 1994/2.

19 Kickasola, Joseph G.: *The Films of Krzysztof Kieślowski*. New York–London, 2004, The Continuum International Publishing Group Ltd. 280.

20 Janina Falkowska: *The Double Life of Véronique and Three Colours* an escape from politics? In Paul Coates (szerk.): *Lucid Dreams The Films of Krzysztof Kieślowski*. 147.

tolmácsra van szüksége, felesége, a gyönyörű szőke fiatalasszony, Dominique (Julie Delpy) férje impotenciájára hivatkozva adta be a válókeresetet.

Pedig oly szépen indult a történetük. Mindketten fodrászok, s épp egy nemzetközi fodrászversenyen ismerkedtek meg egymással. Versenyeztek Szófiában, Budapesten és Párizsban, ahol közös fodrászszalonjuk van. Az „el nem hált házasság” azonban mindenütt felróható vétségnek számít, hisz ez az asszonyt és a férjet egyaránt megalázó helyzetbe hozza, s Dominique ragaszkodik a keresetében foglaltakhoz. A tárgyaláson Karol mindennel próbálkozik, bizonygatja, hogy eleinte – még Lengyelhonban, majd Párizsban is – működött a férfiassága s talán később is jó lesz, ám a bíróság az asszony álláspontját fogadja el s kimondja a válást. Amiképp a trilógia első darabjában a kék határozta meg a látványvilágot, ebben a filmben Edward Kłosiński operatőr a fehér szín vizuális formavariációit dolgozta ki. Nevezett szín jelentéstartománya tartalmilag a tisztaság, az ártatlanság köré szerveződik, esztétikailag pedig ebben a filmben Dominique szépsége a mérték. Fehér színe van a hősnő finom bőrének, az esküvőt megidéző s többször visszaidézett, túlvilágított emlékképeknek csakúgy, mint a befagyott Visztulának, a Dominique-re hasonlító mellszobornak és a hősnő film végi erotikus beteljesülésének. De ugyancsak a fehér a galambok Karol felöltőjére ejtett piszka és a varsói havas szeméttelép. Kiesłowskinál a kompozíciós elemek több vegyértékkel kapcsolódnak egymáshoz. A felröppenő és szárnyait csattogtató galambok például visszatérnek – pozitív konnotációval – az esküvői emlékképekben, majd negatívval a párizsi metróban, végül pedig Karol vállalkozásának raktárában.

Maradjunk még a bírósági tárgyalás eseménysoránál. A rendező a *Fehérben* is gyakran tesz utalást a sorozat többi részére. A tárgyalás során egy pillanatra feltűnik Julie, a *Kék* című film főalakja, amint Sandrine-t keresve épp benyit Karolék tárgyalására. Emlékszünk: az előző műben Karolék tárgyalása lett hasonlóképpen bevágva. Az ítélelhozattal folytatódik és tetőfokára hág a lengyel férfi vesszőfutása. A tárgyalást követően a fiatalasszony előáll a fehér Polonézzal, s kiteszi volt férje bőröndjét az utcára, majd még utoljára gúnyosan búcsút int neki és elhajt a helyszínről. Kiesłowski szarkasztikus iróniával, olykor kifejezetten fanyar humorral építi fel a cselekményt. Azt sem hagyja említés nélkül, hogy a tárgyalást követően Karol rosszul lesz, s telehányja a fehér fajansszal teli férfimosdót. Arcán csak akkor fut végig egy részvételi mosoly, amikor este kimerülten leülve egy utcai padra, arra lesz figyelmes, hogy egy bottal járó öregember épp egy üveggel ügyetlenkedik, hogy azt a szelektív szemétgyűjtőbe dobja. (A jelenet rímel a *Veronika*, a *Kék* és a *Piros* hasonló tartalmú mozzanataira.) No lám, nála is vannak szerencsétlenebbek az isten ege alatt – gondolhatja Karol, aki annak tud csak önfeledten örülni, amikor felfedezi, hogy a zsebében maradt a szalonjuk kulcsa. Amikor az asszony másnap odamegy, volt férje még alszik. Az utóbbi tesz még egy kétségbeesett kísérletet volt felesége visszahódítására, de férfiassága ezúttal is csődöt mond. Újabb esélyre már nincs lehetőség, s a hiúságában többszörösen megsértett asszonyka nem ismer pardont:

vagy azonnal elhagyja a közösen bérelt helyiséget Karol vagy rendőrt hív. S a nyomaték kedvéért meggyújtja a függönyt. Ha a férfi maradna, Dominique a rendőrök előtt őt vádolná meg gyújtogatással.

Karol úgy vallott egzisztenciális és érzelmi kudarcot a fény városában, hogy totális megaláztatása ellenére még mindig szereti volt feleségét, aki ráadásképp a hitelkártyáját is letiltatta. Az utóbbit épp a szeme láttára vágta ketté egy bankhivatalnok. „Elvesztettem az útlevelem, nincs semmi pénzem, nyomomban a rendőrség” – jellemzi tömören helyzetét. Karol impotenciája túlmutat férfiasága diszfunkcionalitásán, cselekvésképtelensége általános, hiszen Párizsban semmilyen módon nem tudott megkapaszkodni. Barátai nincsenek, a bajban magára maradt. Van-e innen számára visszaút, egyáltalán mit remélhet még az élettől a film hőse? – kérdezi szigorú szemüvege mögül Krzysztof Kieślowski.

A vég és a kezdet metszéspontja egy metróállomás, amely alvilágként a kudarcot vallott lelkek gyülekezőhelye. Karol tehetetlenségében és bánatában fésűjével egy régi lengyel slágert, *Az utolsó vásárnapot (To ostatni niedziela)*²¹ játszza, amiért néhány jólelkű utas pénzt vet oda neki. A dalra felfigyel egy arra járó honfitársa, Mikolaj (Janusz Gajos) is, majd egy üveg whisky mellett a két férfi összebarátkozik egymással. Mikolaj furcsa, egykedvű szerzet, remek kártyajátékos hírében áll, aki előkelő bridzsklubokban játszott. Az élettől azonban úgy elment a kedve, hogy akár tiszteletdíjat is felajánlana annak, aki végezne vele. Amikor Karolt beavatja e titokba, kilétét nem fedi fel, végig úgy beszél, mintha az önpusztítási szándékot latolgató férfi egy harmadik személy lenne. Mindazonáltal részvétellel hallgatja újdonsült barátja történetét, aki még mindig szereti Dominique-t. Szerinte volt felesége olyan szép, mint Brigitte Bardot. Hogy a fodrász szavai meggyőzően hassanak, Karol karon fogja Mikolajt, majd kijöve a metróból rámutat a szemközti épületre, amelynek falán Jean-Luc Godard *Le Mépris (A megvetés)* című filmjének plakátja látszik. A plakáton pedig maga Brigitte Bardot látható. Mikolaj voltaképpen félreérti a helyzetet, a francia új hullám szépségideájáról tapintatosan csak annyit mond, hogy szép, szép, de benne van a korban, mire Karol közbevág, hogy ne azt nézze, hanem a balra található kivilágított ablakot, ahol – fájdalom –, a függöny mögött jól kivehetően egy szeretkező pár sziluettje látható. S hogy a főhős újabb megaláztatása teljes legyen, amikor Karol maradék pénzén felhívja volt feleségét, az asszony a szeretkezése hangjait forgatja törként volt férje szívében. Talán a fentiekből is kiderül, Kieślowski úgy utal Godard nagy korszakának emancipált nőalakjára, hogy a főhajtás mellett a gesztusban benne van a könnyörtelenség kritikája is.

Bármennyire híján van a szerencsének Kieślowski hőse, a rendező nem hagy kétséget afelől, hogy Karol még most sem adja fel a reményt. Megaláztatásaiért

21 Jerzy Peterburski és Zenon Friedwald 1935-ben komponált tangója, amelyet a néphagyomány az öngyilkosok tangójának is nevez. A szomorú hangulatú zenét Kieślowski előtt is gyakran felhasználták a filmalkotók: Andrej Mihalkov Koncsalovszkij: *Szibériáda* (1979), Nyikita Mihalkov: *Csalóka napfény* (1994).

revánsot akar venni. Mindent elvesztett, mindenben kudarcot vallott, ezért az jár a fejében, hogyan vegyen elégtételt, s miképpen tudná Dominique-t visszahódítani. Amikor a telefonközpont alkalmazottjától a neki járó kétfrankost követeli, tekintete olyannyira elszánt, hogy ölni is tudna. A központos is jobbnak látja nem vitatkozni, inkább megadóan kifizeti a lengyelnek az értmét. Ám a revansra még várni kell, előbb a bőröndben haza kell jutni Lengyelországba. Még az utazás előtt hősünk egy bolt kirakatából ellop egy mellszobrot, amely nagyon hasonlít volt feleségére. Joanna Dovalis és John Izod pszichoanalitikus alapozottságú tanulmányukban olyan szimbolikus értékekkel bíró „átmeneti objektumnak”²² nevezték a mellszobrot, amely a főhős számára egyrészt az anyát, másrészt a szeretőt testesíti meg. (Karol gyengéden bánik vele, gyakran megcsókolja a tárgyát.) A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy mivel az átmeneti objektumot magnetikus kapcsolat fűzi a tulajdonosához, az mással nem helyettesíthető.

Vágás: Varsó, Okecie repülőtér. Mikolaj szomorúan konstatálja, hogy bőröndjét s benne a barátját a repülőtéri szarkák ellopták. A rendszerváltozás utáni zavaros időkben járunk, amikor rendszeresen megesett az ilyesmi akkortájt, az újságok gyakran cikkeztek gátlástalan tolvajokról és túlszámlázó taxisokról. Most is hasonló történik, a banda egy poggyászokkal megpakolt kisbusszal tart egy szeméttelep felé. A tolvajok a túlsúlyos bőröndtől nagy fogást remélnek, hogy aztán megrökönyödésükre Karolnak a hosszú úttól elgémberegett testét találják meg benne. Az ócska órájáról azt gyanítják, hogy orosz, ezért jól elverik, a Dominique-ra emlékeztető szobrot összetörik, de mást nem tudnak csinálni. Ennek ellenére, amikor Karol több sebtől vérezve bár, de magához tér a szeméttelepen, őszintén szakadnak ki belőle a szavak: Végre itthon! A filmtörténészek – Falkowska, Emma Wilson, Paul Coates és mások már említett tanulmányaira gondolok –, természetesen rögtön megjegyezték, hogy a jelenet Andrzej Wajda *Hamu és gyémánt* című művének közismert jelenetére rímel. Mindenesetre az a tény, hogy hősünk több sebtől vérezve bár, de hazaérkezett, azt jelenti, hogy van valami esélye az újjászületésre. Wajda filmjében Maciej embrióra emlékeztető teste a haláltusa dokumentuma volt, míg Karol ugyancsak embrióra emlékeztető alakja egy komédia stációjaként az újjászületés ígéretét hordozza. Esetlenül bukácsol a bőrönddel, de örül, hogy hazaért. Ez az öröm manifesztálódik akkor is, amikor megpillantják egymást bátyjával, az ugyancsak fodrász Jurekkel (Jerzy Stuhr).

KAROL: Látom a neont megcsinálttad!

JUREK: Hát, Európában vagyunk!²³

22 Joanna Dovalis–John Izod: *Grieving, Therapy, Cinema and Kieślowski’s Trois Couleurs: Blanc. Culture and Psyche*, 2008. Vol. 2., no. 3. Summer, 39–57.

23 Az idézett dialógusokat a film magyar változatából vettük át. Fordította Székely Anna és Gonda Miklós.

Jurek háza és fodrászszalonja egy külvárosi lakótelep szomszédságában található. Jellegzetes kisegzisztencia az övé, szerény, de biztos vendégkör, ráadásul néha még kisebb fejlesztésekre is futja.

Jóllehet Karolnak tisztos megélhetést ígérne, ha betársulna testvéréhez, az asszony nép kedveli, mindenki azt szeretné, ha ő lenne a fodrásza, ám a még lábadozó férfinak nagyobb tervei vannak. Először is összeragasztja a Dominique-ra emlékeztető szobrocskát és azon töri a fejét, hogy miképpen csábíthatná újra magához volt feleségét. Hogyan tudhatna végre ő dominálni? Beszédes tény, hogy a szobrocscsa újjáragasztásakor csendülnek fel először Zbigniew Preisner *Tangójának* összetartozást sugalló akkordjai. Az életben az érvényesüléshez, mint tudjuk hatalomra és erőre van szükség, leegyszerűsítve ez úgy fogalmazható meg, hogy hősünknek pénzre és ezzel összefüggő társadalmi státusra kell szert tennie. Úgy ahogy épp lehet, Lengyelországban pedig a múlt század '90-es éveiben csaknem minden lehetséges volt. Karol tehát nem elégszik meg a külvárosi fodrászszalon szerény perspektívájával, ő igazi nagymenő akar lenni.

Miután Karol Franciaországban elvesztette önbecsülését, Lengyelországban a legfontosabb az lesz, hogy visszaszerezze önbizalmát. Erre minden esélye megvan, hisz visszatért a szülőhazájába, ahol ismeri a nyelvet, az embereket és a szokásokat. Janina Falkowska elemzésében azt hangsúlyozza, hogy a *Fehér* „...világosan beágyazódik a két ország, Franciaország és Lengyelország társadalmi és politikai kontextusába. [...] Lengyelországban Karol pszichológiailag és szexuálisan feleségénél magasabb rendűnek érzi magát, míg Franciaországban férjként, vállalkozóként egyaránt meg volt alázva.”²⁴

Karol életében az elhatározás visszafordíthatatlan pillanata akkor következik be, amikor egy ízben a Visztula partján állva a nála maradt kétfrankos érmét a folyóba akarja hajítani, ám az érme egy pillanatra furcsamód a tenyeréhez tapad. Ezt a csodás mozzanatot Annette Insdorf „metafizikai ragasztónak”,²⁵ nevezi, mivelhogy ez a – pusztán fizikai törvényekkel nehezen magyarázható – véletlen lobbantja lánggra hősünk képzetét, ekkor vetül előre fantáziájában a vágy titokzatos képe, amelyen majd Dominique belép a varsói hotelszobába. Kiesłowski persze jól tudja, hogy semmi sincs a képzetünkben, ami ne lett volna a tapasztalatunkban. Karol ábrándképei abból a számára megalázó látványból származnak, ami hősünk elé tárult a párizsi utcán. Ebben Dominique lakásának ablakán keresztül a hölgy sziluettszerű képe látszódott. A rendező tehát úgy jár el, hogy a valóságot tükröző képből először vágyképet teremt, ami a cselekmény végén majd realitásba fordul át. Szorosan ide tartozik a voyeurizmus fogalma is, Emma Wilson egyenesen azt írja, hogy „a voyeurizmus a kulcs a *Fehér*-hez”.²⁶ Karol tulajdonképpen hasonlót cselekszik, mint egykor Tomek a *Rövidfilm*

24 Janina Falkowska: The Double Life of Véronique and Three Colours: an escape from politics? In Paul Coates (szerk.): *Lucid Dreams. The Film of Krzysztof Kiesłowski*. 147.

25 Insdorf, Annette. Uo. 160.

26 Wilson, Emma: *Memory and Survival*. Uo., 67.

a szerelemről című műben, azzal a különbséggel, hogy abban a fiatalember egy távcsővel figyelte meg az áhított nőt, míg Karol a térbeli távolság miatt a képzetet révén „lesi meg”, illetve idézi maga elé az asszonyt. A kukkolást mint kényszerűen választott cselekvésformát a térbeli távolság hívja életre. „Dominique lesz Karol kukkoló fantáziálásának a tárgya...”²⁷ Ez az az ábrándkép, amely a továbbiakban motivációt, célt és energiát ad Karol cselekedeteihez. Kiesłowski következetességét bizonyítja, hogy hősének ábrándképeit ugyanazzal az „előrevágásos” eljárással építi be a kompozícióba, mint a bőröndről fotografált szekvenciákat. Dominique valóságos belépése a varsói szállodai szobába majd csak a reális cselekmény végén, varsói látogatásakor történik meg. Dramaturgiaiailag a *Fehérben* számos olyan mozzanat található, amely túlmutat a materializmus keretein, s Kiesłowski világlátásának metafizikai nyitottságára utal. A főhöst például Propp mesemorfológiájának kifejezésével élve két segítő, két „angyal” támogatja céljai elérésében, Mikolaj mellett a testvére, Jurek. Mindketten önzetlenül, érdek nélkül segítik Karolt, cselekedeteiktől semmilyen hasznot nem remélnék.

Karol az egzisztenciateremtést az alapoknál kezdi, először egy kantor, azaz pénzváltó (Cezary Pazura) szolgálatában lesz őrszem. Az a feladata, hogy kiszúrja a környéken ólálkodó, gyanús fazonokat, s ha szükséges, ne ijedjen meg a gázpisztoly használatától sem. A foglalatosság néha vidéki utakkal is jár, a pénzváltó ez idő szerint egy nagyobb bizniszen töri a fejét, s nem árt, ha van mellette egy testőr is. Karolt annak idején azért fogadták fel, mert nem feltűnő jelenség, aki ráadásul olyan benyomást kelt, mint aki kettőig nem tud számolni. Az utazások során csendesen bóbiskol a hátsó ülésen, még akkor is ott szuszog, amikor a többiek kiszállnak egy kis terepszemlére. A főnök egy ízben rá is kiállt, hogy ébresztő! Csakhogy hősünknek nagyon is helyén van az esze és a szíve. Alvást színlelve figyelmesen kihallgatja a rosszfiúk diskurzusát, amelyből megtudja, hogy a környéken az Ikea és a Hartwig nevű multinacionális vállalat nagy raktárbázist készül építeni, amelyhez majd felvásárolják a földeket. Az nyer a bolton tehát, aki a helyi gazdától mielőbb olcsón megveszi a földeket, s ő adja el azokat a multiknak. A lassú észjárásúnak látszó fodrászfi nem tétlenkedik, begyűjti a címeket, s megállapodik a földek tulajdonosaival. A vállalkozás elindításához készpénzre is szükség van, ezért felkeresi Mikolajt, s megkérdi, hogy az a bizonyos régi ajánlat áll e még? Mint emlékszünk, az volna a feladat, hogy egy életét megunt embert a saját kérésére meg kellene ölni. Egyet érthetünk Joseph G. Kickasolával, aki a gyilkossági (öngyilkossági) kísérletet felidéző részt Kiesłowski pályafutásának „legnagyobb drámai pillanatai” közé sorolja.²⁸ A szóban forgó képsorok rendkívül összetetten és kifinomultan mutatják meg a sorsának kelepccéjébe esett embert az őt megkísértő evilági kihívások között, az embert, aki eljut ugyan a verem széléig, de még mielőtt

27 Wilson: Uo., 67.

28 Kickasola, Joseph G.: Uo. 288.

végzetes lépésre szánná el magát, képes visszarettenni a lépés megtételétől. A jelenet azzal kezdődik, hogy egy közeli képet látunk a pergő kétfrankosról, ez volt előzőleg a „metafizikai ragasztó”. A tengelye körül megpördülő érme a véletlen megtestesüléseként szablya meg a hős további sorsát, jóllehet Kiesłowski meghagyja titoknak azt, hogy melyik oldalára dőlt a kétfrankos. Ezt követően a vágy titokzatos tárgyaként ismét látjuk azt a jövőbeli képet, amelyben Dominique belép a varsói szállodaszobába. Ennek alapján úgy értelmezhetjük a következő képsor tartalmát, hogy Karol a volt feleségének a visszahódítása végett megy le az alvilágba (a metróba), és vállalja fel azt, amely ellen minden porcikája tiltakozott. Másképpen fogalmazva: Dominique képe motiválja Karol ambícióit.²⁹ (Ekkor még nem tudhatja, hogy megússza az éles próbatételt.) A jelenet azzal kezdődik, hogy Karol lemegey a metró egyik üzemi területére, ahol Mikolaj vár rá egy oszlop mögött.

KAROL: Mi van, meggondolta magát az illető?

MIKOLAJ: Nem, én vagyok az. Ez változtat valamit a dolgon?

KAROL (*közömbösséget színlelve*): Nem.

MIKOLAJ: Szóval te vagy az. Mivel csinálod?

KAROL: Ma már mindent lehet kapni (*mutatja a nála lévő gázpisztolyt*).

MIKOLAJ: A boríték a zsebemben van. Utána elveszed. Na... (*Mikolaj Karol kezét és a benne lévő pisztolyt bátorítólag a saját melléhez szorítja.*)

MIKOLAJ: Lehet? (*Elsüti a pisztolyt majd Mikolaj lassított felvételen Karol karjaiba dől.*)

KAROL: Vaktöltény volt. A következő igazi lesz!

MIKOLAJ: Most már ne!

KAROL: Most elmondod, hogy miért? Mikolaj, mindenkinek sok baja van.

MIKOLAJ: Igen, de nekem elegendő lett. Ahogy megállapodtunk. (*Átadja a borítékot.*) Nesze, megdolgoztál érte.

KAROL: Na jó, mondjuk, hogy kölcsön.

A két férfi dialógusa arról árulkodik, hogy Karol mindvégig sejtette ugyan, hogy Mikolaj az, aki be akarja fejezni az életet, de az erkölcsi fenntartásoknál erősebben munkált benne a pénz megszerzésének motivációja, pontosabban az, hogy ezáltal közelebb kerülhet volt felesége visszahódításához.

A drámai pillanatokot ezután Kiesłowski egy idillikus jelenettel ellenpontozza. Felcsendül ismét a *Tangó*, amelynek dallamára Karol és Mikolaj felszabadult örömtáncát látjuk a befagyott Visztulán. Szikrázó fényben fürdik minden, a két csúszkáló férfi a végén kimerülten terül el a jégen. Mondják is, hogy úgy érzik magukat, mint érettségi után, amikor csalogatta őket az élet, s úgy látszott, hogy minden lehetséges.

29 Emma Wilson: Uo. 75.

Csakhogy a gondtalanság múló pillanat, a szikrázó mappsütésből ismét az alvilágba kerülünk. Odahaza Karol épp a megvett földek térképvázatait szerkeszti össze, majd erős kopogás után a két ismerős gengszter tör be a lakásba. „Átvertél minket, megvetted a földeket!” – rontanak rá szemrehányóan a fodrászra. A fizikai abúzus során hősünk kínjában elismeri, hogy kellett neki a pénz, ezért vásárolta fel a legjobb földeket, s még mielőtt a fenyítés tovább folytatódna, Karol azt is hozzá teszi, hogy a legrosszabbra is gondolt, halála esetén minden tulajdona az egyházra szállna. A rosszfiúk némi szentségelés után belátják, hogy a rendszerváltozás utáni Lengyelországban a katolikus egyházzal nem szerencsés ujjat húzni, ezért, jobb híján, elfogadják Karol ajánlatát, s némi felár fejében visszavásárolják a földeket.

Közeledik a karácsony. Az üzleti életben egyre sikeresebb Karol meglátogatja Mikolajt, s felajánlja neki, hogy legyen a cége társtulajdonosa, már csak azért is, mert a tőle kapott pénz alkotja az alaptőke harminc százalékát. Kiesłowski most sem állja meg, hogy ne gúnyolódna az újjgazdagok mértéket nem ismerő tékozló szokásain. Mielőtt Karol Mikolajhoz indulna, Bronek úr (Jerzy Trela), a frissiben alapított cég sofőre megkérdezi tőle, hogy leállítsa e a motort. „Hagyja csak Bronek úr, hadd fűtsön” – hangzik a nagyvonalú válasz, ami arra utal, hogy Karolék bizony nem verik fogukhoz a garast. Eközben hősünk arra lesz figyelmes, hogy az utca végén egy temetési menet kanyarog. Ez a kép indítja be fantáziáját, hogy mi lenne ha Dominique-t azzal az ürüggyel hívnák ide, hogy volt férje meghalt. De a gátlásokat nem ismerő mutatvány még odébb van, egyelőre a cégalapítás fázisában vagyunk. És hol legyen a vállalkozás központja? Ezt hivatott eldönteni a következő jelenet, amelyben a kiszemelt irodaház csinos tulajdonosnője dicséri a helyet, a kilátást, az ablakból ugyanis épp a Tudomány és Kultúra Palotájának impozáns épületére látni. A rendező nem kevés iróniával konstatálja, hogy az épületet, amelyet valaha a nagy Sztálin adományozott a lengyel népnek, most a szabad Varsó egyik ikonográfiai szimbólumaként tartják számon. Miközben az ablakban feltűnik a sztálinbarokk e jellegzetes építménye, Karol a titkárnőtől kér egy papír zsebkendőt, majd előveszi a fésűjét s eljátszik néhány taktust *Az utolsó vasárnapból*, mintegy barátja emlékezetébe idézve, honnan is indultak egykoron. S a megtett út bizony imponáló. Karol élvezi a sikert, a raktárban kihúzott mellel, magabiztosan jár-kei és intézkedik. Amikor például az építők szűkre méreteznek egy válaszfalat, ellentmondást nem tűrően ad utasítást a hibák kijavítására.

Mindeközben hősünk szorgalmasan tanul franciául, egyik este pedig a volt feleségére emlékeztető szobrot gyengéden megcsókolja, majd telefonon fel is hívja az asszonyt, aki azonban rövidre zárja a beszélgetést. Csakhogy hősünk nem tud lemondani arról, hogy visszahódítsa szerelmét. Másnap az ügyvédjével (Aleksander Bardini) végrendeletet készít, amelyben kijelenti, hogy halála esetén minden ingó és ingatlan vagyonát Dominique-ra hagyja. Ezt követően, konspirációs megfontolásból, a Tudomány és Kultúra Palotája előtt találkozik Mikolajjal, akit beavat élete nagy elhatározásába. Közli vele, hogy ne lepődjön

meg, ha az ő neve alatt jelenik meg egy nekrológ a haláláról. Karol azért játssza el a saját halálát, hogy ezzel a zsaroló gesztussal hívják meg a temetésre a volt feleségét, miközben ő a tervek szerint – nehogy a rendőrség gyanút fogjon – Hong Kongba utazik. A nagy gonddal előkészített manőver valamennyi mozzanata csaknem kifogástalanul kapcsolódik egymáshoz. Karol halálának hitelesítéséhez külföldről vásárolnak egy hullát, a beazonosítás nem lehet gond, a szerencsétlenek szétroncsolódott a feje, senki sem gyanakodhat arra, hogy a koporsóban egy idegen teste nyugszik. Mikolaj gondoskodik az útlevelelről, valamint Dominique meghívásáról, s máris kezdődhet a temetés. A szertartást, amelyen Dominique Mikolaj és Jurek társaságában látható, Karol egy távoli fa mögül, egy színházi látcső segítségével – ismét csak kukkolva – követi nyomon. A fiatalasszonyt láthatóan megrendítette volt férjének halála, őszintén sír, az érzelmek kinyilvánítása pedig Karolt is meghatja.

Ajtóblende jelzi a helyszínváltást: Dominique nyit be előkelő szállodai lakosztályába. Amikor felkapcsolja a hálósobában a villanyt, legnagyobb ámulatára Karolt találja a ágyban. Megtörténik a nász, a film élénk hanghatásokkal és vakítóan fehér fényvágással jelzi Dominique orgazmusát. Karol tehát revansot vett a párizsi megaláztatásokért. Visszahódította az asszonyt, úgy kerekedett fölé domináns férfiként, hogy szerelme is változatlan maradt. Amikor másnap a férfi a kéjtől jóllakottan távozik, Dominique-ot emberölés vádjával letartóztatja a rendőrség. Dominique nem érti a vádat, hiszen éjjel még mellette feküdt a férfi. (A vád alapja az, hogy az útlevel szerint a volt férje meggyilkolásának napján az asszony Lengyelországban tartózkodott.)

NYOMOZÓ: De akkor kinek a temetésén vett részt?

DOMINIQUE: Az övén.

NYOMOZÓ: De akkor ki él?

A mesterterv ugyan bevált, mindazonáltal módosításra szorul, az asszonyt börtönbe csukják, s bár az ügyvéd rövidesen „lát egy kis fényt az alagút végén”, a dolgok megnyugtató elrendezéséig Karol arra kényszerül, hogy Hongkong helyett otthon maradjon, s a Jurek által főzött pompás ételekkel rendszeresen belátogasson a börtönbe. Azazhogy csak inkognitóban, mert kilétét a személyzetnek fel nem fedheti, hiszen ő előzőleg félrevezette a hatóságot, s most de jure halott. A *Fehér* záró képsorában azt látjuk, hogy Karol egy este a börtön udvarán integet Dominique-nak, aki viszonzza az érzelmi jelzést: jelnyelven azt üzeni, hogy szabadulása után kész felvenni a gyűrűt, vagyis kész szentesíteni a köztük lévő köteléket. Ekkor Karol közeliben mutatott arcán könnycseppek csurognak le. Mindazonáltal hősünk tekintete nem felhőtlen, mosolya is zavart és visszafogott. Mintha nem örülne maradéktalanul annak, amit fentebb az ügyvéd mondott. Janina Falkowska is hivatkozik a szerzőpárosra, akik úgy értelmezik Karol visszafogott viselkedését, hogy a férfi „Ahelyett, hogy vágyainak engedelmességgel kiszabadíttatná őt, az előbbi hajlandóságát láthatóan egyensúlyba

akarja hozni egy másik felismeréssel, mely szerint mindez még korai lenne. Úgy látszik, tudja, hogy éreztetnie kell vele önérzetének erejét, amelyet korábban éppen az asszony sértett meg. [...] Ily módon a *Fehér* reménnyel, de nem megoldást felmutatva fejeződik be.³⁰ Ezzel a befejezéssel Krzysztof Kieślowski egy összetett igazságnak találta meg a legkifejezőbb formát. Dominique és Karol Karol szövevényes históriája azt idézi fel, hogy két egymásnak teremtett ember miféle erőfeszítések révén érik meg a szerelemre. Férfi és nő egymásra találása nem lágy és könnyed lírai futam, hanem harc, szenvedés és küzdelem. Az elején Dominique van fölényben, ő diktál és dominál, mindenéből kiforgatja, és minden módon megalázza a férjét, Karol pedig megtanul túrni és szenvedni. Ahhoz, hogy egyenrangú legyen az asszonnyal, az erők egyensúlyának törvénye szerint revansot kell vennie. Úgy kell fájdalmat okoznia, hogy – bármennyire paradoxonként hangzik is ez – cselekedeteit mindvégig a Pál apostoli értelemben vett szeretet vezérelje. A film szerint a revans sikerült, a lengyelül nem beszélő Dominique Vidal éppolyan gyámoltalanul viselkedik a kihallgatások során, mint Karol a párizsi Igazságügyi Palotában.

Kieślowski igazi *happy endinget* akart, s ennek nem lehet színhelye egy börtön. Az igazi, minden tekintetben megnyugtató befejezésre majd csak a *Piros* végén kerül sor, amikor a film két főhőse a trilógia többi főszereplőjével együtt túléli a kompkatasztrófát.

(Folytatjuk)

30 Joanna Dovalis-Izod John: Grieving: Therapy, Cinema, and Kieślowski's *Trois Couleurs*: Blanc. *Jung Journal*, 2008. vol. 2., number 3. 41.

Egy kroatista életpálya hozadékai

Számadásféle

(2. rész)

Hazatérés öt hónap után

Minden szépnek, jónak vége szakad egyszer. Ahogy a német katonák énekelték egykor: „Minden elmúlik egyszer, // Minden a végéhez ér, // És minden december // Új májust ígér...” Az én ösztöndíjas napjaim is fogyatkoztak lassan. Szorongó érzéssel készültem a hazautazásra. Könyveim nagy részét postán küldözgettem haza. Egyéb holmimat két bőröndbe gyömöszöltem, s egy április végi napon – elbúcsúzva háziasszonyomtól és Đuka barátomtól – a kora reggeli órában taxiba ülve elindultam a pályaudvarra. A már Virovitica (Verőce) közelében járó szerelvényen jöttem rá: milyen szellemi poggyással és nyelvi hozadékkal hagyom el öt hónap elmúltával a horvát fővárost. A határállomásig velem utazott Miroslav Vaupotić barátom, akivel vagonunk folyosóján, Zágrábtól Verőcéig, természetesen horvátul diskuráltunk. Miután Mirko Verőcén leszállt, visszatértem fülkénkbe, ékes horvát nyelven kezdtem előadni útitársaimnak ismeretségünk-barátságunk történetét. Már hosszú percek óta mondtam storymat, miközben magyar útitársaim udvariasan bazsalyogtak. Végül a legidősebb úr mosolyogva megszólalt: „Bocsásson meg Uram, de mi ezt a nyelvet nem értjük.” Én naiv lélek, azt hittem: körülöttem még most is mindenki horvát és horvátul beszél. Ekkor eszméltem rá: a társalgási szintet jócskán meghaladta nyelvtudásom.

A „Horvát Tavasz”

Hazaérkezve álmomban sem gondoltam, hogy mintegy két esztendő múltán ismét csomagolhatok, s indulhatok Zágrádba. 1971 tavaszán egy három hónapos kiküldetésről szóló „utazási határozat” nyertese lettem. Úgy látszott: a minisztérium illetékes osztályán már régi motorosnak számítottam, nyilván azért is

LŐKÖS ISTVÁN (1933–2025) irodalomtörténész, szlavista, Krleža-kutató. 1985–1994 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén docensként, tanszékvezetőként (1988–2003) és egyetemi tanárként (1994–2003) oktatott.

történt meg gyorsan pályázatomból az igenlő döntés. A fáma szerint persze a dologban az is közrejátszott, hogy családos emberek nem szívesen vállalták a hosszú távollétet az akkoriban szerény összegű ösztöndíj mellett. Én szerencsés voltam. Családom megértéssel szemlélte/fogadta ambícióimat, publikációim alapján meg láthatták eredményeimet is. A történelmi események alakulása okán ez a pályázati siker két év múltán megismétlődött, így itt most kétszeri három hónapos kiruccanásomról kívánok számot adni.

Hogyan is történt? Az első három hónapos zágrábi ösztöndíj után alig zökentem vissza főiskolai munkám ritmusába, egy szép tavaszi délutánon telefonhoz hívtak adminisztrátorunk, megjegyezve, hogy a hívó fél a Művelődési Minisztérium. Az utaztatásokkal foglalkozó osztály jugoszláv ügyekkel foglalkozó előadója: Polónyi Éva hívtak, s arra kért: adjak be pályázatot egy újabb három hónapos jugoszláviai ösztöndíjra. „Nincs jelentkező – mondta – nincs, kit kiküldjek, ami diplomáciailag is föltöbb kellemetlen szituáció.” „Én megyek szívesen – válaszoltam –, de hát a szolgálati úton történő pályázat itteni munkahelyemen (Egri Pedagógiai Főiskola) kissé körülményes.” „Ne foglalkozzék maga ezzel, én postán még ma küldöm a pályázati anyagot, s azt kérem: kitöltve postafordultával küldje vissza.” Ekképpen cselekedtem. Néhány nap múlva jött a „válasz”, vagyis az „utazási határozat”. Gondolom – mindezekről utólag értesülve – főigazgató elvtársunkat a nyavalyatorés kerülgette. Néhány nap múltán ugyanis az intézmény „külügyi bizottságának” elnöke feltette nekem a kíváncsiskodó kérdést: „Lőkös Elvtárs (NB. sohasem voltam »elvtárs«), hogy csinálta ezt? Megkerülve a szolgálati utat!” „A Minisztériumból kaptam egy felkérést: adjak be pályázatot jugoszláv ösztöndíjra.” A készülő vihar erre elcsendesedett. Így aztán 1973. május elején ismét felültem hát a Budapest–Zagreb–Venezia expressz horvát vagonjába, s a késő délutáni órában ismét megérkeztem Croatia metropoliszába. Ösztöndíjas kutatóként immár harmadszor.

Mivel a korabeli jugoszláviai (elsősorban horvátországi) politikai történések szorosan összefüggnek, összevontan szólnék e két kiutazásomról.

Első, hetvenegy utam igen jól kezdődött. Már a megérkezésemet követő harmadik napon kitűnő albérleti szobát találtam a Moša Pijade 6. számú házban, mondhatni a város szívében. Háziasszonyom egy bosnyák orvos özvegye: Božica Bišćević; régi, zágrábi középosztálybeli hölgy volt. Műveltsége, olvasottsága, komoly zenei jártassága imponáló volt s mindez a legjobb értelemben vett úri modorral, előzékenységgel párosult. Délutánjait napi rendszerességgel a Gradska Kavanában barátnői társaságában töltötte. Igazán jó otthonra találtam nála. Maga a lakás az egyik legkellemesebb városrészben volt: ablakomból a székesegyház égbe nyúló tornyait láthattam. Az épület utcai frontját a szemben lévő, kisebb, erdélyi park fái óvták a nyári hőségtől. Szobámat a néhai férj horvát klasszikusokat reprezentáló könyvtára tette még otthonosabbá. A csaknem teljes Šenoa-életművet tartalmazó gyűjtemény a horvát prózatörténet egy meghatározó fejezetének tüzetesebb tanulmányozását tett lehetővé. A Šenoa-életművet esténként végig olvasva, a 19. századi horvát próza egy fejezetének

lettem a szakértője. Így és itt szerzett ismereteimet később a 19. századi horvát szépprózáról írott könyvemben kamatoztattam.

Az 1967 tavaszán a nyelvi *Deklaráció*val induló nemzeti mozgalom eseményeinek élménye már-már történelmi korszakká érlelődött bennem. S most (1971-ben), egy-két nappal megérkezésem után, a horvát történelem újabb, forrongással teli folyamatában találtam magam. A historiográfiában mindezt immár *Horvát Tavasz* néven jegyzik a történetírók.

Horvát Tavasz (Hrvatsko proljeće). Annyit tesz: horvát függetlenség a nyelvhasználatban, függetlenség a gazdaság- és pénzügypolitikában – egyáltalán elszakadás mindattól, ami az 1918-as, akkor nagyon reményteljes délszláv egyesülés idején már elveszett, s e függetlenség-vesztés az 1929. január 6-ai királyi diktatúrával (királyi Jugoszlávia) csak súlyosbodott. 1945 után, a Tito nevével fémjelzett szocialista Jugoszlávia évtizedeiben e függetlenség-vesztés folytatódott. Nem itt a helye a követelések lajstromozásának, de a végcél kimondható: Szabad Független Horvátország. Erre persze még várni kellett.

Az újabb három hónapos utam (1973) első napjaiban, heteiben is forró volt a levegő: a Maticában heves viták zajlottak, a sajtó zászlóvivőként hirdette a Horvát Tavasz céljait, a szellemi elit jelesei határozottan elkötelezték magukat a nemzet ügye mellett. Aztán jött Tito és a Párt. Nyomukban letartóztatás, bírósági eljárás majd ítélet: számos börtönbüntetés. Volt, aki belehalt a vegzatúrába. Számosan emigráltak.

Megvallom: zaklatott időszak volt ez a második három hónap, bár személyemet, a külföldi állampolgárt nem érintették a szankciókkal terhes történések. Viszont gazdagabb lettem a horvát nemzeti história 20. századi fejleményeinek ismeretével.

Sajnos, korábbi, megannyi élményt kínáló találkozásaim Krležával ezúttal ritkultak. Többnyire Szlovéniában tartózkodott. (Kerülni akarta a nyilvánosságot? Nem akart újabb konfrontációt Titóval? A horvát önállóság vagy a jugoszláv szisztéma melletti kitartás dilemmája volt a visszavonulás készítője? Nem tudom. A Nemzeti Könyvtárban őrzött nagy mennyiségű hagyaték kutatói talán egyszer majd megtalálják a választ.)

Ez a kétszeri három hónap – a viharos belpolitika ellenére is – fölöttébb jelentős volt további kutatásaim és jövőendő publikációim szempontjából. Ez idő alatt végzett könyvtári szorgoskodásom nélkül aligha születtek volna meg a zágrábi *Republika* című folyóiratban megjelent horvát nyelvű Krleža-dolgozataim, nem készülhetett volna el későbbi, de e kutatásaimra épülő Matoš-tanulmányom s még annyi más magyar és idegen (horvát, német) nyelvű tanulmány. Ezekben a hónapokban kezdtem elmélyedni a horvát Krúdynam is nevezhető Ksaver Šandor Gjalski életművében, amely életműről később – a Matica felkérésére horvát nyelvű monográfiát írtam. E kitűnő horvát prózaíró fő művének, a *Pod starim krovovima* (Ódon tetők alatt) című elbeszéléskötet sajátos világa, az egyes írásokban olykor-olykor felbukkanó kaj dialektus nyelvi szépségei Gjalski alaposabb megismerésére biztattak. Ez idő tájt szembesültem a horvát

romantika prózájával s olvastam végig Mirko Bogović történelmi tárgyú elbeszéléseit, Josip Eugen Tomić, Eugen Kumičić regényeit – olvasásuk alapvetése lett későbbi, a 19. századi horvát regényt vizsgáló monográfiámnak. A vaskos magyar nyelvű kötet némileg rövidített változatban németül is megjelenhetett a müncheni Otto Sagner Verlag kiadásában (*Nationalbewußtsein, Ungarnbild und Roman*, München, 2008).

Miként fentebb már utaltam rá, az 1967-es *Deklaráció* után a horvát értelmiség – minden hatalmi nyomás ellenére – tovább őrizte a függetlenség ideáját. 1971-ben egy ismét forrongó Zágrábba érkeztem meg. Kezdődött a ma már történelmi korszakot jelölő, Horvát Tavasz-ként aposztrofált mozgalom. A hatalom már e kezdeti szakaszt likvidálandó, súlyos szankciókkal sújtotta a mozgalom vezetőit, sőt tagjai egy részét is. Volt kit súlyos fegyházbüntetésre ítélték, mások emigráltak – nem kis létszámmal gyarapítva az egyébként is jelentős számú diaszpórát. Az otthon maradottak defenzívába kényszerültek. Amikor 1981-ben ismét Zágrábban jártam, az egyetemen is, a Maticában is, a város hétköznapijában is még mindig a „titói konszolidáció” szelleme kísértett...

Kroatista mivoltom e periódusának summáját első tanulmánykötetem megjelenése jelentette. A Magvető Kiadó *Elvek és utak* sorozatában jelent meg *Hidak jegyében* című tanulmányaim első edíciója. Miként a cím is sejteti: a kötet a Dunától népeinek sorsazonosságát, az itt élő népek megbékélésének gondolatát kívánta kifejezni. Az írások tartalmi/gondolati spektruma világossá tette: szerzőként Németh László „kelet-európai tájékozódásának” csapásain kívántam haladni – kiváltképp a Krležáról szóló írásokban, nem különben az Ady közép-európai recepcióját érintő dolgozatokban. Az írások nagyobb része déli szláv szerzők (Krleža, Veljko Petrović, Ivo Andrić, Dobriša Cesarić, Mirko Božić) életművére összpontosít, de az élő szlovák irodalom képviselői is (Laco Novomeský, Vladimír Mináč) megjelennek a kötet lapjain – egy-egy dolgozat szereplőiként. A szakmai reflexiók szerint a téma változatlan időszerűsége tette a kötet megjelenését időszerűvé.

A Kelet-Európai Kutató Csoportban

A hetvenes évtized kezdetétől az évezred végéig életem alakulását többféle esemény motiválta. Tagja lettem a Köpeczi Béla szervezte és előbb Nagy Péter, majd Király István professzorok által felügyelt, gyakorlatilag a bolgár szakos Juhász Péter irányította Közép-Európai Kutató Csoportnak, amely nagy tervekkel kezdte működését, ám viszonylag rövid élettartam után (általam nem ismert okból) feloszlott. Mégis, e mindössze néhány esztendő működés számomra nem kevés szakmai eredményt hozott. A csoport tagjai vállalták egy a kelet-közép-európai szimbolizmust bemutató tanulmánykötet publikálását, továbbá az egyes Közép- és Kelet-Európa-i irodalmak történetének megírását. A munka – sajnos – már a munkálatok kezdetét követően félbe maradt. Csupán a bevezető,

az említett literatúrák kezdeteit bemutató fejezetek készültek el. A csoport megszűnése nem szegte kedvemet. A szimbolizmus-kötetbe szánt, a horvát Matoš bemutató tanulmányom is, a horvát irodalom kezdeteit tárgyaló dolgozatom is elkészült. Úgy döntöttem: megírom a horvát irodalom első magyar nyelvű történetét. Szerencsémre ebben partnereim lettek a Nemzeti Tankönyvkiadó munkatársai: Héjjas Zoltán és Palojtay Mária. A kézirat elkészülte után (mivel Héjjas Zoltán megvált a Nemzeti Tankönyvkiadótól), a kötetet Palojtay Mária szerkesztette a könyv, a következő esztendőben megjelent, sőt: a Horvát Írószövetség (Društvo hrvatskih književnika) Davidias-díjának nyertese lett. Horvátországi visszhangja – ezen túlmenően – elsöprő volt; e fogadtatásnak nem kevés szerepe lett egy újabb, immár nemzetközi súlyú horvát kitüntetés odaítélésében: 2003-ban – tizedikként – lettem az INA-díj birtokosa angol, német, francia, amerikai, cseh, horvát kitüntetettek után és mellett.

Az imént mondottak kapcsán meg kell jegyezni: mindezen elismerések annak a nyolcvanas-kilencvenes éveket átfogó, több irányú, a kroatisztika tágabb körét érintő munkának, publikációs tevékenységnek visszajelzése, amely munka eredményeként közreadhattam az alábbi köteteket: *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok* (Szépirodalmi, 1984); *Zrínyi eposzának horvát előzményei* (Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997); Marko Marulić: *Judit* [műfordítás] (Eötvös József Könyvkiadó, 1999); *Nemzettudat és regény* (Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004); *Nationalbewusstsein, Ungarnbild und Roman* (Otto Sagner, München, 2008); Ksaver Šandor Gjalski: *Ódon tetők alatt* [műfordítás] (Eötvös József Könyvkiadó, 2006); *Ksaver Šandor Gjalski* [monográfia] (Eötvös József Könyvkiadó, 2008); Marko Marulić: *Zsuzsánna...* [műfordítások] (Eötvös József Könyvkiadó, 2007); *Litteratura kajkaviana* (Kairos, 2005); *Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink* (Nap Kiadó, 2001); *Zbogom Zagrebe, Isten veled Zágráb* (Nap Kiadó, 2022); *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat* (Nap Kiadó, 2024); *Hrvatsko-madžarske teme* (Matica hrvatska Zagreb, 1998); *Croatohungarica* (Matica hrvatska, Zagreb, 2008); *Pristupi Gjalskom* (Matica hrvatska, Zagreb, 2010); *Párhuzamok és recepció. Horvát–magyar–szlovén irodalmi és egyházi kapcsolatok a reformáció korában* (Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 2024). [Az Eötvös József Könyvkiadó Kft. alapítója a Tankönyvkiadótól távozott Héjjas Zoltán.]

Az idézett kötetek spektrumában körvonalazódnak azok a főbb témák/témakörök, amelyek az egyetemes horvát irodalom hármass nyelvű tagolódását (ča, kaj, što) is tükrözik.

Több mint egy évtizeden át szinte rabja voltam Marko Marulić, alias Marcus Marulus Spalatens zseniális életművének. A Marulić-életmű gondozása céljából életre hívott spliti intézet: a Marulianum hosszú éveken át invitált az életmű egy-egy szegmensét elemző konferenciáira, ahol a „Marulić-hívők” tábora gyűlt egybe Európa és a világ különböző tájairól, hogy a spalato-i humanista tudós, költő – bátran leírom azt is: politikus – életművét értelmezzék, munkáit a közreadás szándékával gondozzák, az újabb felfedezetteket is közkinccsé tegyék. E rendezvények (konferenciák) motorjait – e szűkös keretben – felsorolni nem

lehet céloom, de Bratislav Lučin, a néhai Mirko Tomasović, Branimir Glavičić, vagy éppen Milan Moguš nevét nem hagyhatom említés nélkül. E konferenciák inspirációja nyomán fordítottam magyarra Marulić *Judit* című eposzát, majd a *Zsuzsánna* című poémát, a török elleni imádságát (*Molitva suprotiva Turkom*), s a szent Város: a perszifikált Jeruzsálem panaszénekét (*Tužba grada Hjerolim*), amelyben a törökveszély fokozódására figyelmeztette egész Európát – s az Egyházat is. A *Szentírás* deuterokanonikus könyvei egyikéből: a *Judit könyvé*-ből a poézis szférájába átlényegülő hősnő a horvát elbeszélő költészet kétszer rímelő epikai palástját magára öltve Isten segítségével legyőzi a zsidó népet fenyegető hadvezért: a félelmetes Holofernészt. Judit fegyvere: tündöklő szépsége és okossága, amely – gyöngye asszony mivolta ellenére – győztessé teszi a bibliai hősnőt. Szépségének, erényességének, okosságának költői megfestéséhez Marulić az ókori és a keresztény mitológia eszköztárát, motívumvilágát egyaránt felhasználja s a klasszikus (homéroszi, vergiliusi) epika lenyomata sem hiányzik a műből. A közép-európai törökellenes epika klasszikus törökellenes műfajváltozatát, egyben az *antitursica* reprezentációját hagyta ránk Spalato költője.

Mindezzel szembesülve, törvényszerű volt a késztetés: magyarul megszólaltatni Marulić remekművét. A transláció persze többszörös, elsősorban, nyelvi és formai erőpróbát jelentett. Át kellett érezni a szakralitás zsidó-keresztény hagyományát, meg kellett fejteni az olykor enigmatikus nyelvi fordulatokat, megtalálni a ča dialektus spliti variánsának megfelelő magyar nyelvi alakzatot vagy éppen megtalálni a sajátos rímtechnika magyar megfelelőjét. Az eredeti és a magyar fordítás kritikai egybevetésére – eddigi ismereteim szerint – nem történt kísérlet. A műnek máig kevés számú az idegen nyelvű átköltése. Megjelent francia, angol, spanyol, olasz translációja, ám ezek között kevés az eredeti versificatiót követő átültetés. A magyar fordítás talán a téma formailag szerényebb magyar epikus feldolgozásait is új megvilágításba helyezheti.

Az évek során bővülő baráti kapcsolataim nyomán a ča nyelvjárás élő irodalma is látókörömbé került. Marin Franičević két tanulmánykötetét még valamikor az ötvenes-hatvanas évek fordulóján méltattam a Világirodalmi Figyelő kritikai rovatában. Hatvanhatos ösztöndíjas hónapjaimban aztán személyes találkozásra is sor került – megannyi estén lehettem vacsoravendég a házaspár otthonában. Nemcsak irodalomtörténeti publikációinak gyűjteményes köteteit kaptam tőle ajándékba, a ča nyelvű poézisét reprezentáló edíciókat is.

Franičević Hvar szigetén született, ahol a ča dialektus egy regionális variánsát beszélik. Ča „anyanyelve” így egyedi szint jelent a sziget más területén, illetve Splitben honos nyelvi mező egészében. Ča dialektusban megszólaló költészete – az említett variánsokkal ötvöződve – egy teljesen egyéni nyelvi orkesztrációt alkot. A korčulai születésű Šime Vučetić ča-költészete ugyanígy hordozója a spliti, illetve a korčulai régió (sziget) nyelvi variánsainak. Mindezek mellett mindketten művelői (voltak) a 20. század egyetemes horvát költészetének. Azaz: mindkét költő jelen volt műveivel a hivatalos irodalmi nyelv szférájában is.

A kaj nyelvjárás és a kaj nyelvű horvát irodalomról szóló korai tudásomat Hadrovics László, jó részt még a második világháború előtt készült munkáiból szereztem. E dolgozatok nyomvonalát követve – kutatásaim alkalmával – igyekeztem az eredeti forrásokig (művekig) eljutni, amire az akkor még JAZU (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti) Könyvtárában került sor. A vonatkozó horvát nyelvű szakirodalom mellett hozzáférhettem az eredeti kaj textusokhoz is – Antun Vramec Krónikájához éppúgy, mint Tituš Brezovački drámáihoz. Ami pedig a kaj irodalom csúcsát jelentő Krleža-kompozíciót, a *Petrica Kermpuh balladáí* című grandiózus verskötetet illeti, nos, azt már Csuka Zoltán utánozhatatlanul tökéletes és avatott fordításában megismertem. Az eredeti szöveget először 1967-ben Zágrábban vehettem kezembe. Amíg a Balladákat méltató könyvem megalkotásáig eljutottam, megannyi résztémát kellett feldolgoznom. (A Krleža-művekben megjelenő Ady-recepcó; Ady kurucverseinek, s az eredeti kuruc költészet motívumai Krleža költészetében stb.)

A kaj irodalom tanulmányozása éveken át napi elfoglaltságom volt. E hosszasan tartó tájékozódás közben két dolog érlelődött bennem. Az első: e nyelvterület immár klasszikus írójának, Ksaver Šandor Gjalskinak életművét bemutatni a magyar olvasónak; a másik: megírni magyarul a kaj horvát irodalom fejlődéstörténetét. Mindkét terv megvalósult. Gjalskiról monográfiát írhattam előbb magyarul, aztán horvátul, s közben elkészülhetett a *Pod starim krovovima* című novellaciklus magyar kiadása is. Néhány évvel később, a Kairosz Kiadónál – akadémiai támogatással – napvilágot láthatott a *Litteratura kajkaviana*, vagyis: a kaj horvát irodalom története magyarul. Gjalskit megannyi szál fűzte a magyarsághoz. Politikusként, a Monarchia utolsó évtizedeiben, hosszú időn át ült a magyar parlamentben Horvátország képviselőjeként. Ilyen pozícióban személyes kapcsolatot ápolhatott a magyar politikai élet vezető személyiségeivel. Emlékirataiban meséli el szívélyes kapcsolatának történetét gróf Tisza Istvánnal. Az 1918-ban brutálisan meggyilkolt miniszterelnököt – az új délszláv állam megalakulása után is – nagy politikus és államférfiként aposztrofálja.

A jó részt Turgenyev prózáján nevelkedett Gjalski horvát ábrázolója lett annak az „udvarházi”, kisenemesi létformának, amely más kelet-közép-európai irodalomnak is tárgya. A téma irodalmi ábrázolása a mondott térségben a lengyel Adam Mickiewicz Pan Tadeuszával veszi kezdetét, folytatódik a magyar Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regényével s a Turgenyev-próza lenyomatát is magán viselő Gjalski-kötettel, melyet a hangulatteremtő *Ódon tetők alatt* címen ismer a világ. Idill, olykor a biedermeier színeit idéző, majd meg az impresszionista természetlátás teszi vonzó olvasmánnyá. Horvát nyelvű Gjalski-monográfiám (*Pristupi Gjalskom* [Közelítések Gjalskihoz]) a nagy múltú irodalmi-művelődési zágrábi lap, a Vijenac kritikusanak méltató szavait is kiérdemelte. Így – a Gjalski-monográfia kritikai elismerése után okkal reméltem: a *Litteratura kajkaviana*, egy több mint fél évezredes fejlődést maga mögött tudó, műfajokban gazdag szépliteratúra magyar nyelvű prezentációja érdeklődésre számíthat itthon is, az anyaországban is. Tévedtem. Tudtommal az egyetlen, méltató és tárgyilagos recenzió a könyvről német nyelven, Dr. Armin Hetzer

tollából jelent meg a hamburgi balkanisztikai folyóirat lapjain. Dr. Hetzer kompetenciája a közép-kelet-európai irodalmak terén aligha vonható kétségbe. Az észt irodalom fejlődéstörténetét németül bemutató munkája avagy a Milovan Đilas jelenséget interpretáló opusza minderre beszédes bizonyíték

Egy biztos: a kaj dialektus és a kaj nyelvű irodalom érzésem és tapasztalatom szerint Horvátországban ma is defenzív helyzetben van, aminek eredőjét Krleža ekképp fogalmazta meg évtizedekkel ezelőtt: „Midőn ma pátosszal esik szó [...] az illír kísérletről, úgy vélem, nem szabadna megfeledkezni a kaj horvát, či horvát kör irodalmáról, amelyet a mi illírjeink hullaként hajítottak ki az ablakon. Egy már több mint száz esztendeje előttünk holtan kiterült irodalmi nyelvnek a sírja felett szónokolva ennek az önfeláldozó áldozatnak az igazi nagyságát csak úgy mérhetjük fel, hogyha napjaink alapvetően ismeretlen és elszánt nyerseséggel elutasított irodalmi hagyománynak megadjuk a végtisztességet” (Lukács István fordítása). Ezt a végtisztességet Krležától kapta meg a litteratua kajkaviana, de horvát részről újabb, a végtisztesség megadását jelentő gesztust – ismereteim szerint – nem jegyzett fel a krónika. Sine ira et studio jegyezzük meg: ez a bő fél évezredes irodalomtörténet a magyar–horvát irodalmi kapcsolatok történetének is kincses bányája. Benne a közös államiság megannyi irodalmi, stílustörténeti és textuális emléke sorakozik fel – a kölcsönhatások példáiként is. Antun Vramec, Nyéki Vörös Mátyás, Tituš Brezovački egyaránt szereplői a croaro-hungarus kapcsolattörténetnek, miként a kaj nyelv-tudósok (Juraj Habelić, Ivan Belosteneć) munkái is. De ne feledkezzünk meg Krajačević Káldit követő kaj-horvát bibliafordításáról sem!

Kaj horvát–szlovén–magyar interferenciák a reformáció korában

A három szomszédos náció reformáció kori kölcsönhatásairól ritkán esik szó az irodalomtörténetekben. A két világháború közötti évekből Franjo Fancev és Hadrovics László dolgozatai, újabban az etnográfus Vilko Novak írásai kínáltak számottevő információkat az érdeklődő tudósnak, olvasónak. Magam az elmúlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedében kezdtem behatóan érdeklődni a téma iránt, további ösztönzést pedig a szlovének rendezte, a szlovén reformáció kérdéskörét tárgyaló konferenciák jelentettek. A tárgykörben végzett tájékozódásom nyomán jutottam el a bibliafordítások, a gyülekezeti énekek párhuzamainak, olykori kapcsolatainak vizsgálatához. Fontos ösztönzés volt az ún. *Prekmurska pjesmarica* (Murántúli énekeskönyv) Vilko Novak által sajtó alá rendezett, immár a *Martjanska pesmarica* (Martyánci énekeskönyv) címmel megjelent kancionálé anyagának megismerése. A korábban használatos cím egyértelművé teszi: olyan szöveganyagról van szó, amely a Mura folyótól északra fekvő vegyes lakosság (magyar, horvát, szlovén) körében keletkezhetett, és ott protestáns gyülekezeti énekeskönyvként használhatták. Annak ellenére is, hogy Draskovics György zágrábi püspök és horvát bán nyomására a „sabor” (nemzetgyűlés) tiltotta az új hit terjesztését és gyakorlását. Az ún. Vendvidéken

a tiltás ellenére is eleven a protestáns hitélet. A szóban forgó kancionálé is e tájon, Martyánc községben íródott, amelynek lakói már a 16. században vállalják a lutheri, kálvini hitvallást, amelyet mind az itt birtokos Batthyány-, mind a Széchy-család támogat. A kéziratos énekeskönyvet 1593 és 1710 között másolták össze, utolsó tulajdonosa (talán másolója is) Nicolaus Legén, azaz: Legény Miklós volt. A benne olvasható szöveganyag jelentős része magyarból készült transláció, azaz: átköltés. A fordítások mellett olykor ott a magyar szöveg is. Novak professzor felderítette e translációk magyar forrásait is, amelyek a korabeli magyar protestáns énekgyűjtemények színe-javát jelentik: Gálszécsi István, Szegedi Gergely, Huszár Gál, Bornemisza Péter munkáit.

Évekkel ezelőtt, a szlovén és a horvát reformáció történetének szakirodalmában tallózva találtam rá egy igen becses kéziratos énekeskönyv adataira, amelynek fotokópiáját ljubljanai kedves kollégám. Vlado Nartnik volt szíves elküldeni, s amelyben a 42. genfi zsoltár kaj nyelvű szövegére bukkantam. A fordítás Szenczi Molnár Albert veretes magyar átköltése alapján készült. A két textus egybevetése meggyőzően bizonyítja: az átköltés Szenczi fordítása alapján készült. Minderről fentebb említett *Párhuzamok és recepció* című kötetemben adtam számot. Trianon tragédiájának századik évfordulója késztetett a szembenézésre: mi mindent veszítettünk a diktátummal, az ország feldarabolásával a szellemi élet területén. Természetszerű volt Ady költészetének közép-európai recepcióját újból szemügyre venni: kik vitték tovább az Ady-által megfogalmazott, majd Németh László által „tejtestvériséggént” definiált közép-európai megbékélés gondolatát? Csak a névsort írom ide, amely önmagában elgondolkodtató: Veljko Petrović, Miloš Crnjanski, Todor Manojlović (szerb), Miroslav Krleža (horvát), Emil Boleslav Lukáč, Štefan Krčméry (szlovák). Valamennyi nemzete klasszikusa, Ady verseinek fordítója, méltatója. A sorsazonosság felől nézve e névsort, újabb nevek kívánkoznak ide: a szlovák Milo Urbané s persze a horvát Milan Šufflayé. Az ő szellemi, művészi nagyságuk, magyarság iránti vonzalmuk emléke előtt kívántam fejet hajtani *Trianon után* című kötetem írásaival.

És végül: a számadás summája. Jó évtizeden át szólhattam egykori, ma szellemi közös hazánk nyolc évszázados kapcsolatairól a zágrábi egyetem Hungarológiai Tanszékének vendégtanáráként – horvát ajkú hallgatóknak. Persze csak remélni merem: nem eredménytelenül. Számba véve nyolc évszázad történelmi, művelődéstörténelmi, irodalmi és képzőművészeti folyamatot jelentő kapcsolatait, s ama szerzők, alkotók életművét, akiknél nyomot hagyott a nyolcszáz éves közös horvát-magyar múlt.

Tétova epilógus

Az alcím valamiféle elbizonytalanodás tükrözője. Élete kilencvenkettedik évének küszöbét átlépve, az ember először is számot vet hosszú pályafutása eredményeivel. Miután a számvetés megtörtént, ismét konstatálja az életidő

véges voltát. Persze tudatában – az idő múlása ellenére – ott munkál az optimizmus is: újabb terveket latolgat, majd ismét kétkedni kezd: lesz-e idő a közeli jövőben a tervezettek megvalósítására?! Mert a tervek, témák – az életpálya véges volta ellenére – egyre-másra felszínre törnek a tudat mélyéről. A nyolc évszázados közös horvát-magyar államiság számtalan, talán már tisztázottnak vélt, de ma már újragondolást kívánó egy-egy fejezete s a még tisztázatlanoké további kutatást sürget. Az egyes tudományterületek, művészeti ágak (irodalom, építészet, festészet, iparművészet) hasonlóképpen kínálják a kutatási témákat. Mindezekről eltöprengve újra és újra ott állok például a monumentális Krleža-életmű építménye előtt, csodálva az első világsiker: A Glembayak, más-ként A Glembay-ciklus megannyi műfaji, karakterológiai, strukturális, pszichológiai, szociológiai, dramaturgiai jellemzőjét. Csodálva azt a művet, amely – sejtésünk szerint – eredetileg családregénynek készült, aztán egy prózát és drámát ötvöző kompozícióvá lett. Hajdanán így fogalmaztunk: a Glembay-ciklus valójában az európai családregény „formabontása”. Ma inkább így definiáljuk: családregény-torzó. Erről monografikusan értekezni szép, talán megvalósítható irodalomtörténeti álom.

Az érdekesítő cselekményű Urota Zrinsko-frankopanska (A Zrínyi-Franjepan összeesküvés) című Kumičić-regény lapjain megelevenedő „Wesselényi-féle összeesküvés” történetét olvasva elszomorodva konstatáljuk: a téma magyar, a Kumičićéhoz hasonló és rangú szépprózai interpretációja nem létezik. Kölcsey Rebellis versén kívül – ha valóban ő írta – („Zrínyi vére mosta Bécset, // Senki bosszút nem állt. // Rákóczi küzdött hazánkért, // S töröknél lelt halált”) más, a témát magyarul feldolgozó és értékálló irodalmi szöveget nem tart számon az irodalomtörténet-írás. De ne szaporítsuk a szót, inkább serkentsük a jövő kroatistáit, a zágrábi és a magyar egyetemek fiatal hungarológus és kroatista hallgatóit a „szellemi hídépítésre a Dráván”.

Végül felteszem a kérdést magamnak: érdemes volt-e hét és fél évtizeden át küszködni, éjszakába nyúlóan elmélkedni, töprengeni a háromféle horvát dialektus költői textusai fölött, keresni azok poétikailag is adekvát magyar megoldásait? Érdemes volt-e a titói Jugoszláviát folyamatosan sújtó s így az ottani ösztöndíjasokat kiváltképp érzékenyen érintő infláció terheit vállalni? Persze hogy az volt. Hiszen azt, amit az asztalra tettem, a horvát fél számtalan elismeréssel jutalmazta. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagsággal tisztelt meg, ezáltal lehettem tagja 2000-ben a washingtoni Marulic-konferencián résztvevő akadémiai delegációnak, nyerhettem el három ízben irodalmi és kapcsolattörténeti, műfordítói munkásságom jutalmaként a Horvát Írószövetség Davidias-díját, kitüntető nemzetközi mezőnyben az INA-díjat, s legutóbb a Horvát Hajnalcsillag Érdemrendet Marko Marulic arcképével. Itthon? Két évtizeddel ezelőtt, nyugalomba vonulásom alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét, 2023-ban az MMA Cs. Szabó László-díját.

E számvetésféle végén kapcsolatépítő szándékaim és munkám utolsó fejezetéről kell szólnom. Egészen pontos a zágrábi Hungarológiai Tanszék vendég-

tanáráként végzett munkámról. E minőségben a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok történetének előadója voltam. Felemelő érzés volt azt a munkát folytatni, amely több mint száz éve, tehát Trianon után, Greksa Kázmér professzor elűzésével megszakadt. Talán sikerült Krleža testamentumát – ha csak részben is – teljesíteni, aki utolsó találkozásunk alkalmával (1989) e szavakkal bocsátott el: „Ne feledje: bennünket csak egy patak (sic!) választ el: a Dráva, s ezen a patakon szellemi hidakat kell építenünk.” Hozzátenném: híressé vált Glembay-ciklusa egyik hősével, a Dráva horvátországi partján elmélkedő Ivan Križoveccal mondja, aki egykor „odaát, a Dráva bal partján, véget nem érő hexametereket magolt: Kisfaludy Mohácsát, a szigeti Leonidasról, Nikola Subics Zrinszkiról, Vörösmarty párduckacagányos Árpádjáról, s egyszer azután szertefoszlott minden, [...] És mégis! Egy ezredév történelmi színhelye ez: Kálmántól Szigetig, a Habsburgoktól Tisza Istvánig [...] S ma mindennek árnyéka sincs sehol. Minő paradoxon! Milyen döbbenetes hirtelenséggel is omlanak össze ezeréves államok! Merőben dőre és értelmetlen!” Bár hosszú élete során gyakran írt le magyarelles mondatokat, lelke mélyén, kivált élete utolsó szakaszában felébredt benne ifjúkori, Petőfiért, Kossuthért, később Adyért rajongó énje...

Iványi Márton

Közép-Kelet (Európa) és a Közel-Kelet (Európai nézőpontból)

– avagy a Habsburg-idők orientalizmusa

Mielőtt az alcím bárkit is megtévesztene: a Kelet művészi egzotizálása nem kizárólag a Habsburg Birodalom szellemi életének sajátossága, e hagyomány szervesen illeszkedik az európai orientális kép(zet)tárba. Hugo von Hoffmannsthal például a 18. századi velencei Gozzi színdarabjaiból (l. a perzsa motívumkörhöz kötődő Turandot), valamint az *Ezeregyéjszaka* Galland-féle francia fordításaiból merített, miközben Mozart zeneszerzői világát – különösen *A varázsfuvola* szimbolikájában – a hellenizált, óegyiptomi-iráni misztériumokat ismerő szabadkőművesség mitológiája hatotta át. E kulturális auftaktunk tágabb összefüggések tekintetbe vételére szólít, hiszen a Habsburg-időkben mindez sajátos történeti és gazdasági kontextusba ágyazódott. Ennek részeként a korábbi oszmán kitettségéből fakadó ellenségkép – bár erejéből fokozatosan veszített – tovább élt; ugyanakkor az Oszmán Birodalom hanyatlásával párhuzamosan, valamint az élenkülő globális kereskedelmi kapcsolatok és a velük járó birodalmi ambíciók erősödésével a Kelet iránti érdeklődés mindinkább erőpozíció alapuló formát öltött. Ennél fogva a szűkebb-tágabb keleti térség immár nem csupán fenyegető, hanem bekapcsolható, sőt irányítható entitásként jelent meg a politikai és kulturális képzetben Ausztria számára, amelynek uralkodóháza a kezdetektől dédelgetett viláгурalmi ambíciókat. Ellentétben a Said nevével fémjelzett orientalizmusmodellben foglaltakkal – amely elsősorban a gyarmati uralom hatalmi logikája és diszkurzív fölénye ellen emel kifogást a nyugati történelmi alakzatok és alkotóik esetében – ez a folyamat mégis valamelyest eltérő (agyag)lábakon állt. Nem elsősorban birodalmi dominancián, hanem kulturális közvetítéseken és sajátos háttérhelyzeteken is nyugodott – talán a boszniai epizódot leszámítva.

Már erről a panorámapontról is látni, hogy bonyolult és szerteágazó történelmi, kulturális perspektívák nyílnak, amelyek valójában külön-külön is ropant kiterjedt színterek. Ezt fontolóra véve ezúttal csak arra vállalkoznánk, hogy

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

néhány elágazás megvilágításával, három főbb jelenség elhatárolásával vizsgáljuk Közép-Európa és az orientalizmus e sajátos keresztmetszetének kibontakozását, amelynek alaposabb elemzése későbbi kutatásokra vár.

Előbbiek egyik érdekfeszítőnek ígérkező metszetében szembevetünk, hogy Savoyai Jenő óta előtérbe kerülnek a balkáni és boszniai területek, amelyekre mindinkább kultúrfölénnyel tekint az uralkodó elit és szellemi holdudvara. Tágabban a birodalmi értelmiség jelentős része ugyanacsak civilizálandó terepként közelíti meg a délkeleti „peremvidéket”. Ez részben – alapvetően a kiegyezés után – a hatalmi központtal egyébként évszázadok óta kifejezetten szemben, avagy azzal ambivalens viszonyban álló magyar szereplők – egyébként maguk is a többi térségi néppel egyetemben a ciszlajtán (nyugati) orientalizáló tekintet fókuszában állván – változatos intenzitású részvételével bontakozik ki. Szintén izgalmas elemzési tárgyának tűnt a német önazonosságtudatú Bertita Harding nevével fémjelzett lektúrirodalom, amelynek példáján keresztül megmutatkozik, hogy miként válik voltaképpen minden a Lajtától keletre az orientalizáló tendenciák tárgyává. A régió egzotizált és sztereotip közegként jelenik meg, miközben a kulturális reprezentáció a térségben bizonyos fokig a nyugati alapok kísérőjévé, mintegy „doppelgängerévé” lesz. Harmadsorban azt tekintjük át, újfent röviden, Mozart kiegyezés előtti tevékenységének tükrében, hogy ezen, Kelet felé forduló sokrétű érdeklődés, mindennemű hatalmi-gazdasági kompromittáltságától eltekintve is, ihletet biztosíthatott a művészetnek. Ennek gyermekét nem öntenénk ki a megvilágítani szándékozott bírálati szempontok kavalkádjával. E kísérleti jellegű, itthon kevésbé kutatott terepű vizsgálódások eredményeként összességében pedig azt feltételezzük, hogy egy többdimenziós orientalizmus rajzolódik ki.

A Habsburgok útja a világhatalmi törekvésektől a regionális dominanciáig

A Habsburg Birodalom egyetemes(ítő) törekvései – bár a nyugat-európai tengeri nagyhatalmak világméretű gyarmatosító vállalkozásaihoz mérten mérsékeltebbek voltak, és inkább regionális szinten érvényesültek – mélyen gyökerestek a dinasztikus, vallási és klasszikus szimbolikában. A középkor derekától kezdve a Habsburg uralkodók a keresztény egység őrzőinek és helyreállítói-nak szerepében tetszelegtek, s birodalmi küldetésük részeként Jeruzsálem felszabadítását is célul tűzték ki, mutat rá a cseh-brit történész Martyn Rady (2022: 22, 73, 82). III. Frigyes (német-római császárként ur. 1452–1493) például genealógiai kapcsolatokat hangoztatott az asszír és perzsa királyokkal (Rady 2022: 60–61), míg későbbi alakjai, mint I. Miksa vagy V. Károly, olykor Noé, Aeneas és Augustus örökségét idézték meg (Rady, 2022: 68–69, 81). A híres A.E.I.O.U. mottó, avagy „Ausztria az egész világ ura” (lat.: *Austriae est imperare orbi universo*) – amely III. Frigyes nyomán híresült el – e világhatalmi, eszkatologikus vízió sűrítményének tekintendő (Rady 2022: 64). A római mitológiához fűződő Habsburg-kapcsolat – például a schönbrunni Neptun-domborművek révén (Rady 2020: 197–198) – olyan

összetett birodalmi önképet erősített, amely túlmutatott a puszta területi terjeszkedésen, s máris előrevetíti a civilizációs és üdvösségtörténeti küldetéstudatot.

A 18. század végétől azonban a Habsburg-imperializmus egyre inkább anyagi-gyakorlatias irányt vett. Noha a vallási és szimbolikus célkitűzések továbbéltek, a birodalom globális orientációját ekkortól elsősorban a kereskedelem határozta meg. Az 1776-tól William Bolts kalandor vezetése alatt működő Osztrák Kelet-indiai Társaság például Mozambik és a Nikobár-szigetek felé terjeszkedett (Rady 2022: 198). A melki apátság kerti pavilonjának mennyezetén a mai napig a látogató tekintete megakadhat Mária Terézia uralkodásának „globális”, valamint földrészekén átívelő szemhatárain. Ezzel párhuzamosan a birodalmi terjeszkedés nemcsak gazdasági, hanem katonai dimenziói is mindinkább előtérbe kerültek. A keleti Mediterráneumban az osztrák haditengerészet Nagy-Britanniával együttműködve részt vett Bejrút 1839-es bombázásában Habsburg–Tescheni Frigyes Ferdinánd főherceg vezetésével az oszmán szultán támogatása végett Mohamed Ali egyiptomi alkirály ellen (Rady 2020: 246). Maradva e tágabb levantei-mediterrán vizeken, az osztrák hajók nemcsak selymet és gyapotot szállítottak, hanem jelentős szerepet játszottak a gabona-, sőt a rabszolgakereskedelemben is Alexandria, Isztambul és Izmir között (Frank 2015: 410–444; Rady 2020: 246–247). Állítólag Erzsébet királyné (Sisi) és lánya maguk is játszottak rabszolga-származású gyermekekkel (Harding 2010: 103) – tegyük hozzá, alighanem téve mindezt jószándékú, leereszkedéstől mentes érdeklődésből.

Visszatérve a történelmi keretekre, Ginelli Zoltán (2021: 2) aligha állapítja meg alaptalanul, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát gyakran úgy kezelik, mint ami „nem illeszkedik” a globális gyarmattörténet főáramába: gyarmatosító irányai inkább „informális imperializmusnak” tekinthetők. E jelenséget Rady „terület nélküli gyarmatok” birtoklásának nevezi, amely a klasszikus kolonializmus számos vonását felmutatta: akár a helyi erőforrások kiaknázását, a fegyveres missziók támogatását a Fehér-Nílus mentén, és a birodalmi hivatalnokok atyai iránymutatási buzgalmát is (Rady 2020: 246–247; Wendt 2017: 483–484). Bár a Habsburg Birodalom sosem vállalkozott tartós, államilag szervezett gyarmatosításra – Hopka Zoltán (2025: 23) történész szavaival „sem a magyart, sem pedig az osztrákot nem lehet a klasszikus értelemben vett gyarmatosító nemzetek között számon tartani” –, több magánkezdeményezés irányult és felfedezőit indult Szudán, Borneó és a mai Zambia felé (Rady 2020: 298). Maga Erzsébet királyné is eljutott Oránba, Algírba, Egyiptomba, sőt talán Szudánba is (Harding 2010: 340), míg Zita császárné Isztambult kereste fel (Feigl 1990: 255; Wolff, 2014: 199–200). Eme utazások nemcsak arisztokratikus kíváncsiságot, hanem a birodalmi jelenlét szimbolikus kiterjesztését is kifejezésre juttatták a vitatott geokulturális terek esetében.

A bokszerlázadás idején, 1900-ban rövid ideig birtokolt kínai tiencsini mikrokolónia jól példázza az osztrák tengerentúli ambíciók alkalmi természetét. A birodalmi terjeszkedés nemcsak gazdasági, hanem vallási és kulturális dimenziókkal is bírt. A jezsuita missziók Latin-Amerikában, Angolában és

Kínában (Rady 2020: 221), valamint az egyenlítőől északra felvont osztrák lobogó – amelyet a Bécsi Földrajzi Társaság a „kereszténység és civilizáció győzelmeként” ünnepelt (Rady 2020: 247) – mind ezt a tágabb ideológiai keretet erősítik. E kimondottan közel-keleti irányultsággal összefüggésben eleve figyelemre méltó, hogy a „Jeruzsálem királya” cím mindvégig szerepelt a Habsburg uralkodói címei között, akár például Ferenc József esetében is (Harding 2010: 65).

E globális horizont közepette sem feledkezhetünk meg egyes regionális dinamikákról. Mint Jászi Oszkár – akit Hanák Péter, a Széchenyi-díjas történész, a Columbia, a Yale és a Rutgers vendégprofesszora „Partiumban született, Budapesten élt, Bécsben és Prágában tanult, és ott barátkozott” értelmiségiként jellemzett (Hanák 1986: 16) – megfigyelte: „A kétféjű sas, a Habsburgok címere, egyik fejével a szlávok, másikkal a németek felé nézett, a külpolitika hullámzásai szerint, amely hol nyugati hegemoniát, hol keleti fölényt keresett” (Jászi 1929: 37). Számos jel mutat rá: Kelet- és Kelet-Közép-Európa esetében gyarmatosító ambíciókról beszélni paradoxnak tűnhet, hiszen e régió országait magukat is gyakran „gyarmatosítottként” tartják számon, miközben ritkán vagy soha nem rendelkeztek gyarmatokkal (Ginelli 2021: 1). Az osztrák–magyar kiegyezés új, differenciált geopolitikai helyzetet teremtett. Martyn Rady találóan írja: a reform „egyben tartotta a birodalmat, miközben kettészelte” (2023: 388–389). A szuverenitás kérdései nemcsak Magyarország sajátos alkotmányos helyzete és kulturális életének önértelmezése, hanem a korszak eszmetörténeti irányzatai szempontjából is meghatározóak. Magyarország „legalábbis formálisan teljes függetlensége” (Jászi 1929: 354–355), amelyre már Ludwig Gumplowicz is felfigyelt *Österreichisches Staatsrecht* című művében (1882: 56), előrevetítette a Boszniára vonatkozó későbbi összefüggéseket is. A kiegyezési törvény magyar értelmezése – amint Jászi hangsúlyozta – „a magyar állam teljes különállását és a közös ügyek átmeneti jellegét” emelte ki; nem csoda tehát, hogy „az olyan szavak, mint ‘császár’, ‘birodalom’, ‘közös kormány’ vagy ‘közös parlament’ szinte sértésként hatottak a magyar közvéleményre” (Jászi: 1929: 350–351). Mások mellett Lajos (Louis) Hatvany *Urak és emberek* (1926) című műve kiválóan ragadja meg a magyar értelmiség Ausztriához fűződő ellenséges vagy éppen megértő viszonyának árnyalatait. Ezen felül itthon jelentős korabeli antiimperialista vonulat is kirajzolódik. Nem véletlen – és annál beszédesebb –, hogy Jókai Mór, kora legolvasottabb írója (akire később még visszatérünk), egyszer így fogalmazott: „Magyarországnak nem terjeszkednie kell, hanem felemelkednie”.

A Habsburg civilizációs küldetés Bosznia-Hercegovinában: imperializmus, orientalizmus és a gyarmati modernitás

Ahogy már említettük, Savoyai Jenő – a francia származású hadvezér és államférfi – volt azok egyike, akik korán felismerték a később „keleti kérdésként” ismert problémakört: vagyis azt, hogy Európa az Oszmán Birodalom fokozatos

gyengülésével szembesül. Jenő herceg pontosan előre látta, hogy Oroszország a Balkán felé igyekszik majd terjeszkedni, és arra biztatta Bécsset, hogy még időben lépjen, mielőtt a cári birodalom megerősítené pozícióit (Rady 2023: 373). Álláspontjával azonban ennél jóval messzebbre tekintett: úgy képzelte, hogy a Nyugat „civilizációjának” ki kell terjednie a Balkánra és Kelet felé, olyan térségekre, amelyeket ekkorra már évszázadok óta oszmán politikai és kulturális mintázatok határoztak meg (Jászi 1929: 380). Ebből a szempontból a Habsburgok boszniai civilizációs küldetése korántsem a semmiből bukkant elő. Fentebb már előrebocsátottuk, hogy a birodalmi logika, amely ezt az elképzelést táplálta, hosszú múltra tekint vissza. A Habsburg Monarchiának a Balkán „nyugatosítására” irányuló víziója újra és újra felbukkant az idők során. Savoyai Jenő geostratégiai terve soha nem tűnt el teljesen: számos államférfi és politikai gondolkodó fejében továbbélt.

Jellegzetes gondolatvilág húzódott meg az egyébként kérészetű kemsieri alkotmány mögött, a Hohenwart-Schäffle-féle reformelképzelésekben, a cseh osztrák-szláv tervekben, az „új illírismus” horvátok felkarolta trialista elképzeléseiben, és olyan politikai gondolkodók munkásságában, mint Fischhof vagy Eötvös József. Sőt: bizonyos értelemben még Kossuth Lajos Habsburg-ellenes Duna-menti konföderációs terve is ugyanebből a diskurzusból táplálkozott. Ahogy Jászi Oszkár később összefoglalta, e törekvéseket egy közös meggyőződés kapcsolta össze: a Monarchia bonyolult nemzetiségi viszonyai – és a Balkán hasonlóan összetett etnikai térképe – csak valamiféle ésszerű föderalizmus révén kezelhetők. Egy ilyen modell, Jászi szerint, nemcsak lehetővé tette volna a nyugati kultúra „békés” terjedését „azokba az elmaradott országokba”, hanem biztosíthatta volna az egyes népek saját fejlődését és etnikai térségeik rendezett szervezését is. Szavaival élve: a Monarchia akár a „török iga alatt sínylődő keresztény balkáni népek védelmezőjének, idősebb testvérének” szerepét is betölthette volna, „aki tettekkkel és tanáccsal segíti gyengébb, elnyomott testvérei jövőjét” (Jászi 1929: 381).

Ha mindezt tágabb kontextusba helyezzük, egy további szempont is kirajzolódik. A Habsburgok közép- és kelet-európai tapasztalatai, valamint André Gingrich „határvidéki orientalizmus”-elmélete – benne a „jó” és „rossz” Kelet megkülönböztetésével – együtt nyitnak utat ahhoz, hogy jobban megértsük, milyen optikai lencsén át tekintett a Monarchia a Balkánra. Ez pedig annál is fontosabb, mert a Habsburg Birodalom nemcsak századokon át háborúzott az oszmánokkal (néha, mint arról szépirodalmunk bőségesen is árulkodik: fájdalmasan „félszívvel” bár), hanem terjeszkedési ambíciókat is táplált a Balkán irányába.

Az 1867-es kiegyezés után a korábban Ausztria ellen harcoló Magyar Királyság széles körű önállóságot kapott, és így született meg a kétpólusú Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek keretei között később sor került Bosznia-Hercegovina megszállására és igazgatására is. A Habsburg-boszniai viszony ellentmondásai és különös anomáliái – valamint az a tény, hogy a Monarchia képességeihez

mérten sem akart kimaradni a modern imperializmus folyamatából – talán leginkább a nem mellesleg kifejezetten erős magyarelles érzelmeket táplált Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceg alakjában sűrűsödnek össze (Harding 1937: 363; Rothenburg 1976: 120; Obey 2007: 179; Rady 2022: 311). Unokatestvére, Rudolf trónörökös egészen más úton képzelte el Bosznia „meghódítását”: liberális gazdaságpolitikával és kulturális eszközökkel kívánta megszilárdítani a Monarchia befolyását – anélkül, hogy a Balkánon feladta volna nagyhatalmi ambícióit (Galántai 1985: 144). A bécsi kongresszus döntése nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia határozatlan időre megszállhatta Bosznia-Hercegovinát, miközben a szuverenitás formálisan továbbra is az oszmán szultán kezén maradt (Svhwertfeger 1927: 64; Galántai 1985: 250). Ferenc József 1878-ban élt tehát a lehetőséggel, és birtokba vette a tartományt, amely ekkor még mindig a lassan széthulló Oszmán Birodalomhoz tartozott. A folyamat végül 1908-ban a tényleges annexióban csúcsozott ki: részben azért, hogy megelőzzék az orosz terjeszkedést, részben pedig azért, hogy Boszniát szorosabban beillessék a kettős államszerkezetbe (Rady 2023: 406).

Az 1878-as megszállás így döntő fordulópontot jelentett a Habsburgok regionális stratégiájában. A vállalkozás szervesen kapcsolódott a 19. századi európai gyarmati logikához, még ha a Monarchia helyzete – közép-európai birodalomként – sajátos formát is adott neki. Az anomáliák már az elején megmutatkoztak: nemcsak abban a „alkotmányjogi finomságban”, amely Boszniát a bécsi Pénzügyminisztérium (!) felügyelete alá helyezte (Galántai 1985: 137) – ahol ekkor Leopold Friedrich Freiherr von Hofmann töltötte be a miniszteri posztot –, hanem abban is, hogy a kérdés mélyen megosztotta a magyar politikai elitet és a közvéleményt. A véleménykülönbségek egyik oldalán Andrássy Gyula gróf állt, aki ugyan eleinte hevesen ellenezte a tervet, később mégis az egyik fő támogatója lett; a másikon pedig Szilágyi Dezső, a későbbi igazságügyi miniszter, aki Ausztria–Magyarország és Oroszország terjeszkedését egyaránt értelmetlennek és kifejezetten károsnak tartotta (Galántai 1985: 252–253, 409).

Mindezek ellenére birodalmi szinten – ahogy Robin Okey (2007: VII, 26, 149) és más kutatók hangsúlyozták – a megszállást és később az annexiót nem pusztán geopolitikai szükségszerűségként, hanem valamiféle civilizációs küldetésként is értelmezték. A cél az volt, hogy a „perifériaként” kezelt, orientalizált Boszniát modern, kormányozható európai tartományá alakítsák. Ferenc József – aki Bertita Harding jellemzése szerint a dinasztikus ambíció és a keresztény elhivatottság kettős ösztönzésével szemlélte a Balkánt – a megszállásban lehetőséget látott a birodalmi tekintély helyreállítására és a „keresztény rend” megteremtésére a muszlim határvidéken (1937: 284). A nagyszabású retorika mögött azonban egy jóval összetettebb gyarmati gyakorlat állt. A gazdasági modernizáció, az infrastruktúraépítés és a katonai jelenlét kulturális dominanciával és tudományos rasszizmussal fonódott össze. Bosznia osztrák–magyar igazgatás alá kerülését követően a Monarchia átfogó modernizációs programot indított: több mint ezer kilométernyi vasútvonalat, számos iskolát, kórházat és ipari

létesítményt hozott létre – mindezt a „Nyugat kultúrájának keletre vitele” retorikája igazolta, ahogyan Rudolf trónörökös is fogalmazott 1888-as látogatása során (Reynolds-Cordileone 2015: 32).

A modernizáció szimbolikus exportterméket is eredményezett: a boszniai keskenynyomtávú vasúti technológiát később Kongóban és Argentínában is alkalmazták, mintegy a gyarmati infrastruktúra „kivitelének” jelképeként (Rady 2022: 316). A civilizációs küldetés azonban jóval túlmutatott a vasutakon és az iskolákon. A Habsburgok számára Bosznia nem csupán földrajzi értelemben volt távoli vidék, hanem kulturális „másik” is, amelyet előbb át kellett rajzolni ahhoz, hogy kormányozhatóvá váljék. A birodalom hivatalnokai és néprajzkutatói a bosnyákokat – különösen a muszlim lakosságot – biológiailag és erkölcsileg „elmaradottnak” írták le, „fajtak keveredésére”, „higiéniai hiányosságokra” és „babonára” hivatkozva (Rady 2022: 314–315).

A Habsburg-állam tehát egyszerre akart modernizálni és ellenőrizni: iskolákat és kórházakat épített, miközben orvosi felügyelet és szimbolikus karantén alá helyezte a közösségeket (Gingrich 2013: 60–66). Ahogy Pieter Judson érvel, Ausztria délkelet-európai „civilizáló” vállalkozása alig különbözött a tengerentúli birodalmak hasonló projektjeitől – legfeljebb a földrajzi távolságban (Judson 2016: 149, 317, 328).

Esettanulmányok a térség és az orientalizmus nexusáról

1. Bosznia és a „határvidéki orientalizmus”

Bosznia végül a Habsburg „határvidéki orientalizmus” kísérleti terepévé vált – ahogy André Gingrich osztrák antropológus nevezi azt az attitűdöt, amely a birodalom peremvidékeit egyszerre tekinti Európa részének és az attól különböző „Másik” terének. Ebben a szemléletben a valaha rettegett „török” – a fenyegető muszlim Másik jelképe – fokozatosan „boszniai gyarmati alattvalóvá” alakult át: egzotikussá, ám irányíthatóvá, a birodalmi nosztalgia és beavatkozás tárgyává. Gingrich értelmezésében a határvidék diskurzusa az örök „mi”-t – az osztrákokat – kontrasztba állította az „orientális törökkel”, aki később boszniai alakot öltött. Az osztrák képzeletben a török „a rossz muszlimot” jelentette – a hajdani veszélyes hódítót, majd a megalázott ellenfelet –, míg a boszniai muszlimok a gyarmati korszak végére – mint Jitka Malečková (2020: 121) rámutat – „jó muszlimokká” váltak: hűséges, felfegyverzett szövetségesekké, akik Ausztria–Magyarország oldalán harcoltak a szerbek ellen.

Ezzel párhuzamosan a bécsi fantázia romantizált illusztrációkban, orientális viseletekben és muszlim építészetben alkotta újra Boszniát – ahogy ez a századforduló kiadványaiban, például a *Wort und Bild*-ben is látható. Az osztrák értelmiség gyakran egzotizáló hangnemben közelített a tartományhoz, amelyet sokszor stilizált fantáziaképekkel ruházott fel. A nevezett *Wort und Bild* 1901-es

illusztrált kötete például bő nadragos, turbános bosnyákokat ábrázolt, a háttérben pedig mecsetekkel, medreszékkel és szarajevói törökfürdővel (Wolff 2023: 41). Ide kívánczok az is, hogy az osztrák elit „törökösítő” hajlama – vagyis annak a tendenciája, hogy a bosnyákokat egyszerűen törökökként ábrázolják – gyakran párosult valamiféle naiv „megmentő” attitűddel. Ennek szemléletes példája előbbi szerző és Richard Strauss levelezése, valamint Hofmannsthal 1915. május 23-án a *Neue Freie Presse*-ben megjelent tárcája (*Geist der Karpaten*), amelyben megemlíti a „boszniai muszlim halálímáját, amelyet senki sem hall, csak az [atyai] császári herceg, aki félretolja a bozótost, s rátalál a magányos hívőre, amint éneklő búcsúéneket” (Wolff 2023: 148).

Ezzel egy időben a tartományi múzeum (Zemaljski Muzej) kurátorai új történeti narratíva kidolgozásába fogtak. Azt igyekeztek bizonyítani, hogy a középkori Boszniában különálló vallási hagyomány alakult ki, amely sem a katolikus, sem az ortodox tanoknak nem felelt meg. Ezt a hagyományt a bogumil mozgalomból eredeztették, amelyet később eretnekségként ítélték el. E nézet szerint a bosnyák muszlim földbirtokosok a bogumil nemesség leszármazottai voltak, akik idővel áttértek az iszlámra (Bartulin 2013: 53–56). Ennek az elképzelésnek bizonyos elemei egyébként ma is továbbélnek – például Ayşe Kulin török író *Sevdalinka* című regényének epilógusában, amelyben erős érzelmi kötődését fejezi ki bosnyák felmenői iránt.

A koloniális projekt politikai dimenzióját sem szabad figyelmen kívül hagyni. Miközben más nagyhatalmak Afrika és Ázsia felé terjesztették ki birodalmi ambícióikat, Ausztria-Magyarország ezeket saját belső és regionális határvidékein érvényesítette. Ferenc Ferdinánd főherceg maga testesítette meg az osztrák-magyar imperializmus ellentmondásait: egy belsőleg megosztott (különösen magyar-osztrák törésvonalak mentén feszülő) államét, amely azonban mégsem kívánt tétlen maradni a modern birodalmak korában (Heiss–Feichtinger 2013: 156). Helfert, Kállay és von Scala – ahogy Heiss és Feichtinger hangsúlyozzák – olyan Habsburg-orientalista diskurzust formáltak, amely leértékelte a Keletet, miközben atyáskodó civilizációs küldetést hirdetett (Heiss–Feichtinger 2013: 156). E civilizációs ambivalencia öröksége nemcsak az irodalomban, hanem a birodalom történeti emlékezetében is fennmaradt.

A korszak magyar szerzői közül például Kemény Zsigmond 1851-es röpiratában (*Még egy szó a forradalom után*) hosszan érvel amellett, hogy a Kelet „civilizációs átalakulásában” a magyarok közvetítő szerepet játszhatnának (1982: 235–236). Hasonló nézetet vallott Kállay Béni, akit korábban is idéztünk: szerinte Magyarországnak hivatása van az Occidens (Róma öröksége) és az Orient (Bizánc, majd az Oszmán Birodalom) közötti közvetítő szerepre: „A két nagy kulturális áramlat között a közvetítés a mi feladatunk kell legyen... A Kelet nem maradhat örökké hideg elszigeteltségben... Ebben a nagy küzdelemben nekünk vezető szerep jut, ha akarjuk. Minden erre mutat” (Kállay 1883: 69). Mindezzel együtt a magyar értelmiségi és közéleti gondolkodás, mint fentebb röviden már el is árultuk, sokkal megosztottabb volt, semhogy azt teljes egészében az osztrák

ambíciókkal azonosíthatnánk. A magyar politikai elit megosztottságát számos forrás dokumentálja (Gerő 2014: 9–11). Bár 1867 után a külpolitika többnyire széles belső konszenzuson alapult, komoly viták zajlottak egyes részletkérdésekről és a tervek konkretizálásáról (Galántai 1985: 228; 249).

2. „Nyugati” toposzok Közép-Európa viszonylatában, illetve Harding és Sand képe a „Közép-Keletről”

Említettük, hogy ezalatt, és eladdig is szűkebb-tágabb térségünk – miközben a kiegyezés után, elsősorban magyar lojalista oldalról, doppelgänger-tendenciák is kimutathatók (melyeket mindenekelőtt Kállay Béni testesíthet meg) – maga is az egzotizáló hozzáállás tárgya volt. E feszültségek elemzésének bevezetőjeként érdemes felidézni Richard Wagner *Lohengrin* című operájának első felvonását – amelynek ősbemutatóját, némiképp ironikus módon, Liszt Ferenc vezényelte. Ebben Heinrich király (der Vogler), a brabanti küldöttséghez intézve szavait, olyan tapasztalatot idéz meg: „Uram, ments meg minket a magyarok haragjától!” – ahogyan az eredetiben hangzik: „*Herr Gott, bewahr uns vor der Ungarn Wut!*” Martyn Rady (2020: 112) szintén felidéz néhány maradandó képet e korszak magyarjairól: „Akárcsak a hunok, nyersen eszik a húst, vért isznak, a foglyaik szívét feldarabolják és apránként nyelik le, mintha orvosság volna.” Már ebből is kiviláglik, hogy a magyarokat különösen gyakran ábrázolták ellenséges, barbár színben, s e képek egyik fő – bár nem kizárólagos – közvetítő közege a német nyelvű értelmiségi világ volt.

Rady és mások rámutatnak: nemcsak a magyarok, hanem más regionális „mások” is osztoztak e reprezentációs sorsban. A téma szakirodalma természetesen rendkívül gazdag, itt csupán néhány jellemző példával érzékeltetjük a jelenséget. „Még a 13. századig is úgy vélték, hogy Közép-Európa keleti felének népei elrettentőek. Freisingi Ottó püspök, aki az 1140-es években Magyarországon utazott keresztül, lakóit ’visszataszító külsejűnek, mélyen ülő szeműnek és alacsony termetűnek’ írta le, akik ’vadak és barbárok szokásaikban és nyelvükben... az emberi alak torzképei’. A lengyelek pedig ’szinte barbárok, igen harciasak, és éhínség idején egymást falják fel.’” Rady (2020: 115–116) azt is megjegyzi e ponton, hogy valamivel több mint egy évszázaddal később egy anonim francia földrajzíró hasonló véleményen volt: „A magyarok kis termetűek, izmosak, sötét bőrűek és harciasak; a lengyelek, bár szebb külsejűek, olyan földön élnek, ahol egyszarvúak, kentaurok és tigrisek lakoznak; a csehek pedig tolvajok.” Sőt, a közép-európai földek alatt is „veszélyek leselkedtek”, egy francia szerzetes szerint 1235-ben, Erdélyben barlanglakók törtek elő, skarlátvörös paripákon lovagoltak, és vörös festékekkel borították be azt, aki megérintette őket” (Rady 2020: 117–118).

A névtelen francia szerzetes honfitársa, Voltaire *Candide* című regényének 27. fejezetében hasonló szellemben, bár filozofikusabb távlatból jeleníti meg Közép-Európa vélt vagy valós politikai groteszkjét. Velencében, röviddel

Konstantinápoly felé indulásuk előtt, Candide és Martin egy vacsorán hat trónfosztott királlyal (*rois détrônés*) találkozik, akik bukásuk történetét mesélik el. A jelenet a hatalom mulandóságát és a nagyravágyás illúzióit leplezi le – s közben a lengyel politikai instabilitást is ironikusan eltúlozza, hiszen a hat uralkodó között kettő is lengyel: III. Ágost (Sas) és Stanisław Leszczyński (Voltaire 1759/2011, ch. 27). Néhány évtizeddel később az angol történész és lelkész, William Coxe, Lengyelországban járva, Ségurhoz hasonlóan úgy érezte, elhagyja Európát: „A lengyelek arcvonásaikban, megjelenésükben, szokásaikban, öltözetükben és egész viselkedésükben inkább ázsiaiak, mint európaiak; kétségtelenül tatár ősoktól származnak” (Wolff 1994: 29).

A bajor Johann Pezzl 1786-ban megjelent *Bécsi vázlatában* (*Skizze von Wien*) a város lakóit a korábbi anonim francia leírásokhoz hasonlóan esszencializáló módon ábrázolta, „a kelet-európai népek színpadi jelmezkatalógusaként”: „Itt gyakran találkozhatasz a magyar emberrel, aki mereven lépked, prémes dolmányban, bokáig érő szűk nadrágban, hosszú copffal; vagy a kerek fejű, szerzetesi frizurájú, bő ujjú ruhás lengyelrel – mindkettő csizmában hal meg. [...] Cseh parasztok hosszú csizmában, magyar és erdélyi kocsisok birkabőr subában, fejükön teknőt egyensúlyozó horvátok – mind a kelet-európai színtér egzotikus kellékei.” Pezzl számára Kelet-Európa tehát „utcai színházként” jelent meg Bécsben, ahol minden nép „félíg keleti” jelmezbe öltözve testesítette meg saját másságát (Pezzl 1991: 92–93). Ugyanebben az évben a walesi író, Hester Lynch Piozzi, aki Mozart előtt néhány hónappal látogatta meg Prágát, így írt: „Itt minden legalább ötszáz évvel van lemaradva.” Larry Wolff (1994: 56) megjegyzi, hogy e megfogalmazás korántsem egyedi: hasonló hangnemben szóltak a térségről más nyugati utazók is.

Az is említést érdemel e tágabb nexusban, hogy Hanák Péter alighanem indokoltan állította szembe Jászi Oszkár interbellum kori, nagy ívű és gyakran idézett monográfiája szellemi tágasságát az osztrák irodalmi élet képviselőivel: utóvégre utóbbiak – néhány kivételtől eltekintve – sokáig azon sajnálatos tévképzet rabjai maradtak, miszerint „Európa a Lajtánál véget ér, s azon túl már csak a végtelen pusztaság, az ázsiai barbárság birodalma terül el” (Hanák 1986: 19).

Amint az előszóban jeleztük, jelen tanulmány célja az, hogy új szempontokkal járuljon hozzá az eddigi kutatásokhoz. Ennek szellemében részint annak bemutatásával folytatjuk, hogy miként jelent meg a „másik” (vagyis Közép-Kelet-) Európa nyugati nézőpontokból. Részint pedig annak járnánk utána, a téma egyre körültekintőbb megismerésének szándékával, hogy egyes posztkolonialista dogmák milyen korlátokba ütköznek, például a Kelet olyan, nyilvánvalóan ártatlan csodálói, szemlélői esetében, mint amilyen Wolfgang Amadeus Mozart. A korábbi szakirodalom – mindenekelőtt Larry Wolff mára klasszikussá vált munkája, amely kivételes részletességgel és árnyaltsággal térképezte fel e gondolati konstrukciót – a téma szinte teljes körű feltárását nyújtotta. Jelen szerény hozzájárulásom csupán egy kisebb hiátusra kíván rámutatni: arra, hogy a nyugati nők útleírásai és reflexiói külön figyelmet érdemelnek. Közülük is

kiemelkedik a bajor születésű Bertita Harding, aki két világháború közötti írásaiban elsősorban Magyarország dualizmus kori kiváltságos helyzetére összpontosított, röviden érintve már az újonnan létrejött Csehszlovákiát is, noha az általa megidézett világok főként a korábbi Habsburg-időszakokhoz tartoztak. Mellette említhető egy századdal korábról George Sand, akinek tartós kíváncsisága – férfi szerzői álnév mögé rejtve – a lengyel közeg felé irányult.

A „Kelet-Európa” különösségéről alkotott kép – mint láttuk – makacsul fennmaradt, jóllehet az idők során élénk kulturális érintkezések alakultak ki, nem utolsósorban olyan nyugati központok diaszpóráin keresztül, mint Párizs. Ebben a miliőben a lengyel emigráns közösséget – például George Sand – vallásos és hazafias eksztázisra hajlónak látta. A kutatók szerint Mickiewicz iránti rajongása mindenekelőtt a *La Comtesse de Rudolstadt* Albert de Rudolstadt nevű szereplőjében tükröződik vissza, aki Wanda fia. A regény egészét is jelentősen formálta Mickiewicz hatása. Hogy Alberttel a lengyel bárdot mintázták – akit Sand „nagy eksztatikusnak” tartott –, azt lelkes temperamentuma, rögtönző és prófétai képességei, eksztázisra való hajlama és sajátos vallásossága egyaránt sugallja. Tágabb összefüggésben, a korszak francia irodalmának lengyel vonatkozásait követve megállapítható – ha némiképp leegyszerűsítve is –, hogy a „lengyelség” az önállósági mozgalommal, rokonszenves vonásokkal, de mindenekelőtt a transzcendenciához és látomásos élményekhez kapcsolódik, ezen felül zenével, a képzelőerővel, valamint a vallási-hazafias felfokozottsággal társult. Megjegyzendő, hogy az efféle megközelítések olykor a világpolitika szintjére is eljutottak: gondoljunk csak Klemens von Metternichre, a német származású, ám az Osztrák Birodalom szolgálatában álló államféfira és diplomatára, aki kijelentette: „A polonizmus nem más, mint egy formula, egy jelszó, amely mögött a nyers formájában rejtőző forradalom húzódik meg; maga a forradalom” (Jászi 1929: 174). Noha Wanda nem főszereplő, s csupán a regény végén tűnik fel, alakja mégis beszédes, hiszen egy lengyel legendát visszhangoz. Míg a lengyel krónikák harcos, autonóm uralkodóként ábrázolják, a francia művek érzelmes figurává formálják (Siwec 2023: 226–230).

A második női hang, amely talán még érdekesebb az orientalizmus többdimenziósságának és az általa létrehozott geokulturális megosztottságnak a tárgyalásakor, Bertita Hardingé. *Golden Fleece* (1937) és *Imperial Twilight* (1940) című műveiben a hun-magyar kontinuitás egzotikus megidézése és egy még utóbbinál is elmaradottabb Kelet felidézése között váltakozik. Ennek eredményeként elmondhatjuk, hogy élénk, bár sztereotip leírások sora. Német identitású szerzőként Harding erősen esszencializáló és klisészerű módon ábrázolta a magyarokat, s – kisebb intenzitással – több más népet is, míg az „Oriens” (arab, perzsa, török és tágabb értelemben muszlim világok) felé irányuló „másításban” a jól ismert, saidi értelemben vett, hagyományos mintákat követte. Magyar történelemszemlélete feltétlenül figyelemre méltó: „A Magyar Birodalom minden részében ünnepeket terveztek a dicsőséges [milleniumi] évforduló tiszteletére. Európa egyetlen nemzete sem tekinthetett vissza ilyen hosszú és tiszteletre méltó múltra.

Anglia, Olaszország, Németország, Oroszország, Franciaország mind csupán csecsemők voltak Attila agg törzséhez képest” (Harding 1937: 324). A motívum máshol is visszatér: „egy nép, amely úgy szerette a lóhúst, mint ő maga [Sisi], egy nép, amely nyeregben nőtt fel” (Harding 1937: 225). Magyarország tája is egzotikus, ősiecs tónusokban jelenik meg: Habsburg „Károly gyönyörködött e táj zord szépségében, amelyen egykor Attila és hordái zúdultak Európára ... számára sem Svájc cukrászati bája, sem Ausztria fennkölt méltósága nem volt meg benne: sokkal inkább Skócia ködös felföldjeire emlékeztette, különös, őseredeti hangulatot árasztva” (Harding 1940: 159). „A távolban feltűntek a puszták első jelei, ez a sík külterület, amely a szibériai sztyeppre, az argentin pampára vagy a dakotai préri világára emlékeztetett” (Harding 1940: 188). Különösen fontos az alábbi példa, amely egyszerre egzotizálja Közép-Európát és az Oszmán Birodalom geokulturális terét: „A majd két évszázados keleti despotizmus olyan nyomot hagyott Buda karakterén, amelyet az Idő sem tudott eltörölni” (1937: 124).

Harding leírásait ezzel párhuzamosan általában is, tágabb spektrumon is egyértelműen orientalizáló felhangok kísérik, mindenekelőtt az oszmán uralkodók leírásánál: „V. Mehmed története, amelyet áthatott a keleti bujálkodás és gonoszság, a fikció tollára kívánczolt... Abdul [II. Abdülhamid] alaposan ismerte az állatias gyakorlatokat, és hamar megtalálta a tökéletes megoldást: bátyját a királyi hárembe zárta... Amikor Reshid [Effendi] végül kikerült ebből az orgiasztikus fogságból, teljesen elborult elmével tért vissza” (Harding 1940: 99). Megint másutt II. Abdülhamid „ferde, keleties szemekkel viselte a tömegek éles tekintetét” (Harding 1937: 218).

Harding figyelme tehát nem korlátozódott Magyarországra. A cseheket is történelmi betolakodók szerepébe helyezte – egy olyan szerepbe, amelyet más szerzők gyakrabban tulajdonítottak a magyaroknak –, bár olykor elismerő hangokat is megütött, például a Károly Egyetem (Univerzita Karlova) dicséretében: „Maga Bohémia, ahol Karl az osztrák-német történelmi szövegekkel birkózott, az ellentmondások fészkének tűnt ... az 5. században újra megszállták, ezúttal a szláv csehek vagy csehek ... Bohémia, amely túl hosszú ideig volt a Német-római Birodalom bábja, önállóságra vágyott ... A cseh nemzet a modern időkbe is áthozta ezt az álmot” (Harding 1940: 35–37).

Végül a Duna-vidék ábrázolása Hardingnál elmosni látszik a Közép-Európa és a Kelet közötti határvonalat. A táj, az építészet és az atmoszféra egyaránt keleties jegyekkel telítődik: „Az időnként felnyúló tisztásokon legelésző, hosszú-szarvú magyar szürkemaráhák újak voltak számára ... A freskókkal borított falusi templom bizánci vonalai, hagyma alakú kupolája és pogány temetője különös, szinte baljós pompát sugároztak. Ilyesmit egyszerűen nem lehetett elképzelni Nyugat-Európában. Sisi ekkor kezdte halványan megérteni, mi húzódik az idegen szokások és kultúrák mélyén. A lelki tapasztalat volt az, ami számított; ez volt maga a tudás” (Harding 1937: 58). Maga a Duna is – Bécs felé szélesedve, majd Belgrádon és Bukaresten át a Fekete-tenger felé haladva – ennek az Európa és Kelet közötti átmeneti térnek a víztükrévé válik.

Ahogy láttuk, Harding – aki megkockáztatható a feltételezés, nem volt rosszindulatú – azért is emelkedik ki, mert egyszerre sztereotipizálja a „keleti” (valójában közép-európai) világot és annak közelebbi vagy távolabbi délkeleti szomszédságát.

3. A Varázsfuvola: varázslatosság hatalmi-gazdasági felhangok nélkül?

A Habsburg-orientalizmus röppályája természetesen nem választható el az Oszmán Birodalommal való évszázados együttélés, konfliktus és egymásrautaltság történelmi tapasztalatától. A „Kelet” mint kulturális és politikai ellenkép a 18. század végére nem pusztán egzotikus képzetként, hanem állam- és társadalomelméleti tanulságok hordozójaként is megjelent a birodalmi gondolkodásban. Jellemző példája ennek von Schittlersberg 1786-ban megjelent értekezése, amely az ókori misztériumok nemzetvirágzásra gyakorolt hatását tárgyalva a „szomszédos oszmánoknál és más ázsiai államoknál” látja bizonyítottnak, mennyire lehetetlen akár közepes virágzásig is eljutni ott, ahol „a kormányrúdnál álló férfi és az evező gályarab ugyanazon babona bilincsébe verve dolgoznak” (von Schittlersberg 1786: 88, idézi Assmann 2012: 295).

Abban az évben, amikor a bécsi jogász költő ezt lejegyzí, a lángelme Wolfgang Amadeus Mozart Salzburgban, amely ekkoriban még egy Ausztriától független érsekhercegség, már túl van a viharos sikereket jelentő, keleti színezetű *Szöktetés a szerájból* operáján, és egy másik briliáns alkotása, a *Figaro házassága* bemutatóját is elkönnyvelheti. Harmadik esettanulmányunk végül azért fordul e zeneszerző bámulatos gazdag szellemi öröksége felé, mert a közép-európai térség és a Kelet összetett viszonyait vizsgáló elemzések számára különös jelentőséggel bír Mozart szabadkőműves irányultsága, valamint az ehhez kapcsolódó, több rétegben egymásra épülő egyiptomi és iráni vonatkozások jelenléte.

Ez a fentebbi, von Schittlersberg által papírra vetett gondolatmenet már előlegezi azt a felvilágosodáskori kettősséget, amelyben a Kelet egyszerre jelenik meg elmaradottként és ősi tudás hordozójaként. S éppen e kettősségen mutat túl Mozart kompromittálatlan jóindulatúsága is – az a következetesen nem eszközszerű, nem ironikus nyitottság, amellyel e tudáskészlethez viszonyul.

„Mozart egészen fiatalon, *Thamos, Egyiptom királya* című operáján dolgozva került kapcsolatba a szabadkőművesekkel, s rajtuk keresztül jutott el a beavatás gondolatvilágához, amely ettől kezdve élete meghatározó eleme lesz” – írja Christian Jacq egyiptológus. A Mozart-tetralógia szerzője így folytatja: a gyulafehérvári születésű sváb „Ignaz von Born nagymester az egyiptomi papokat tekinti valóságos őseinek, s tanítványa később hasznát látja az általa végzett kutatásoknak. Miután 1784 decemberében Mozart részesül a beavatás világosságában, egyetlen célt tűz ki maga elé: tovább kell adnia, amit kapott. Valójában jóval túl is lép ezen – ő lesz a révész Egyiptom és a szimbolikus szabadkőművesség között. Életművének koronája, *A varázsfuvola* megnyitja az utat” (Jacq

2008: 10–11). Mozart szabadkőműves *orientációját* a francia zenekutató, -kritikus Michel Parouty (1991: 104; 125; 146–147; 152–155) nemkülönben megerősíti.

Mozart tehát rendkívül korán kapcsolatba került a Kelet kulturális és szellemi szemhatáraival. Fiatalkori művei és olvasmányélményei már a beavatás, a rejtett tudás és az erkölcsi felemelkedés kérdéseit érintették. Újfont Jacq (2008: 80–81) szerint az *An die Freude* 1767. szeptember eleji olmtüzi megzenésítése tizenegy (!) éves korában Mozart első, egyértelműen szabadkőműves szellemiségű szövegfeldolgozásának tekinthető. Három évvel később, 1770-ben Bolognában olaszul olvasta az *Ezeregyéjszaka* történeteit, amelyek szintén maradandó nyomot hagytak a képzeletvilágában (Jacq 2008: 117). Ezek a korai hatások – az apai irányítás meghatározó szerepével együtt – hosszabb távon alakították ki azt az érzékenységet, amelyben a Kelet nem pusztán díszletként, hanem erkölcsi és jelképes vonatkozási pontként jelent meg.

Mozart apjával folytatott levelezése különösen szemléletesen világít rá e belső fejlődésre. Az 1784. április 4-én írt híres levélben a halállal való megbékéléstről mint „életünk valódi végcéljáról” beszél – olyan gondolatként, amely szorosan kapcsolódik a beavatás eszmei rendjéhez (Assmann 2012: 307; Strebel 1991: 41). Nem véletlen tehát, hogy Mozart 1784 decemberében maga is részesült a szabadkőműves beavatásban. A források szerint ekkor egy sötét kamrában, a tör, a kötél és a halálfej látványában meditált – mely tapasztalat nem szükségképpen a fokozati rend lezárása, de mindenképpen a szabadkőműves röppálya egyik kiemelt, sorsformáló állomása volt (Assmann 2012: 316; Budde 2002: 625).

A János-rendi páholyokon belül Mozartot 1785. január 7-én az *Igazi Egyetértéshez* című testvéri közösségben avatták legénnyé (a három fokozat közül – Jacq 2008: 10). A szintén egyiptológus, 2024-ben elhunyt Jan Assmann hangsúlyozza, hogy ha időközben nem léptették volna elő mesterré, nem vehetett volna részt apja avatásán – márpedig a jegyzőkönyv tanúsága szerint jelen volt ezen az eseményen (Assmann 2012: 307). Mozart a későbbiekben több páholyoknak is tagja volt: 1784–85-ben a *Jótekonysághoz*, 1785 és 1788 között az *Újkoronázott Reményhez*, majd 1788-tól 1791-ig a *Megkoronázott Reményhez* tartozott (Assmann 2012: 207). Ez a kapcsolatrendszer nem csupán élettrajzi adat, hanem zenei és eszmei tájékozódásának fontos háttere is.

E kronológiai előzmények után érkezhünk el Mozart életművének csúcspontjához, a *varázsfuvolához*. A mű rituális operaként az Ízisz- és Ozirisz-misztériumokra, valamint a beavatási hagyomány egészére irányítja a figyelmet, anélkül, hogy azokat pusztán jelképes illusztrációkká egyszerűsítsen. Assmann értelmezésében a *varázsfuvola* ugyanannak a képzeletvilágnak a szülötte, mint a korszak Egyiptomot idéző kertjei: titkos szertartások, varázsserejű tárgyak, szerelem és vágyakozás, a fenségességgel való találkozás nyugtalansága, valamint az ősi útvesztőkben való bolyongás határozzák meg e világot, amely az idő mélyébe és a tudás forrásvidékére vezet (Assmann 2012: 157). A szabadkőműves tanítás itt nem zárt tantételként jelenik meg: a szereplők – és velük együtt a nézők – útmutatást kapnak a szeretetről, a testvéri összetartozásról, az elégedettségéről,

az emberi boldogságról, a nő és a férfi isteni hivatásáról, valamint a jó kormányzás és az általános felvilágosodás nyomán elkövetkező aranykorról (Assmann 2012: 36).

Tamino alakja igazán beszédes, hiszen olyan időtlen mitológiai réteghez kapcsolható, amely jóval megelőzi a felvilágosodás jelképrendszerét: neve végső soron a babilóniai Tammúz, valamint a sumér Dumuzi alakjához vezethető vissza. A hozzájuk kapcsolódó halál-újjászületés motívum nem áll ellentétben a szabadkőműves beavatás rendjével, hanem annak ősi, mélyebb szerkezetét világítja meg (Assmann 2012: 125–126).

A mű zenei nyelvének egyik figyelemre méltó mozzanata Monostatos áriája, ahol – utalásszerűen – a „janicsárzene”, vagyis a 18. századi „török opera” stílusvilága jelenik meg. Ezt a megoldást Mozart más műveiben, elsősorban *A szökötetés a szerájból* esetében is alkalmazta, *A varázsfuvolában* azonban kizárólag itt fordul elő. Tegyük hozzá: ez a megoldás Matthew Head szerint nem tekinthető orientalizálónak (Head 2000: 57), s ezzel Assmann, valamint Kunze is egyetért (1984: 591).

Végül megállapítható, hogy Mozartot a szabadkőművességben az egyházi formákon és szokásokon kívül eső szent tér lehetősége ragadta meg, amely számára saját, önálló zenei nyelv kimunkálását tette lehetővé (Assmann 2012: 369). A II. felvonás fináléjában felhangzó *Bald prangt* tercett – Assmann és Wolff olvasatában – már-már megváltásváró hangon jelzi a világ felvilágosodás szellemében elképzelt átalakulását, ahol a fiúk az új korszak hajnalát hirdetik (Assmann 2012: 374–375; Wolff 2023: 220).

Összességében tehát jól látható, hogy Mozart művét egy olyan intellektuális környezet hívta életre, amelyben az egyiptomi, babilóniai, perzsa és egyéb „keleti” hagyományok nem egzotikus díszítőelemként, hanem a felvilágosodás gondolatvilágában újraértelmezett szellemi erőforrásként jelentkeztek. E kulturális rétegzettség feltárása azért is különösen fontos, mert a Varázsfuvola ikonográfiája és beavatási dramaturgiája – Parouty, Assmann és mások kutatásai alapján – egyaránt olyan interkulturális térben mozog, amelyben a szabadkőműves jelképek, az ókori misztériumok, a keleti mitológiák és a 18. századi európai világnézet egymást kölcsönösen átjárják.

Végszó

E végéhez ért kísérletező kézirat e pontján pontosan tudjuk, hogy e szerteágazó téma csakúgy, mint annak szakirodalma és szellemi öröksége végtelen. Igaz ez, akár a Nyugat geokulturális viszonyulását vesszük alapul Közép-Kelet-Európához, akár „utóbbiét” a Közel-Keletre irányultan. Bármelyik jószerivel kimeríthetetlen, megannyi történelmi változóval, szereplővel és árnyalattal. Néhány támpontot mégis adni igyekeztünk. E szellemben megpróbáltuk kifejezni a többdimenziós orientalizmus problémáinak megvitatása során egyrészt azt,

hogy egyes nyugati szerzők – pl. Harding és Sand is – előszeretettel egzotizálták a közép-európai térséget. Másrészt azt, hogy Bosznia kapcsán a Habsburg-imperializmus – hatalmi-gazdasági és szellemi – szintén tisztán kirajzolódik, ha egyébként, egyetértve a szakirodalommal, ez egy visszafogottabb variánsa a modern gyarmatosításnak, melyben egyes nyugati történelmi alakzatok és nemzetek élen jártak. Harmadrészt, ebben a szellemi miliőben, főleg annak 18. századi műhelyeiben, a Kelet iránti érdeklődés egyes kulturális termékei – miközben az előbbi bírálati szempontok vitathatatlannak tűnnek – ettől még fogadhatók jóhiszeműen, egyetemes értékeként.

E három pontot önmagában máris vitaképesnek gondoljuk, de meghajlunk egy későbbi, világosabb állásfoglalás előtt, amelynek mélyrehatóbb körülményeire vár.

IRODALOM

- Assmann, Jan: *A Varázsfuvola*. Opera és misztérium. Budapest, 2012, Atlantisz.
- Budde, Gunilla-Friederike. „Denn unsre Bruderliebe soll ihn leiten“: Zum Zusammenhang von Künstlerexistenz und Freimaureertum bei Wolfgang Amadeus Mozart. *Historische Zeitschrift* 275, (1) 2002, 625–650. <https://doi.org/10.1524/hzhz.2002.275.jg.625>
- Feigl, Erich: *Zita, Kaiserin und Königin*. Wien, 1991, Amalthea.
- Frank, Alison: The Children of the Desert and the Laws of the Sea: Austria, Great Britain, the Ottoman Empire, and the Mediterranean Slave Trade in the Nineteenth Century. *The American Historical Review* 117 (2012), 2, pp. 410–444.
- Fuchs, Brigitte: Orientalising Disease: Austro-Hungarian Policies of ‚Race‘, Gender, and Hygiene in Bosnia and Herzegovina, 1878–1914, in: Promitzer, C. – Trubeta, S. – Turda, M. (eds.): *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*. Budapest, 2011, CEU Press, 75–100.
- Galántai, József: *A Habsburg-monarchia alkonya: Osztrák–magyar dualizmus, 1867–1918*. Budapest, 1985, Kossuth.
- Gerő, András: „Nationalities and the Hungarian Parliament (1867–1918),” paper presented at the conference *Parliaments and Minorities: Ethnicities, Nations and Religions in Europe, 1848–1948*. London, 2014, British Academy.
- Ginelli, Zoltán: Semiperipheral Empire: Hungarian Balkanism in Global Colonialism. *Critical Geographies Blog*, 29. 02. 2020, <https://kritikaifoldrajz.hu/2020/02/29/semiperipheral-empire-hungarian-balkanism-in-global-colonialism> (accessed: 2022-11-16).
- Gingrich, André: Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe, in: Bojan Baskar, Borut Brumen (eds.): *Mediterranean Ethnological Summer School, Piran 1996*. Piran 1996, 99–127.
- Gingrich, André: The Nearby Frontier: Structural Analyses of Myths of Orientalism, *Diogenes* 60 (2013), 2, pp. 60–66.
- Hanák Péter: A kelet-közép-európai nyomorúság okairól. Egy dunatáji hazafi testamentuma. In Jászi Oszkár: *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest, 1983, Gondolat.
- Harding, Bertita: *Golden Fleece: The Story of Franz Joseph and Elisabeth of Austria*. New York, 1937, Bobbs-Merrill.
- Harding, Bertita: *Imperial Twilight*, London, 1940, Harrap & Co.
- Head, Matthew: *Orientalism, masquerade and Mozart’s Turkish music*. London, 2000, Royal Musical Association Monographs.

- Heiss, Johann – Feichtinger, Johannes. „Distant Neighbors: Uses of Orientalism in the Late Nineteenth-Century Austro-Hungarian Empire.” In James Hodkinson – John Walker (eds.), *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*. NY, 2013, Rochester, 148–165.
- Jacq, Christian: *A nagy mágnus*. Budapest, 2008, Európa Könyvkiadó.
- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA, 2016, Harvard University Press.
- Kállay, Béni: *Magyarország a Kelet és a Nyugat határán*. Budapest, 18823, MTA, 1883.
- Kemény Zsigmond: *Változatok a történelemre*. Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/08800/08888/08888.htm#21> Kemény, Zsigmond (1982) „Forradalom után”. In Tóth, Gyula (szerk.) Kemény Zsigmond: *Változatok a történelemre*. Budapest, 1982, Szépirodalmi, [181]–[373]. [Kemény Zsigmond Művei] alapján.
- Kitanics, Márton: The Hungarian–Balkan Relationships from the Beginnings to Recent Years, in: Yamamoto, A. (ed.): *Joint Research with the University of Pécs for the Preservation and Development of Cultural Diversity I.*, Nagoya, 2008, Nagoya City University, 51–58.
- Malečková, Jitka. „Civilising the Slavic Muslims of Bosnia-Herzegovina.” In *The Turk in the Czech Imagination (1870s–1923)*. Leiden, 2020, Brill. https://doi.org/10.1163/9789004440791_005
- Kunze, Stefan: *Mozarts Opern*. Stuttgart, 1984, Reclam.
- Obey, Robin: *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg „Civilising Mission” in Bosnia, 1878–1918*. New York, 2007, Oxford University Press.
- Parouty: *Mozart, az Isten kegyeltje*. Budapest, 1990, Park.
- Pezzl, Johann: Sketch of Vienna, in H. C. Robbins Landon: *Mozart and Vienna*. New York, 1991, Schirmer.
- Rady, Martyn C.: *The Habsburg Empire: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- *A Habsburgok. A világ urai*, Budapest, 2022, Helikon.
- Rady, Martyn C.: *The Middle Kingdoms. A New History of Central Europe*. New York, 2023, Basic Books.
- Reynolds-Cordileone, Diana. „Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond: 1878–1914.” *Austrian History Yearbook* 46 (2015), pp. 29–50. <https://doi.org/10.1017/S0067237814000083>
- Rothenburg, Gunther E.: *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette, 1976, Purdue University Press.
- Siwec, Magdalena: Tracking George Sand’s *Wanda*: Feminism, Polishness, and Esoterism, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza* 16 (LVIII) (2023), pp. 223–238.
- Strebel, Harald: *Der Freimaurer Wolfgang Amadeus Mozart*. Stäfa, 1991.
- Voltaire, *Candide, ou l’Optimisme*. Geneve, 1759.
- Wendt, Helmut: Central European Missionaries in Sudan: Geopolitics and Alternative Colonialism in Mid-Nineteenth Century Africa, *European Review* 26 (2018), 3, pp. 481–491. <https://doi.org/10.1017/S1067298718000182>
- Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994.
- Wolff, Larry: *The Shadow of the Empress: Fairy-Tale Opera and the End of the Habsburg Monarchy*, Stanford: Stanford University Press, 2023.

A hérakleitoszi enigma ellenében

Krasznahorkai László: *A magyar nemzet biztonsága. Vadászat pillangóra*

Magvető, 2025

„Látja, az élet nem jó. De nem is olyan rossz, amilyennek hisszük.”
(Guy de Maupassant)

Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy a 2025-ös év világkatasztrófái közepette számunkra (a magyarság számára) az egyik legfontosabb esemény Krasznahorkai László irodalmi Nobel-díja volt. Hallgatva a stockholmi ünnepi beszédét a reményvesztettségéről, tudatomból előkészítve az 1989-es regényéből Eszter György vészjósól állításai: „csődöt mondtunk a cselekvésben, a gondolkodásban és a képzeletben, amiként abban a száználmas igyekezetünkben is, hogy megértsük, mégis miért; elkötyavetyéltük az atyaúrstenünket [...], elmulasztottuk fenntartani az örökös megméretés nemes balhitéit is, hogy önmagunk súlyát mindig az ősi tizparancstól való távolság szabja meg. Mondhatni kínosan felsültünk tehát abban az univerzumban, ahol föltehetően egyre kevesebb a tennivalónk” (*Az ellenállás melankóliája*, 129). Kicsivel több, mint három évtizeddel később még autentikusabbnak hat ez az eszmefuttatás, s a közben kiteljesedett Krasznahorkai-életmű a tanúbizonyosság erre. A Kossuth-, Aegon- és temérdek egyéb, köztük a nemzetközi Man Booker-díjas (2015) szerző még abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy egy angolai lepkefajt róla neveztek el: PSEUDALETIS KRASZNAHORKAI. Ennek hátterében a 2025-ben a Magvetőnél megjelent és megfjétre váró című regénye: *A magyar nemzet biztonsága. Vadászat pillangóra* áll. Annak egyik főhőse dr. Papp András, tudós lepkeszakértő, Krasznahorkai regénybeli barátja, Sáfiaán Szabolcs alteregója, aki a Természettudományi Múzeum munkatársaként ténylegesen az író barátja. Könnyen elképzelhető, hogy ő inspirálta a könyv

megírására a szerzőt. „Véletlenek pedig nincsenek”, olvasható a regény gondolatfutamai közepette, bármennyire kerülünk is távol a világ tengelyétől, a könyv aurája az életmű súlyos mondanivalókkal terhelt alkotásaihoz képest hangvételében más, könnyedebb. Nem a már elcsépelten apokaliptikus attribútumú, hanem – legalább látszólag – új attitűdű: több benne az önreflexió, a szinte önmegvető karikatúra, a humor. Mintha az író *A lét elvieszelhetetlen könnyűsége* szemléleti pozíciójából tárná elénk a történetet. Ugyanis a szépséget lepkehálóval kergető két barát: a tudós és a művész (maga a szerző) megismerkedésük után terepmunkára is megy, de befogni egyetlen pillangót sem tudnak, mintha a szépség eltűnt volna a világból. Létük megóvása a lepkeszakértők feladata, tudósi kötelesség. A paradoxonokban bővelkedő szöveg prózapoétikai eszközökkel feltárt bonyolult krasznahorkais lételmélet.

Abban a recenzensek is egyetértének, például Bak Róbert a *telexen* (2025. nov. 17.) vagy Varga Bence a *fidelio.hu*-n (2025. 11. 21.), hogy ez a mű Krasznahorkai legszemélyesebb írása, melyben a korábbi toposzok: a világ tengelyének kicsorbítása, a távolság föld és ég között, a profán és a szakrális mély ellentéte, a fent és a lent dimenzióinak átléphetetlensége itt látszólag félárnyékba kerül, s a takarásból előlép valami légiiesen finom, megengedő szeretet, önirónia és ízes humor. Mindettől talán még összetettebbé vált a szöveg, mely bőven ad az olvasónak értelmezni, megfjéteni valót. Önmagában már az meghökkentő, hogy a neves író egy lepkeszakértő segítségét

kéri az élet értelmének megtalálásához. Igaz, Krasznahorkai szerteágazó gondolathálójában valami mindig fennakad, ami számos asszociációt vonz magához. Érdeklődése most felkeltődött a pillangók iránt, mivel a hazánkban fellelhető négy faj bekeretezve felkerült a pilisszentlászlói faházának falára. Szépségük elbűvölte, alkalmat kínálva számos létprobléma megvitatására. A benne feszülő tisztázatlan kérdések miatt hívta fel telefonon a szakértőt 2022-ben, a covid lecsengő ágában, az orosz-ukrán háború kezdetekor. Rádásul az 50 éves tudós entomológus, aki a lepkék *Nagyhatározója* könyvéért 2019-ben Jermy Tibor-díjat kapott, fogyatékkal élő, ún. Klippel-Feil-szindrómás, aminek számos külső jellemzője van, ami miatt gyerekkora óta sok bántás érte, s az író köztudottan vonzódik a megalázottakhoz, kisemmizettekhez, kirekesztettekhez. A *Sátántangó* (1985) óta az ő sorsuk ábrázolása központi szerepet tölt be alkotásaiban. Egészen gogoli a szituáció, épp ez idő tájt érte megaláztatás a kutató biológust a munkahelyén, a Természettudományi Múzeumban, ahol az új igazgatóhelyettes (egyébként valós személy: Bernert Zsolt) – hogy elvonja a kutatástól – stratégiai szervezőmunkára kötelezte, és „kisembernek” nevezve kizavarta az irodájából. A két főszereplő találkozására az idő így épp a legalkalmasabb. Papp András karaktere tökéletesen beillik a Krasznahorkai-panoptikumba, az Estike, Valuska, Pálnik, Kada Józsi bácsi... sorba. A tudós anyagi lelkülete különösképpen akkor mutatkozik meg, amikor a buszon huligánok megtámadják, egyikük testileg is durván megsérti, de az eset után szédelegve, bekötött szemmel elmegy a rendőrségre, hogy jelezze, nem tesz feljelentést ellenük. Valamint a regény legmegrázóbb jelenete lesz, amikor ugyanaz a skinhaed éjszaka betör hozzá, hogy kirabolja. Csak-hogy rá kell jönnie, hogy egyrészt nem ütközik ellenállásba, másrészt nincs mit elvinnie, mert a lepkész szegényesen él. Még a hűtője is üres, egy pizzaszelet sincs

benne. A káromkodó fiatalember távozik, de másnap éjjel újra becsönget, s a lépcsőház ajtajához lebotorkáló férfi egy dobozt talál az ajtó előtt: egy szelet meleg pizzát kapott ajándékba. Fölviszi a konyhába, majd könnyek között befalja. Ez a torokszorító jelenet szinte beég az olvasó tudatába (141).

A magyar nemzet biztonsága tehát több szempontból is újszerű az életműben. Műfajilag talán allegorikus tanmesének nevezhetnénk, mely úgy autofikciós, hogy egyben annak paródiája is, mintegy a szerzőt visszahelyezi fikciós jogába. Valójában a biografémák (autobiografikus jelek) a korábbi művekben is rejtetten egy-egy alakban jelen voltak, felismerhető bennük az a sajátos írói elképzelés, amely az individuumszabadságát és a függetlenséget képviselve a társadalmi kívülállást választja. Ennek a művészlét-felfogásnak gyökere nagyrészt a keleti kultúrákban keresendő, mely szerint az alkotó spirituális lény, semmiképpen nem közönséges halandó, esetlegességében hordozza a szakralitás vágyát. A szerző nyíltan a *Zsömlé odavan* (2024) után másodszor itt lép színre, nagyrészt önkarikatúráként. A tudós barát szemével nézve elhanyagolt külsejű, pisiszagú, korpás zakójú, sárga fogú, ápolatlan körmű valaki, aki e kakofémiás jelzők miatt egyáltalán nem néz ki autentikus írói személyiségnek. Az olvasó számára ebben rejlik e prózavilág rafináltsága, hogy amikor a találkozások során hallgatói leszünk a szerző nagymonológjainak, akkor e szószátyárság mögött annál nagyobbabban robbanjon a kétségbeejtő metafizikai horror, mely az egész életmű feszültségét generálja. A válaszok a mű végére lassan-lassan megérkeznek, ha kellőképpen figyelmesek vagyunk. Menet közben a lepkék fejlődésének négy fázisát vizsgálva, metaforikusan kikerekedik a két főhős személyiségképe is: a tudós az éteri tisztaság megtestesítője, az író pedig megreked a hernyó fejlődési fázisában, kérdés, hogy eljuthat-e a kifejlett imágó állapotába? A humoros töltetű cselekményszövevényben,

körülbelül a könyv arany metszésétől kezdve ugyanazt a világszemléleti katasztrófát tárja elénk, amit a nézők is jól ismernek a nemrég elhunyt neves filmrendező, Tarr Béla alkotásaiból is. Krasznahorkainak ez a műve mindenképpen összegző jellegű, az eddigi kínzó egzisztenciális és lételeméleti kérdésekre keresi itt is a választ. A Krasznahorkai-univerzum bizonyos értelemben kifejezetten provokatív: a Gonosz által irányított földi szféra az azt körülölelő transzcendens Egésszel örök feszültségben áll. *A megbízás a gonoszra szól*, olvashatjuk a *Nem kérdez, nem válaszol* című beszélgetőkönyvben (198–204); s a föltárt dualitás (jobb fogalmat Eötvös Péterrel ők sem találnak): a Jó és a Rossz a művészet elementáris erejének a titka, és a nyelvezet perfekcióra törekvése adja a morális többletet. De elég egyetlen figura (például Pálnik), akinek rendíthetlensége, hogy a rádióján jelet fogjon a világmindenségből ahhoz, hogy megszülessen bennünk a remény.

A szerzőről Zsadányi Edit írt 1999-ben monográfiát, valamint 2024-ben jelent meg Szabó Gábor *Kilátás az utolsó hajóról* című, a Krasznahorkai prózát elemző, összefoglaló könyve, melynek záró soraiban ez áll: „Krasznahorkai anarchista” (inkább provokatív, sic!); „a művészet számára az ellenállás, a felfogatás, az általános szembefordulás és az azzal következetesen vállalt kívülállás terepe. Tagadja a fennálló metafizikai, egzisztenciális vagy társadalmi rend értelmét és igazságát, azaz a valóságnak nevezett létállapot komolyan vehetőségét és józan folytathatóságát”. Majd idézi Edgar Windtet: „az utolsó ítélet harsonáját meg lehet fújni egyszer, de nem lehet minden áldott nap, mert amikor az izgalom tetőfoka óramű pontossággal ismétlődik, akkor óhatatlanul kissé erőltetetté válik a hatás” (E. Windt: *Művészet és anarchia*. Ford. Turai Hedvig. Corvina, 1990, 30). Végül hozzáteszi: „Windt vélekedésével ellentétben a művek alighanem azért nem válnak „erőltetetté”, mert ez a bizonyos harsona minden egyes

esetben másként szólal meg. A groteszk és a pátoszos dallamok változatos kottájára íródva hol egy bolond által megkongatott harang fülsértő zúgása” (a *Sátántangóban*), „hol a kiürült létezőknek kánont vezényelni próbáló Hülyegyerek „énekhangja” (Bárá *Wenckheim hazatér*), „hol a *Herscht 07769* világejszakájának mindent ellepő csendje közvetíti a történelem megszerzéséért vívott küzdelem kudarcát”. (369) A *Vadászat pillangóra* is egyike az ilyen „változatos kottáknak”.

Már a szerkezet is újszerű: 10 *Bekezdésből* és 2 *Lassanvégéből* áll. A gyermek- és ifjúkor után a kutató biológus úgy döntött, hogy nem érdemes foglalkozni az őt egyébként nagyon érdeklő létkérdésekkel, mert „az élet mibenléte felé nem vezet út, azon senkinek nem lesz igaza, mert az élet kialakulásának kétségbeejtő titkát senki, de különösen ő nem fejt meg, mert az titokban marad”. (33) Ezen töprengése közben csörgött a telefonja, és egy Valamilyen László, egy író kereste, hogy „elég nagy bajban van”. (35) Segítséget kér. A találkozó a 4. fejezetben jön létre. Előtte még megjelenik a Kert alapmotívuma: az író a pilisi telkére átnyúló hatalmas tölgyfa irdatlan gyökérzetén elmélkedve megrémíti a fölének tornyosuló buja természet megfejtéhetetlen rejtélye. Tudvalévő, hogy Krasznahorkainál a kert nem szent hely, Genji herceg unokája is csak hosszú keresés után talál rá (*Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*, 2003), hanem Szabó Gábor szerint „önrelativizáló szkepszis”. Az örökké élni akaró élet titka megfejtéhetetlen. Ezért fordult a tudóshoz, s már a Természettudományi Múzeum szobájában adja elő önkínzó kérdését. Egyúttal elárulja azt is, hogy a lepkéről ír könyvet, de megrekedt. És itt előkerül a már ismert Krasznahorkai-toposz, mely szerint ő nem is író, hanem írnok, aki csak lejegyzí, amit sugallatként egy más dimenzióból kap. Emiatt sokakban felmerült a kérdés, főképp a Friderikusz-interjú után, hogy miféle befolyásról lehet szó. Csak nem a démonikus világgal tart kapcsolatot? A szerző

másutt már utalt rá, hogy ő afféle hírnök, közvetítő, aki, akárcsak Hermész vagy az angyalok, hírvivő a metafizikai térben. Ez az intuitív módszer (aleatorikus művészetfelfogás) a transzcendens és a tapasztalati világ határán mozogva érzékeli az univerzum jelzéseit, s azt rögtönzésszerűen labirintusos, hömpölygő mondataiban leközi. De azok a mondatok pontosak és megvilágítóak, revelatívak. Az intuíció mellesleg minden szerző és művész alkotói munkájának inspiráló pillanata, amit ha elszalaszt, akkor nem jön létre megfelelő mélységű alkotás. Krasznahorkai nagyon nyíltan beszél a szellemi fogságba esésről is, toposzként főképp a *Théseus-általános*ban ragadható meg, ahol erősen éreztetni az előadó és a közönség közti mérhetetlen távolságot, amikor nem értik meg, hogy mit is szeretne mondani. Ez olyan gyógyíthatatlan állapot, amelyből nincs szabadulás. Ezért is fontos motívum nála a gondolkodás felszámolására tett kísérlet (például Herman vadőr esetében, vagy jelzés értékű Eszter György bedesz-kázott ablaka, netán a Tanár úr Csipkebokor-erdőbe való menekülése), mert az lehet a szabadulás útjának esélye. Krasznahorkai iszonytatónak tartja az életakarokban a reprodukciós kényszert, ez utalás a teremtéskor elhangzott „szaporodjatok és sokasodjatok” felszólításra, mert így az életakaratra bele van építve a „muszáj”. Ezen a tudós is megütközik, mindketten úgy vélik, hogy fogalmuk sincs arról, hogy mi is az a Valóság. Az íróbarát ezen a ponton szót ejt az időkezelésről, ugyanis „valóság valójában nincsen” – véli –, „mert mire lenne, el is illan”. Ebből érthetjük meg a lelassított idő eszméjét, amit az író a hosszabb leírásokban, a filmes barát, Tarr Béla pedig képileg a nagyon hosszú snittekben valósított meg, hogy általa az olvasó és a néző bele tudjon helyezkedni az adott szituációba, hogy valahogyan megteremtődjön a jelen. Papp András, érzékelve az író feszültségét, hogy oldja azt, megmutatja a lepkegyűjteményét. Megtudjuk, hogy hazánkban 3500

lepkefaj és mindössze 4 pillangóféle honos, ám a világon 160 000 lepkefaj létezik. A pillangók a lepkék családjába tartoznak. A feldúlt látogató ezúttal gyorsan távozik.

Lesz még egy találkozójuk a múzeumban, majd Krasznahorkai meghívja a kutatót a pilisi házába, és kétszer mennek terepmunkára. Az olvasónak bőven lesz része humoros pillanatokban, de élvezheti a milióteremtést, elmerenghet a helyszín, az író házában (szakrális terének) puritánságán, s közben felbecsülheti a barátság születésének euforikusságát, majd a profán valóság kézzelfogható keserűségét. És mindenekfelett értelmezheti a számos regiszteren megszólaló „szószátyár” író egész életművét behálózó nagy kérdéseket, valamint befogadhatja a jóval visszafogottabb, józan tudós hön szeretett és nagyra becsült szakterületének mindennapi csodáit. Ő ugyanis szereti a lepkéket, akiknek „szíve helyén szív van, és nem kő” (166), de csodálja, sőt szereti a hernyók változatosságát is. Ő bizony szereti a munkatársait, nyitott az emberek iránt, és bevallottan szereti ezt az egész, kétségekkel teli életet.

A *Vadászat pillangóra* sem kivétel a reménytelen metafizikai sóvárgás alól, akár a barátság valódiságát tekintve sem, amikor nem csorbul az emberi méltóság, mert a testi fogyatékos tudós egyenrangú félnek érezheti magát az ételfoltos ruházatú íróval: „hogy ment ez ki Berlinbe, ott is folyton leette magát?” (83), akár a lét-mibenlétének, értelmének örökös székszéksében, amely most itt a központi kérdés. Persze azt tudnunk kell, hogy Krasznahorkai előzőleg már leszögezte, hogy a „középponti metafizikai mag” hiánya miatt az értékregiszterek összerosodnak. A *állomáskereső* Pálnikja jól tudja, hogy cslekedete kissé groteszk, mivel hit kellene hozzá, hogy befogja a Hangot az úrból, valamint azt a bizonyos „ugrást” a határmetaforika alapján a *Mindig Homérosznak* (2019) menekülő főhőse megteszi, de salto mortale lesz belőle, afféle karkai átváltozás:

patkányként kerül el a szikláról a mélybe zuhanva, Kalüpszó nimfa barlangja előtt. A könyv mégis e szürreális bukfencsel zárul: „de nem adta fel”. A szerző katartikus dilemmája ez: igen, az élet élni akar, legyőzve akár a halált is.

Egyelőre a lepkész-kutató örömben úszik, hogy „egy igazi barátja van” (89), akinek felveti a közös terepmunka ötletét. Májusban sort is keríthetnek rá. Bandit (nevezhetjük most már így) közben regulázza a felettese, a mindent tudó elbeszélő ironikusan meséli el, hogy azért kell kidolgozni egy stratégiát, hogy a magyarokkal ismertessék meg a dicső hazát, annak természeti szépségeit. A 94. oldalon érkezik egy álhír az író haláláról, melyet telefonon tud meg a tudós az író takarítójától. A meseszöveg krimibe illő, de miután kiderül, hogy a hír kamu, sort keríthetnek az első terepmunkára Paks mellett, az Ūrgemezőn. Az út során temérdek természettudományos ismerettel árasztja el a tudós az írot, aki végig vizsgálja is, hogy tényleg érdeklődik-e a lepkék iránt, mert a tudóban gyanú ébredt. Hazafelé 170-nel hajtanak, mert a magányos írot várja a kutyája, aki „egy romolhatatlan szív, aki őt ezen a világon egyedül szereti” (122). A 9. fejezet drámai fordulat a két barát viszonyában. Ugyan mindketten „áttörésnek” érezték a paksi kirándulást, de más-más értelemben. Az író viharos, de kissé kaotikus életstratégiáig jut el: „az élet nem akarja az életet, hanem *muszáj* neki élnie” (123). Az univerzum részéről ez determinált, ám a földi létezők számára „elkerülhetetlen véletlenként” mutatkozik, és mindehhez a szerző belső diszharmóniája társul: „az Ūristennek ehhez semmi köze, mivel NINCSEN, csak a bibliai mesékben”. Az embernek pedig egyetlen lehetősége van, hogy „környezetének pillanatnyi javaslatát eldöntse” (125). A barátja kétségek közt hallgatta társát, tartva attól, hogy ebbe a megoldatlan problémába (kezdet, teremtés) már sok önjelölt próféta belebukott, számosan pedig a bolondok házában végezték. Krasznahorkai regényalak-

jai közül is sokan megőrültek, volt, aki öngyilkos lett. Egy ponton a tudós kénytelen közbeszólni, és itt válik nyilvánvalóvá a tudós pragmatikus, józan észre hallgató és a művész labirintusos észjárása közti különbség. Bandi kijelenti: „a gondolkodásban azt a területet képes csak elviselni, ahol rend van”, ő a munkájával az „egyensúlyban lévő világ fennmaradásához járul hozzá” (129). Ezzel mintegy megpecsételődik további kapcsolatuk: a tudósnál az „áttörés” negatív irányú, úgy érzi, becsapták. Az írot nem is a lepkék érdeklik, hanem az ő szájalmas, hátrányos helyzetű figurája, valójában róla akar regényt írni. Ez a hajszálrepedés egészen a könyv záró mondatáig finoman tágul. Az író rendületlenül és önméltóan ontja a sokszor ambivalens nézeteit, melyből kiemelendő a felismerés, hogy ő bizony másodjára, sőt sokadjára ugyanabba a folyóba lépett. Igaz, „az emberiség a hérakleitoszi enigma óta ellenkező véleményen van” (132), mert valójában – vele együtt – önsorsrontó. Tulajdonképpen épp Hérakleitosz (i. e. 500 körül) másik emblemikus meglátását: „a háború mindennek szülője” teljesíti be, mondhatnánk, mindmáig. (Lásd Petőfi: *Ítélet* című versét!) Krasznahorkai a *Megy a világ* című kötetében (2013) az emlékezés témakör kapcsán mélyenszántó gondolatokat fogalmaz meg az ókori bölcselőről (*Nem a hérakleitoszi úton*). Az ember bizony szembemegy a dolgok változásával kapcsolatos szigorú törvényszerűséggel. Az író alapállása szerint a földi realitás a metafizikai Gonosz uralma alatt áll, s a gőcprobléma az, hogy a Roszszat nem lehet logikai úton megmagyarázni. Valamikor, a teremtés előtti „műhiba”. Az egzisztenciális és a metafizikai küzdelem állandósult állapot, ez szüli a szakadatlan háborús helyzeteket (*Háború és háború*; 1999); ez metafizikai csapda, Camus-féle Sziszüphoszmitosz. Krasznahorkai egyes szereplői ezzel próbálnak szembefordulni a megváltás messianisztikus ideája reményében; Florian Herscht is felismeri a létezés háborús természetét,

ő emiatt ábrándul ki az égi harmóniából. A szerző (a regénybeli hős) a továbbiakban elutasítóan kezeli a felvilágosodás északultuszát, valamint arra mutat rá, hogy a temérdek tudományos-technikai fejlődés (jelenleg az AI-jal bezárólag) nagyrészt értelmetlen, veszélyeket rejt magában, ráadásul az ősi kultúrákhoz képest visszafejlődésben vagyunk. Jól ismeri a Szentírást, korunkat a Dániel próféta 2: 32-43, valamint a 7. fejezetben olvasható állóképmetaforához mérve az aranyfejtől a cserép és vas elegyének időszakába helyezi, a végső széthullásba. S hogy ide jutottunk, annak okát a „botlás” metaforával érzékelteti (136). Saját megbotlását a járdán halvány párhuzamként rávetíti az Édenkertben elkövetett engedetlenségre, ezáltal egyetlen pillanatképben egybefogja az ősi múltat a jelennel. A többit a pilisi házban történt vendéglátás során fejti ki, megnyugtatta barátját, hogy nem fog a lepkekről írni, és ismét meglebegteti, hogy egyáltalán semmit sem fog írni, befejezi; úgy véli, koránál fogva is állnia kellene a szavát.

A két záró fejezet, *Lassanvége* címmel tartogat még néhány izgalmas témát. A pilisi ház és a kert, a hatalmas tölgyfa szemléletes leírásával a szerző beengedi az olvasót is a magánszférába, abba a kultikus helybe, ahol a tudós végre egyenrangúnak érezheti magát a neves íróval. Ugyanis a teljesen elhagyatottnak tűnő, kopott, pókhálós faház az orrfacsaróan bűzös szobákkal („mintha a kutya rendszeresen valamelyik sarokban végezte volna a kisdolgát” 150); szinte meg is nyugtatta, mert mindez leginkább egy nyomorgó, beteg alak elhanyagolt odújára emlékeztette. Hiába a mindent elborító könyvhalmaz, a falon tényleg ott lógó négy pillangó képe, de az író a „bilikék színű, fröccsenített kínai” gumipapucsával, a pecsétes háziköntösével, már-már botrányosnak tettsett. Krasznahorkai a végsőkéig elmegy az öniróniában, mindamellet megcsillantja nemes emberi vonásait is. Rendkívül figyelmes a vendégével, óva inti,

hogy a teraszon csak a nyomában lépkedjen, mert másutt beszakad alatta a korhadtt padló, és finom italokkal, szivarral kínálja. Eljött a pillanat, amikor a tudós végre óvatosan rákérdezzon, „vajon nevezhető-e a kapcsolatuk barátságának”, mire a „másik kissé megütődve” felelt: „ó, már hogyne volna annak nevezhető” (153). De a kutató érzékeli, hogy valami középük állt, és jól érzi, ez nem más, mint a szerző egyik közismert toposza, az a bizonyos „távolság”, amely a hétköznapi és a magasztos köztit jelenti. Krasznahorkai a *Thézeus-általános* clochard-rendőr exkluzív helyzetében, illetve az előadó és a hallgatósága közti mérhetetlen (szellemi) távolságban már megrajzolta ezt a szinte természetfeletti állapotot. A pilisi házban pedig az író lázas igyekezettel és mély gondolatisággal ad magyarázatot barátjának arról, mit is kell érteni ezen a távolságon. Valamiféle bibliai parafrázisról van szó: a kezdetekkor Isten Ádámnak felmutatta a dolgokat, és Ádám nevet adott nekik, ezáltal megteremtette a főneveket. Fogalmak sokasága hangzik el („rózsa, bárány, lélek, salátaboglárka, bokasüllyedés, szeretet, lehetlenség, hiány...”; majd Ádám azt mondta: „elég”, erre Isten Ádám fejére koppintott, „ez nem főnév, te huncut” (157-158). És ezután következik az írói magyarázat, részben a könyv címére is: „a valóság és a fogalom, azaz amit Isten felmutatott, és amilyen nevet Ádám adott annak, az olyan messze volt és maradt egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől, de úgy is mondhatja, hogy olyan messze, mint egy pillangó... a magyar nemzet biztonságától” (158). Tehát „valóság és fogalom soha nem fedhetik egymást”. Ezután már nincs szó evolúció- és teremtés-vitáról, az író így söpri le az asztalról a témát: „szóval, amit Ő teremtett, és most hagyjuk azt a gyógyíthatatlan kétségbeesést, ami elfogja már a szó hallatán is az embert, hogy teremtés, mert teljesen mindegy, minek nevezzük, mert Istennek sincs semmi köze a valóságához annak, amit Ádám megnevez {..}, Ádám nevezetes névadása mindössze

gyógyszere annak, amire nincs gyógyszer, a közelségre tudniillik, ami örökre, a kezdetektől a végig elválasztja őket, a szó hálálisan szerelmes a valóságba, de soha nem érintheti meg...” (159).

Menet közben az író utalt még a jól ismert nietzschei-tézisre: „az Isten halott”. Emiatt – szerinte – a teljes emberi kultúra hamis alapokra épült fel, egy hitre alapozta önmagát. A tanár úr a *Báró Weinckheim hazatérben* ezért szenvedett transzcendencia-ínségben. Ezekből a teóriákból az utolsó fejezetben még levonható lesz néhány következtetés. A két barát a második terepmunkára tart Várpalota környékére, a Csörget-völgybe, egy ritka lepkefaj lelőhelyére. A tudósnak el kell szenvednie az író kétségbeesett kirohanását a gyilkos és szenttelen természettel szemben, „ahol minden pillanat veszély, ahol minden pillanat küzdelem a dominanciáért, a túlélésért” (161). Ha a napi médiahírekre gondolunk: a tűzvészekre, a tájfunra, a tornádókra, a lavinára, árvizekre, a szökőárra, a földcsuszamlásra, akkor talán még helyeslően bólogatnánk is. De most olyan ritka pillangó keresésére indulnak, melynek egyetlen példánya százezer forint eszmei értékkel bír, s a természettudósoknak a védelmet számukra biztosítani kell. Az író rögtön közbevágott: „ez pont úgy hangzik, mintha a magasművészet gyakorlóinak parányi és hősieken hülye csoportjairól beszélnél, kis helyre szorultan, kipusztulás előtti” (163). „Tehát kudarcra fel, ebben jó vagyok”, mormolta magában ironikusan Krasznahorkai. S talán eszébe jutott mindaz, amit megírt a könyvek, a kultúra védelmében az *Aprómunka egy palotáért* című művében (2018). A lepkesz még lelkesen mesélt a pillangók szépségéről, tulajdonságairól, a fejlődési szakaszok

gyönyörűségéről, mert „az élet csodálatos”. (167) Ezzel a tudós egy egyszerű és kézenfekvő választ adott a kiinduló alapkérdésre, hogy mi az élet értelme: nem más, mint a *szereetet*, amelyet ő végig magában hordozott és képviselt. Az a szereetet, amely olyan tág fogalom, hogy megfér benne a megértés, a tisztelet, a figyelem, a megbecsülés, az odaadás, az irgalom, a megbocsátás...

Lassan végéhez közeledik az Eszter úr és Valuska pároshoz hasonló két emberről szóló tanmese, melyben a fogalom és a valóság e földi viszonylatban nem fedte egymást, s a tudós magában azon töpreng, hogy „a barátságunk vége, noha abban sem volt biztos, hogy egyáltalán fennállt” (168), s hogy ebben a történetben a szavak számítanak-e egyáltalán. Most minden más volt, mint Paksnál: az író kijelentette, hogy pihentetnie kell a lábát, ma nem segít, leült a mezőn egy kinyitható székre szivarozni; a lepkesz pedig hálójával ugrabugrálva tőle egyre távolabb került. Már csak egy pont látszott belőle. A Krasznahorkai teremtette univerzumnak ez az újabb puzzle-darabja, mely dramaturgiai-
lag nagyon kiegyenlítettten építkezik, ismét elmozdul a reménytelenség tartománya felé, mert „minden hiába, kedves barátom, hiába hadonászol, nem lesz esélyed, hogy belőled, velünk együtt valaha is pillangó lesz”, követi tekintetével a zsugorodó pontocskát az író. Pedig a vízió szerint hazánk biztonsága is azon múlna, hogy (metaforikus képpel) képesek vagyunk-e pillangóvá, azaz éteri tisztaságú lényé válni. Fedésbe kerülhet-e valaha a fogalom és a valóság? Vagy toporgunk ugyanabban a folyóban, gátként megrekesztve azt, a herakleitoszi enigma ellenében, és végül előnt bennünket az ár?

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Legutóbbi kötetei: *A vég küszöbén* (versek, 2023), *A Hertzek bűvöletében* (versek, 2023), *Kaleidoszkóp* (versek, 2024), *A valóság nyelvi inkarnációi* (kritikák, 2025).

A „megkettződés varázslatának” élménylírája

Kégl Ildikó–Filip Tamás: *Kétszemélyes ország*

Parnasszus Könyvek, 2025

Két költő egymásra találásának, egymásra hangolódásának és feltétel nélküli összetartozásának boldog eksztázisát megénekelő költeményeit kapja ajándékba az olvasó Kégl Ildikó és Filip Tamás *Kétszemélyes ország* című közös kötetében, amely a Parnasszus Könyvek gondozásában láttott napvilágot.

Kégl Ildikó író, költő, kritikus és irodalomszervező 20, Filip Tamás költő, szerkesztő 29 verse élménylír, amelyben a vonzalom megjelenítése metaforákkal és érzékletes képekkel valósul meg a vágy, a test és a lélek, a belső összhang komplexitásában. A két szerző a valóságmozgatók sűrítésével és egyedi nyelvi kifejező eszközök segítségével kelt érzelmi gondolati-esztétikai reakciót az olvasóban. Olvasás közben eszembe jutott Hamvas Béla egy igazán ideillő mondata: „A szerelem a megkettződés varázslatának entuziazmusában az eredeti egység helyreállításának szenvedélye.” A 49 vers a szerelem misztériumának embergazdagító voltát tárja fel, mindkét költő opusaiban a szexualitás, a szeretet és a spiritualitás transzcendens összekapcsolódása történik, amely egyúttal a szabadság megélésének útja. Ezen az úton pedig közös életterükben lehetővé teszik az álszemérem elhessegetését, érzéseiket a maguk tiszta valóságában fogalmazzák meg.

Kégl Ildikó vallomásos szenvedéllyel tárja elénk a megismerés, a vágy felszabadító örömét, s így szólal meg kötetnyitó versében. „Villámfényű, tajtékzó / gyönyörrel áldozok neki, / aki már akkor beengedett, / amikor még nem / tudtam, hogy hozzá indulok”. A beteljesült kap-

csolat megújuló erőforrás Filip Tamás számára is... „oly fenséges / ahogy fényeddel kivilágítod / szívemben az ereket”, s az *Élet vize* gyönyörű soraiban sem véletlen József Attila *Ódájának* említése. Mindkét alkotó írásaiban a misztikus erotika túllép a testi élvezeten, ebben a csodálatos szeretetközösségben test és szellem elválaszthatatlanul együtt érez az élet minden pillanatában.

Halmai Tamás méltatásában úgy reagál Kégl Ildikó és Filip Tamás közös költői varázslására, hogy viszonyukban „sebesen és egyöntetűen lelték meg újdonság sorsállapotukat – s becézik és óvják egymást költeményeik is”. A képek, az élményfolyamatok, az állítások egy sajátos asszociációs hálót alkotnak, amelyben mindig érezzük a lírai „én” érzékeny jelenlétét, tudjuk, hogy valamiféle révületre van szükség ahhoz, hogy a teremtő látomásban megtörténjen az áhítat, az elragadtatás kiéneklése. Ez teszi lehetővé a vershelyzetek és a megszólalásmód teljesen egyedi hangvételi megvalósulását. Kégl Ildikó csodálatos verse a *Hamvázó szerda*, már címadásában is bűnbánat helyett a lelki megtisztulás tudatában veti „máglyára az / összes lejárt szavatosságú vallomást”, mindent elfelejt a múltból, „leég a jelenről a múlt”, s ennek a felszabadító érzésnek birtoklásában beteljesedik Szepes Mária egy gondolata: „Én vagyok az örök Te, amely örök sebedet gyógyítja.”

A visszaemlékezés a versben töredékes élményeket hoz felszínre, választ próbál adni az emberi lét mélyebb kérdéseire. A megszólalásmódot személyesség és intimitás éppúgy jellemzi, mint a pillanatnyi

hangulatok megragadása, s belső, mono-
lóg-szerű elmélkedések.

A szövegimmanens lírai értelmezés a szöveg belső logikájából és a szövegszer-
vező elemek viszonyulásából eredeztet-
hető, így az összefüggésekre támaszkodva
tudjuk feltárni a versmondanivaló lényeg-
gét. „Hát legyen. Feltérdelni / magzatpóz-
ból: igen. / A feltámadást is akarni kell”
– fogalmaz Filip Tamás hittel és meggyőző-
déssel. A teremítő képzelet szerepe meg-
kérdőjelezhetetlen a poétikai képalkotás-
ban, így jutunk el például a kelet szibériai
Ojmjakonba, amely a Föld leghidegebb
pontja, csak azért, hogy a tisztaságot, időt-
lenséget megtestestítő kristályos hó hirte-
len megolvadjon, úgy, ahogy a képzelet
megvalósítja önmagát. „Legyél te is fehér
hó. / Győzedelmeskedj az idő felett...
Csak a tűz legyen vörös, / a napkelte, az
alkony / És az utolsó pohár bor, / amit
veled este megiszom.”

A metaforákkal megteremtett élmény-
sűrítés uralja ezt a közös versbeszédet,
amelyet minden esetben átítat a társhoz
való kötődés szépsége, az odaadás felhőt-
len öröme. Ebben az idealizált világban is
tudjuk, bár a szerelem sokszor megféle-
kezés minden másról, ami rajta kívül van,
igazat kell adnunk James Arthur Bald-
win afroamerikai költőnek és esszéistá-
nak, amikor beismeri, hogy „a szerelem
harc; a szerelem háború: a szerelem fel-
nőtté válás”.

Kégl Ildikó és Filip Tamás már a valódi
felnőtté válás korszakában vannak, meg-
osztották és jobbá tették önmagukat és
partnerüket úgy, hogy ezáltal jobbá tet-
ték a világot. A tartalomkapcsolatok csodá-
kat tárnak fel: a lírai „én” és a te egymás
felé közeledik, egy szent hely felé, ahol
a lírai „én” királynőként viselkedik, a sze-
retet misztériuma pedig annyi, hogy ket-
ten haladnak a „mi” felé. Ez maga a szent
hely. Azt hiszem, valójában már sikerült
odaérniük.

A *repülés esztétikumában* az ihletett lel-
kiállapot felértékelődik, Kégl Ildikó lábait
már a szárnya viszi, amióta a kedvese meg-

tanította repülni. „Nem félek, hogy / elol-
vadnak szárnyaim... legfeljebb / maga-
sabbra rajzolom a Napot, / s szerelmünk-
ből / röptöm ívével a világ repedéseibe /
fényt csurgatok.”

A szabad asszociációs módszerrel a me-
taforizálás az „én” -t, a körülvevő világot,
az érzékelt, észlelt és gondolati viszonyo-
kat gazdagítja, a kontextust minden irány-
ból körüljárhatóvá teszi. Nem véletlen,
hogy Filip Tamás Marc Chagall szürreális
álomvilágát idézi a *Szerelem-kék* megírásá-
hoz, hiszen a kék és az arany, mint a bol-
dogság, a tisztaság, a beteljesülés árnya-
latai időn túli messzeségekbe röpíti őket.
Filip Tamás így évődik kedvesével biz-
tos válasz reményében: „Ugye, mi is repü-
lünk? Ugye, mi is / szeretjük egymást
annyira, mint ők? / Hogy méltók legyünk
az ecsetre, ha / minket is megszólítana
egy festő.”

Világ-lélek-viszonyulások-idődimen-
ziók határolják a 11 részes *Máglyaéletet*,
ahol a szerelem minden megpróbálta-
tást átvészel, az érzés és a kötődés meg-
változtathatatlan, a múlt minden fájó pil-
lanata elszáll, amikor a Filip Tamás ki-
mondja a bizonyosságot: „Ami volt, minék
fájjon, / ha megtalál az Egy.” Az elragadta-
tás, a szenvedély éppúgy része az életünk-
nek, mint a mértéktartás, a józan mérlege-
lés, így egy cseppet sem lepődünk meg,
amikor egy nagyon hétköznapi, konyhai
kép tárul elénk, a szépsége pedig abban
rejlik, hogy a legprózaibb dolgok is kellő
emelkedettséggel jelennek meg, tovább
erősítve az összetartozás, az ihletettség,
az elfogadás állapotát. „Egy bugyi az asz-
talon... megmarkolom és beleszippan-
tok. / Jótétemény ez a költészetemnek.”
A szeretett nő beengedte közös életükbe
a napsugarat, ott ül a tenger déli partján,
papírcsónakot bocsát a vízre, oda, ahol
a „hullámok ölen / egyensúlyoznak a ne-
ked szánt szavak... / de ne félj, nem sülly-
yednek el, / csak az óceán akarja kimon-
dani őket”.

A *Kétszemélyes ország* különlegessége
a két szerző verseinek angol nyelvű tolmá-

csolása. Gyermán-Tóth Márta érzékeny, igényes fordítása csak fokozza az esztétikai élvezetet. Felejthetetlen élmény volt Kégl Ildikó és Filip Tamás vallomásos poétikai tartalmainak megismerése. Érzelmileg, lelkileg sokat gazdagodtam, így

írásom végén Martin Buber vallásfilozófus egy gondolatát szeretném idézni. „Aki egy nőt úgy szeret, hogy annak élete jelen van az ő életében, a tekintetéből világító Te az örök Te egy sugarába engedi bepillantani.”

Csontos Márta

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötete: *Égbe szórt emlékmagok* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2025).

„Mély és magas között...”

Finta Éva: *A teremtő szeme*

Magyar Napló Kiadó, 2025

Az emberi lét örök érvényű kérdései foglalkoztatják Finta Évát a teremtés pillanatától az elmúlásig – és azon túl is. Verseiben azonban nem kategorikus válaszokat próbál megfogalmazni, hanem a témát több irányból körbejárva, a saját tapasztalás és a megélt valóság alapján igyekszik látéleletet nyújtani az olvasó számára.

A kötet címe (*A teremtő szeme*) is ezt a sokirányúságot sejteti, hiszen a Teremtő mindent érzékel. De mi tudjuk-e a Teremtő szemével látni a világot? Finta Éva válasza erre az, hogy maga a Föld Isten szeme, s ebből az alapállásból kiindulva mi magunk lehetünk az érzékelő részecskéi, receptorai. Ám mivel csak mikroszemcsék vagyunk az univerzumban, így mindössze saját benyomásainkra támaszkodhatunk, s csupán töredékét tudjuk megtapasztalni mindannak, ami a minket körülvevő világban zajlik, hiszen sohasem lehet teljes rálátásunk a nagy egészre.

Az embernek mindig is a mindenség szellemi értelemben vett „meghódítása” volt a célja. A tudásra vágyott, hogy megismerje és megértse a világegyetem működését. A kötet első ciklusának (*Madarak voltunk*) látványos képversei is ehhez szolgálnak finom adalékokat. „Béke lettél Picasso tollhegyén, plakátokon / hírverés, hogy vége, vége, elmúlt az öldöklés / ide lent, s Noé bárkája is kiköthet / végre” (*A galamb*). Finta Éva a fecskék, galambok, sirályok, kolibrik, pávák, baglyok, varjak, sólymok szemével látatva ábrázolja sorunkat és végzetünket: „Madarak voltunk egykor, érzi szívünk, /.../ most már feledés az élet, / törve szárnyunk” (*Madarak voltunk*). E néhány remekbe szabott képvers roppant plasztikusan megfogalmazza,

hogy honnan hová jutott az emberiség. Tekinthejtük akár felvezető összegzésnek is ezt a ciklust, amit követ a részletes kifejtés. A következő szakaszok költeményei ugyanis alapos és mélyreható rátekintést biztosítanak az emberi lét fundamentumaira.

A részletes kibontás a *Teremtés-ciklus* verseivel indul, amelyek a mindent elindító isteni művelet mellett a szabad emberi akarat érvényesülésére is ráirányítják a figyelmet. A gondviselés csak kaput nyitott, megadta az alaphangot, de „nem uniformizálta létünk, / nem mondta, hogy kallódni vétek, / hogy elrondítjuk az egészet, / ha önnön törvényünkben élünk” (*Teremtés*). A Dinnyés Józsefnek ajánlott „Hang szó dal” című vers az említett három kifejezés nélkülözhetetlenségét igazolja a szavak játékaival, hiszen életünk rendezéséhez, az egymás megértéséhez, elképzeléseink, szándékaink közvetítéséhez elengedhetetlen és kulcsfontosságú, hogy pontosan ki tudjuk fejezni gondolatainkat. Hangsúlyt kap a költői szerepvállalás is: „Mind bátrak vagyunk, / akik verset írunk” – szögezi le a Finta Éva (*Meztelen angyalok*), hozzátéve, hogy „kinek az ég angyalsággal üzent / annak sorsa többnyire gallyra ment,” és „a haladás mégis bizonytalan” (*Éhenkórász költők balladája*).

A következő szakasz (*A folytatás vermeiben*) a bizonytalanságokkal telített mindennapok problémáit vetíti elénk: „Nincs hova bújni – bemérnek. //.../ Békeidőben az élet / hangtalan kapja a szúrását” (*Lövedék békeidőben*). Önmagunk foglyaiként tengődünk a világban. Egymást és magunkat pusztítjuk. Magunknak köszönhetjük a következményeket is, hiszen már:

„Szétrágott arccal néz ránk a jövendő” (*Ima elrontott időkben*). A költő feladata az lehet, hogy „lakhatóvá teszem a kiüresedett / lelkeket” – fogalmazza meg a kézenfekvő megoldást (*Útban ismeretlen világok felé*). De ehhez együttműködésre, egymás támogatására van szükség, mert „csak a viszonzott odaadásban élők nem romlanak meg” (*Megromlanak*).

A köznapi gondjai mellett történelmi traumáinkkal is meg kell birkóznunk. A magyarság múltbéli megpróbáltatásait veszik górcső alá a következő ciklus költeményei (*Megtörtéve történelemmel*). Kárpátaljai kötődése okán számára különösen fájó a Trianon okozta seb, amit közvetlen érintettként kell ma is megélnie: „Határaitam szenvedem. / Szenvedte anyám és apám, / a nagyszülők és dédike, / kik túlnan lettek a hazán” (*Határaitam szenvedem*). Kálváriánknak ezt az örökösen sajgó pontját énekeli meg a *Török* című versben is: „Török a kenyér és a szív. / Kettéválnak az egyenletek. / Osztódik, ami egyszer egész.” De előkerülnek korábbi századok gyötrelmei is – Izabella királyné Erdélyből való kényszerű menekülésétől az aradi tizenhárom tragédiájáig. Ez utóbbi kapcsán önti versbe a Batthyány Antóniához kötődő legendát: „Mégiscsak révbé érkezett / Batthyány Antónia átka: / a Habsburg ágból odalett // tizenhárom ismert rokon, / s az egész ház boldogtalan, / Ferenc József felsőfokon. // Talán azt hitte, babonásak / a sámánvérű magyarok, / hogy kivégeztek tizenháromat” (*Tizenhárom*). Dobai Péternek ajánlott versében (*Mene-telnek*) a 20. századi nagy háborúknak állít emléket, ahol „a béke / nem talál menedékre”, és „a század / fejet hajt a halálnak.” De felbukkannak munkáiban a jelenkor problémái is, a migráció félelmetes hatása és a napjainkban dúló háborúk megrázkódtató következményei. „Ez volt Európa? / A lerágott almacsutka és a héj? / Az egérrágta, morzsalékos kenyérbél, sajt-kukac, / a felgyújtott templomok üszke, korma?” – teszi fel a kérdést a szembesítés szándékával, tükröt tartva elének (*Volt itt*

Európa). Mindez már a vég s az elmúlás felé mutat. Ezt a témát járja körbe a következő ciklus verseivel a költő. A Venczel Vera emlékére írott versben az előregedés fázisát mutatja be fájdalmasan őszinteséggel: „...töppednek, mint őszi szőlőszemek, / összemennek a drága öregecskék” (*Összemennek*).

Finta Éva számos barát mellett közeli hozzátartozóitól is búcsúzni kényszerült. Férjére a „*Voltál finom szerkezet*” című verssel emlékezik, édesanyját pedig az alábbi sorokkal engedi utolsó útjára: „A fagy felszívta szívünk / a jeges éterig. / Anyám átadni, nincsen / hasonló fájdalom” (*Anyámat temetik*). A kötet zárószakaszába sorolt műveiben túlmutat a halálón. Átlép az időtlenségbe, ahol minden együtt van. Felragyognak a gyermekkor múlhatatlan emlékei („*hogyan tudtam feküdni gyermekként a fűben / teljes egyetértésben a földdel*” [*Hogy tudtam...*]), a találkozások élménye, az élet végtelen körforgása, a folytonos változás és ismétlődés, a sokszori újraépítés kényszerűsége („*és összedől / és épül újra / a ház a vers / a kert az utca*” [*És összedől!*]).

Izgalmas, sokfelé kitekintő lírai természettel ajándékozta meg olvasóit Finta Éva. Alkotásaiban a klasszikus kötött formák és a szabadversek egyaránt megjelennek. Különleges színt adnak a kötetnek a nyitószakasz kitűnően szerkesztett képversei, ahol a gondolat szabad szárnyalását a szavakból összerakott ábra csak tovább fokozza. A versekben minden együtt van: a találkozások és párhuzamok, érintkezések és összeütközések, öröm és fájdalom – mindaz, amit az ember megélhet „az égi karnagy” által vezényelt kórusban. A keresztutak, amelyek választást és döntést igénylenek. A feltámadó aggályok, az elbizonytalanodás, az egymásba kapaszkodás, a remény és a csalódás mind-mind része az életünknek. Naponta vívjuk harcunkat a kihívásokkal – és önmagunkkal. „Az ember osztatlan egység. / Kétségei megfelezték” – írja (*Pár-baj*). Ám mindenek ellenére a kötet záróverse a megbéké-

lést, a hazatalálást vízionálja, s azt, „hogy látva lássuk mindenki másban / a ragyogást”. Nem csupán egy személyes mikrovilág megidézett pillanataiba nyerünk betekintést, hanem – mint a kötet fűlszö-

vegében Jánosi Zoltán találóan megfogalmazza –, Finta Éva ezekben a verseiben „a magasból szertesugárzó Szem legfontosabb látómezőit tárja elénk, amikor műveibe keretezi őket”.

Oláh András

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, író. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Távolságok* (2025).

Igaz történetek

Csóti György: *Salamon bácsi, a redőnyárus*

Kairosz Kiadó, 2025

Szeretnék olyan közvetlenül írni ezekről a történetekről, mint amiként a szerzőjük meg tudta fogalmazni. Csóti György, a politikus és a közéleti szereplő korábbi – e kötet megjelenése előtti – írásai közismertek. Amikor hivatalos és hivatásos politikai tevékenysége lehetővé tette, rendszeresen közölt különböző fórumokon aktuális közéleti témájú cikkeket, interjúkat. Csóti, aki korábban az MDF, majd a Fidesz parlamenti képviselője, azután zágrábi nagykövet volt, politikai megbízatásainak lejártaival továbbra is jelentős szereplője maradt a közéletnek. Több intézményben volt meghatározó szerepe, a korábbiakhoz hasonló területeken vitte tovább a szívéhez közelálló ügyeket. Változatos tevékenységének legfontosabb helyszínein mint a Magyar Atlanti Tanács elnöke, az Echo televíziós csatorna külpolitikai műsorvezetője és a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója gyakran szólt hozzá az éppen aktuális vagy vitás politikai és közéleti témákhoz. Ezekhez kapcsolódó írásait, interjúit rendszeresen olvashattuk a nyomtatott sajtóban vagy hallhattuk televíziós és rádiós beszélgetésekben. Közéleti tematikájú megnyilvánulásai könyv alakban összegyűjtve három kötetben jelentek meg. A Király Bélával folytatott beszélgetések 2015-ben, a palamenti beszédeit is közre adó Magyarok Európában, 2018-ban, a Trianon évfordulójára megszerkesztett szereplései, a *Trianon után száz esztendővel* című pedig 2020-ban. Ez utóbbiban olvashatjuk a Csóti György elkötelezettségéhez legközelebbi és nemcsak az ő, hanem minden igazságérzővel megáldott ember erkölcsi érzékét is a legérzékenyebben érintő problémákat. Ebben találhatjuk a legmeg-

rázóbb és a számunkra is a legfontosabb témák fölvetését.

A most napvilágot látott könyve azonban egészen más. Nem mintha a *Salamon bácsi, a redőnyárus* történeteiben nem volna szó közügyekről. Itt azonban Csóti György saját életébe, életének és fölmenői életének eseményeibe ágyazva beszél róluk. A kötet valójában önéletrajz – mozaikcserepekben. Akár novelláknak is nevezhetjük ezeket a személyes ihletettségu kis karcolatokat. Mielőtt még könyvalakban megjelentek volna szintén ismertem már némelyiket, és első olvasásra megfogott bennük a közvetlen és keresetlen fogalmazásmód, a történeteknek az olvasót magukba szippantó érdekessége és stílári egysége. Valamennyi személyes élményből táplálkozik, és még ha valamennyi nem is Csóti Györgyről magáról szól, akkor is az általa hallott, látott, tapasztalt, emlékezetes és jellegzetes eseteket idézi föl.

Arról a múltról szól, amely nemcsak őt, hanem nemzedékünkben valamennyiünket közvetlenül érint, amely a bennünk élő történelem. Akár a nagy- és dédszülők életének egy-egy emlékezetes esete, akár közelmúltunk fontos történései. A szerző (és családja) által átélt események a mi történeteink is. Egymás után felsorakoznak bennük az elmúlt évszázad ismert mérőföldkövei. A jómódú mesterember és kereskedő, a trianoni országvesztés sokszoros áldozata azért vesztette el vagyonát, mert hadikölcsönrel támogatta az első világháborúban harcoló magyar hadsereget. A háború elveszett, a pénzt elvitte az összeomlás tragédiája, áldozata a hazafias érzelmű iparosember lett. Később képes volt azért újra talpra állni (*Szegedi polgár*

esete a hadikölcsönnel). Megható – és ez is milyen otthonos érzéseket kelt – az első világháború utáni karácsonyünnep. A családi összejövetelből hiányzik a Nagy Háborúban elesett férfi és a határ túloldalára szorult családtag, egyik szereplőjében – egy említett Laci nevű kisfiú felvillanó alakjában – talán a szerző édesapja ismerhető föl (*Karácsony a Csókavári családban*). Csóti témái egy ország egymás utáni nemzedékeinek életét meghatározó érdes tények, ezek jelölték ki az ő későbbi útját, politikai elkötelezettségét, szellemi érdeklődését. A *Hősi halottból háborús bűnös* és az *Egy feltételezett CIA ügynök* már közvetlenül megtapasztalt élménye. Az elsőben az egyik közvetlen ismerőséről van szó. A kiemelkedően jó képességű, közép-paraszt származású fiatalat azért utasították el az egyetemről a hatvanas években, mert apja a Don-kanyarnál hősi halált halt. De tehetsége révén kiemelkedett a társadalmi kirekesztés meghatározta igazságtalan helyzetből. Az *Egy feltételezett CIA-ügynök* önéletrajzi történet, az író saját pályájának kialakulását és önerejéből elért eredményeit érinti benne. Mivel diákkorában nem titkolta az 1956-os forradalom melletti elkötelezettségét és a fennálló rendszer elleni érzéseit, hat év késedelemmel jelentkezhetett az egyetemi fölvételre. Az egyik legnehezebb műegyetemi szakon, a villamosmérnökin végzett. Hamar ráérezett az akkor már nyitottabb korszak lehetőségeire, és a jövő elvárásaira, sikeres elektronikai vállalkozást indított. Ennek a történetnek az ideje a kádári puha diktatúrára esik, amikor a titkosszolgálatoknál a brutalitást fölváltotta a korrupció és a butaság. A szerző elbeszéli, hogyan sikerült túljárnia a rá küldött ügynökök eszén. Csóti írói eszközei közül sem itt, sem a többi írásánál semmiképpen sem hiányzik a humor, és ő mindenkor képes a veszélyeket rejtő helyzetekre derűvel emlékezni. Mert hiszen szerencsésen túl van rajtuk. Csóti visszapillantásának kísérője a nehézségek és bajok leküzdése utáni túlélés megkönnyebbült sóhaja.

Tíz írás, a kötet írásainak majdnem fele Erdélybe kalauzol. Ki ne emlékezne arra, amikor a hetvenes években már könnyebb volt a szomszédos ország határán átlépni, és a magyarországi magyarok megismerkedhettek végre ténylegesen is az erdélyi magyarok életével. Egy egész fiatal nemzedék – a mi nemzedékünk – két szemével is meglátta, saját bőrén tapasztalhatta meg az addig csak hallomásból ismert megközelíthetetlen világot, annak szépségét, kultúráját – és rettenetes szegénységét. Sokan ekkor döbbentek rá a megalázó és kegyetlen jogfosztottságok mértékére. A Csóti házaspár a hetvenes évek elején indult – elsősorban a Székelyföld – irányába, amikor arra a legkorábban lehetőségük nyílt. A szerző részletesen elbeszéli a körülményes határátlépést, a kényszerű várakozásokat, a tiltott könyvek és az ételmisszeresomágok szigorú és akadékoskodó vámvizsgálatát, a megvesztegethető hivatalos alkalmazottak viselkedését, megfélemlítési eszköztárát, és hogy mennyire szükség volt Erdélyben az akkor csempészárúnak számító alapvető anyagi és szellemi táplálékra (*Erdély a nyolcvanas években, A román vámos*).

Ennek a szellemi tápláléknak – a könyveknek és a humán műveltségnek – a megbecsülését Csóti György családi örökségként készen kapta maga is. Az erdélyi magyar értelmiség ezekben az időkben juthatott hozzá a Magyarországon kiadott könyvekhez. A székelyföldi kétkezi embernek viszont a helyi rádió hírein és az évi kalendáriumon kívül nemigen volt más értesülése a külvilágról. A *botcsinálta juhász*, A *hargitai juhász* leírásában vagy a borszéki két barátó tragédiájában, a bennük kibontakozó világban van valami idilli meseszerűség. Pedig a történetek – magam is tanúsíthatom – valós személyeket, megtörtént eseteket idéznek föl, azt, hogy a társadalomból kivonult egyén számára még Erdélyben is elképzelhető volt az emberibb, szabadabb élet. Csóti hangvételének derűje, a minden írásában ott lévő személyes jelenléte és az a képessége, hogy még

a rosszra forduló eseteket is bizonyos anekdotikus, némelykor ironikus hangvételben közvetítse, elbeszélőkedvűnek ez az oldottsága az ő bizakodó természetének a visszavetülése.

Nem volna teljes egy ilyen önéletrajzi ihletettségu könyv, ha Csóti saját politikai tevékenysége nem kapna helyet benne. A legmegrázóbb, a legérdekesebb közöttük a még 2013-ban írt *Segélyszállítmány*. Csóti György 1989 decemberében már az MDF hivatalvezetője, amikor a mindannyiunkban annyi reményt keltő Tőkés László kirobantotta felkeléskor Lezsák Sándorral ketten kaptak megbízatást Antall Józseftől, hogy az akkor forradalomnak hitt tömeges megmozdulás megsegítésére az MDF gyűjtötte segélyszállítmány 105 teherautóját és gépkocsiját Marosvásárhelyre vezessék. A magyarországi rendszerváltozás korai, hősi idején Csóti György az MDF elkötelezett híve és aktivistája, a választások után elnöklő Antall József személyes titkára, majd a külügyi bizottságának egyik mozgatója lett. Mint szemtanú két anekdotával bővíti az Antall József-képet (*Antall és Sharon, Kabátfelsegítés*). A korán eltávozott miniszterelnök híveként a szerző évekkel később mint a Fidesz-kormány diplomatája vitte végig a zágrábi Antall utca névfölvételét és az Antall-szobor fölállítást. Diplomáciai megbízatása végén sikerült megszerveznie az *István, a király* előadását a lenyűgöző antik amfiteátrumban Pulán. Nem kevés diplomáciai munka, dinamizmus és erő kellett – és kell ma is – egy-egy hasonló cél megvalósításához.

Szintén közvetlenül személyes emléket elevenít föl, amikor a költő Szócs Gézáról ír annak egy korai verse kapcsán. Majd nemzedékünk nagy pillanata, az '56-os forradalom a szerző könyvében *Tizenhárom nap, amely megrengette a keleti világot* címmel kap helyet, és ő teljes lelkével és szellemével táplálkozik ennek az élményéből. A kötetben fokról fokra bontakozik ki Csóti politikai eszménye: a személyes szabadság, a nemzeti szabadság, azaz a nemzeti függetlenség, harmadikként

pedig a mások iránti megértés és türelem. Írásai a szerző toleráns és elfogadó szemléletéről és mérsékelt gondolkodásáról tanúskodnak. Az egyik leghosszabban fölidézett személyes története gimnáziumi tanárának alakját idézi föl. Azét a Kornidesz Mihályét, aki az '56-os forradalomkor a párház Köztársaság téri épületének védelmekor sebesült meg, akit a forradalom után a József Attila gimnáziumba feltehetőleg „büntetésből” neveztek ki, akit a kormány 23 évvel később apám temetésének megszervezésével bízott meg, és aki családunk minden kérését teljesítette. Amikor a temetéskor a gyászoló tömeg a Himnuszt kezdte énekelni, a hivatalos személyek tüntetőleg távoztak. Ő maradt. Alakjára, viselkedésére Csóti rokonszenvvel emlékezik. Később azonban nehezen tér napirendre történelmi igazságérzetünk felborzolását jelentő események fölött, amelyekre a jelen kor új kívánalmai szerint fátyol borul. *Szerethetik-e a magyarok Szulejmán Szultánt?* – kérdezi az egyik írás címében. Csóti nyilvánvalóan nem szereti, mint ahogy mi sem. De akkor állíthatunk-e Szigetváron szobrot Zrínyi Miklós és ötszáz legyőzött magyar legyilkolójának, aggastyánok és csecsemők felkoncolójának, a közép-európai nagyhatalom, Magyarország leigázójának és tönkretetvőjének. Viszonzásképp legalább Hunyadi Jánosnak kellene szobrot emelni Isztambulban – mondja a szerző. Erre vonatkozó diplomáciai próbálkozásai azonban eredménytelenek maradtak, azóta sem tudunk hasonló kezdeményezésről. Hiába vallja *Az Ökumené dicséretét*, itt nem enged a magyarok igazából. És ebben igazat kell adnunk neki.

A kötetben közölt 25 rövid írásnak több mint a fele 2025-ös, tehát egészen friss. A könyvet forgatva, meglepődve láthatjuk, hogy a tartalomjegyzékben és az írások egymásutánjában nincs sem tematikai, sem időbeli rend. Az írások egyszerűen a címük alfabetikus sorrendjében követik egymást. Az ilyen módon történt szerkesztés merőben esetlegesnek látszódnak, de különös módon mégsem az, nem

is zavaró. A történetek észrevétlenül jól illeszkednek egymáshoz, így ábécésorrendben egymás után, a tartalomtól vagy a kronológiától idegen szempont szerint is, mert a szöveg hangvétele – a mesélő hang – a kötetben mindenütt egységes. És ez nem kis erény. Mintha Csótiék kényelmes foteljében ülve hallgatnánk, egy baráti társaságban – mint ahogy ez nem egyszer megesezt velem is – a történeteit mondó házigazdát.

Igaz történetek? Azok. Még akkor is, ha tudjuk, hogy Marosvásárhelyen a nyolcvanas években már lehetett a bíróság előtt magyarul beszélni, az utcán és a hivatalokban sem érhetette sorozatos inzultus a magyarokat, de a *Terike magyarul beszél* – egy erdélyi asszony elmondásában –

mégis igaz. Több ezer anyanyelvén szóló ember megaláztatása után milliók érezhettek másodrendű állampolgárnak magukat. Egy anyanyelvi közösség történelmi emlékezete őrzi, akárcsak Szulejmán alakját is.

Nem lehet eléggé becsülni a történelmi emlékezet jelentőségét; Csóti írásai nem egy-egy eset tárgyi valóságáról szólnak. És hogy több történetbe is becsúszhatott hasonló pontatlanság? Valószínűleg. Hogy ott volt-e apám 1956. október 23-án a Bem téren? Ha testi mivoltában, személyében, helyben és időben nem is lehetett, a szelleme ott volt. Mert ahhoz a lelkes gyülekezethez tartozott, amely ma már jelképezi 1956 forradalmát. A szerzőnek igaza van, a belső igazság kifejezése a fontos.

Illyés Mária

ILLYÉS MÁRIA (1941) művészettörténész, filológus. 1996 óta édesapja, Illyés Gyula hagyatékának rendezésével is foglalkozik.

Konsztantyin Bondarenko

A Joker

Volodimir Zelenszkij politikai felemelkedésének igaz története

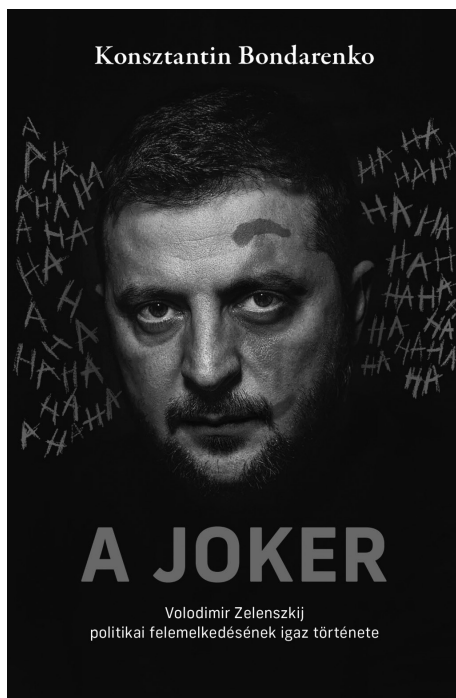
Hitel Kiadó, 2026. március

Konsztantyin Bondarenko független ukrán újságíró Zelenszkij-könyve nem egy szokványos életrajz, amely a közismert, heroizáló Zelenszkij-képet ismétli. Ehelyett alternatív olvasatot kínál az ukrán elnök alakjáról, és segít megérteni, miként vált a politikai szatíra nagymestere maga is keményvonalas politikussá.

Könyvében Zelenszkij a modern politika jokere, egy kiszámíthatatlan figura, aki egyszerre alakítója és következménye is a (geo)politikai játszmáknak. Egy jelenség, aki újragondolta a populizmus és a nyilvánosság szerepét, és ezzel elnyerte a választók bizalmát – ám mégsem tudott élni kiváltságos helyzetével a megfelelő történelmi pillanatban. És miközben egyre jobban megismerjük alakját, finom és árnyalt képet kapunk a mai ukrán társadalomról is, annak mély elitválságáról, médiapolitikájának hatalomátalakító szerepéről, az ukrán választók kiábrándultságáról és végül Zelenszkij személyes felelősségéről. *A joker* azoknak szól, akik nem kész narratívára vágynak, hanem a 21. századi ukrán politika és a nemzetközi érdekek ellentmondásokkal teli világát szeretnék megérteni – és ezért hajlandók megismerni egy provokatív nézőpontot is, amely egyúttal leleplezi korunk hatalomgyakorlásának természetét.

Részlet a könyvből

Ó, kárhozat! E történet nem másról szól, mint a hanyatlásról: az állami intézmények hanyatlásáról, a nemzetközi kapcsolatrendszer és a globális szervezetek hanyatlásáról, a társadalomról és egy olyan emberéről, aki valaha pozitív fényben tűnt fel, ám a sors akaratából láthatatlan bábmesterek irányítása alatt

olyan terhet vett a vállára, amely messze meghaladta az erejét. Egy színész története, akinek az lett volna a hivatása, hogy örömet szerezzen az embereknek, ám ő más utat választott: a gyász, az önkény és a törvénytelenység útját. Egy ember története, aki úgy határozott, hogy a politikus szerepét nemcsak a képernyőn, de a való életben is eljátssza. Egy kisember története, aki elhitte magáról, hogy különleges és nagy, hogy zseni és Isten kiválasztottja. Egy pusztító története – nem egy alkotóé.

Sokáig próbáltam magamat meggyőzni arról, hogy minden politikusban van legalább egy olyan jó tulajdonság, amellyel képes ellensúlyozni a hibáit és a bűneit. Ezt a tulajdonságot kerestem Volodimir Zelenszkijben is. Győzködtem magam arról, hogy ő volt az, aki átvezette az országot a legnehezebb időkön. Ám egy belső hang így felelt: „De hát éppen ő tett meg mindent azért, hogy ezek a nehéz idők elkerülhetetlenné váljanak.” Én azonban visszavágtam: „Zelenszkij próbálta átalakítani az országot!” Mire a belső hang ezt válaszolta: „Minden ígéretét megszegte. Kóros hazudozónak és populistának bizonyult. Az ő »országátalakítása« pedig a gazdaság, az alkotmány és a fennálló rend teljes szétzilálásához vezetett.” Nem találtam több ellenérvet, amellyel felmenthettem volna a bűnei alól.

Alacsony, karcsú férfi, jellegzetesen rekedtes, mély hanggal, lobbanékony, kiszámíthatatlan természettel és huncut csillogással a szemében. Hangulat-ingadozásai, gyakori beszédzavara és lassú reakciói, valamint átható tekintete (máskor viszont túlságosan is élénk gesztikulációja és túláradó mimikája) miatt ellenfelei és rosszakarói gyakran vádolták kábítószer-használattal. Politikai szövetségesei azonban hajlamosak voltak szemet hunyni e különös jelenségek felett. Mielőtt politikus lett volna, Zelenszkij a közönség szórakoztatásából élt, humorra és szatírára épített vállalkozást, mielőtt „komoly politikussá” és végül a független Ukrajna hatodik elnökévé vált.

Ő az ukrán elnökök közt az első, aki megmutatta, hogy az országban a törvény nem szab határokat – nála az „akarom” mindig felülírja a „szabad”-ot. Ha úgy érzi, valamilyen lépést meg kell tennie vagy egy döntést meg kell hoznia, kész megszegni a törvényt, megkerülni az alkotmányt, semmibe venni a józan ész, a logikát és a vállalt kötelezettségeket. Egyetlen iránytűje a határtalan akarata.

Számára nem léteznek tekintélyek, csupán partnerek, ellenségek és barátok; de valójában senkit sem tisztel, és senkiben sem bíz. Ritka kivételként talán a legbensőbb köréhez tartozó Andrij Jermak, valamint a külföldi politikusok közül Emmanuel Macron francia köztársasági elnök és Richard Moore, a brit MI6 hírszerzés vezetője említhető. Van, aki ezt vakmerőségnek tartja, mások a belső erő megnyilvánulásaként értelmezik. Ösztönei nyersegek, szinte állatiak. Saját szavai szerint tizenhárom merényletkísérletet élt túl – ám egyetlen esetet sem sikerült bizonyítani.

Volt idő, amikor ő számított a legnépszerűbb politikusnak Európában. A média világszintű romantikus hőssé emelte – olyan elismertséget vívott ki Nyugaton,

amelyet kevés ukrán történelmi alak, talán csak Ivan Mazepa ért el. Népszerűsége milliók szemében már-már olyan ikonikus alakokat is elhomályosított, mint Che Guevara. Ám Zelenszkij varázsa már 2023 második felében halványulni kezdett, az Ukrán Fegyveres Erők kudarcai és a nyugati vezetők növekvő kiábrándultsága közepette.

Amikor Oroszország megtámadta Ukrajnát, kevesen emlékeztek Zelenszkij autoriter módszereire, színészi és komikus múltjára vagy éppen rabló és korrupt rendszerére. A történelemben mindig akadtak pillanatok, amikor a múlt bűneit és be nem tartott ígéreteit hajlamosak voltak megbocsátani. Ki emlékszik ma már Lengyelország és kormánya vétkeire 1939 végén, a második Lengyel-Litván Köztársaság totalitárius természetére vagy Józef Piłsudski rendszerének „félfasiszta” vonásaira? Akkoriban Lengyelországot agresszió áldozatának tekintették, akinek szuverenitását és önállóságát a „haladó világ” erkölcsi kötelessége volt megvédeni. Hasonlóképpen kevesen tartják számon, hogy Engelbert Dollfuß osztrák kancellár, aki 1936-ban még Ausztria függetlenségének szimbólumaként jelent meg a nyugati közvéleményben, meggyőződéses fasiszta volt. Halálát, amely egy puccskísérlet során következett be, sokan úgy értékelték, mint az ország függetlenségéért hozott áldozatot.

Volodimir Zelenszkij, e könyv főszereplője, a politika posztmodern és hipermodern korszakának szülötte – annak a kornak, amelyet az egypólusú világrend összeomlása és a globális elit legitimitásának válsága jellemez. Szerepét csak e folyamatok prizmáján keresztül lehet igazán megérteni.

Julia Didier filozófiai szótára a posztmodernizmust „a kortárs kultúra félig misztikus, marginális jelenségeként” írja le, amelyet az elvek és a koherencia felbomlása, a kulturális hagyományok tudattalan és parodisztikus kritikája, az esztétikai fókusz elvesztése, valamint az értelmi kifinomultság elutasítása jellemez. A posztmodern lényege, hogy új problémákat próbál megválaszolni, miközben leegyszerűsíti a múltat. Didier felhívja a figyelmet a „mindennapi pragmatizmus” térnyerésére, a vágyak azonnali kielégítésére irányuló törekvésre, valamint arra, hogy a művészi és gondolati szerkezetalkotás elvei egyre inkább a film, a rádió, a televízió és a számítógépes technológiák világából származnak. Mindezek az elemek egyértelműen jelen vannak a mai ukrán politikában.

„A posztmodern kétségtelenül egy betegség” – állítja Julia Didier. – „Fő ismertetőjegyei közé tartozik az áltárgyilagosság, a nem létező dolgok fetisizálása és a pszicho-analitikai mítoszokra való támaszkodás. A harmónia elavult elvét mindmáig nem váltotta fel egy új, erős, egységesítő erő. Ez a modern társadalom tragédiája. A posztmodern ennek az erőnek a céltalan, szervezetlen keresését jelképezi. A kortárs civilizáció nőies jellegét testesíti meg: az egységtől a sokféleséghez, a technikától a technokráciához, az alapkutatótól az átmeneti elméletekhez való elmozdulást. Befejezett művek helyett csupán látványos kísérletekkel találkozunk, amelyek jövőbeli építőköveket ígérnek. Ez már nem is nőiség, hanem álnövekedés, pszudogyermekkor.”

Ez az álgyermekek jellemzi a társadalmunkat is. Nem sokkal a háború kitörése előtt egy neves ukrán szociológus közölt pszicho-szociológiai vizsgálati eredményeket az ukrán társadalomról egy Nagy-Britanniában kidolgozott módszer alapján. Az eredmények meglepőek voltak: az ukrán társadalom viselkedése, gondolkodása és szemlélete nagyjából egy tizenkét és fél éves serdülő szintjének felelt meg. Ez az éretlenség többek között az elvek kiforratlanságában, a vágyak szükségletek fölé helyezésében, a tekintéllyel szembeni lázadásban, az életcélok tisztázatlanságában, a paternalizmusra való hajlamban és az önállóságtól való félelemben mutatkozott meg. Innen eredeztethetők az ukránok irracionális döntései, az „engedetlenség ünnepei” (mint amilyen a méltóság forradalma) és a Majdan téri tüntetések – amelyek eredménytelenségük ellenére rendkívül fontos tapasztalatot jelentettek az egyéneknek a formálódás éveiben. Innen fakad a divattrendek iránti tömeges rajongás, a világ felszínes érzékelése és a hagyományokhoz való könnyed, laza viszony. Az igazi hit és a valódi értékek csak a felnőtté válással érkeznek meg – ez pedig hosszú és fájdalmas folyamat.

Túl sokat várunk ettől a serdültől. Elem Klimov ikonikus filmjében, a *Jöjj és lásd!* című alkotásban a főszereplő Flera nemcsak felnőtt, hanem néhány nap alatt meg is öregszik: a gyermekből ősz hajú öregemberré válik, miután szembesül a háború borzalmaival. Ma Ukrajna a világpolitika epicentrumában találja magát, ahol az események volens nolens – akarva-akaratlanul – gyors felnőtté válásra kényszerítik. Martin Heidegger német filozófus ezt úgy írta le, mint az „élet(et) biztonsági háló nélkül, a legnagyobb kockázatok közepette”. Rövid idő alatt fel kellett ismernünk, hogy biztonsági háló nélküli világban élünk. Az egykori remény, miszerint „a Nyugat majd megment bennünket”, többé nem tartható. Olyan valóságban élünk, ahol a régi világ összeomlik, és mindenki magára van utalva. Brüsszeltől, Berlintől vagy Washingtontól várni a jövőnk biztosítását már nem reális elvárás.